

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ,
МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ

КОМУНАЛЬНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ХАРКІВСЬКА АКАДЕМІЯ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ»

Вікторія Сухенко

**ХУДОЖНЬО-МОВНИЙ
УНІВЕРСУМ ДМИТРА БІЛОУСА**

Монографія

УДК 811.161.2'371 Білоус

ББК 81.411.1–7 Укр

С91

Рекомендовано до друку вченою радою Комунального вищого навчального закладу «Харківська академія неперервної освіти» (протокол № 3 від 31 серпня 2011 р.)

Автор:

Сухенко В. Г., кандидат філологічних наук, доцент кафедри методики суспільно-гуманітарних дисциплін (секції методики викладання мов і літератури) Комунального вищого навчального закладу «Харківська академія неперервної освіти»

Рецензенти:

Калашник В. С., доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Голубородько К. Ю., кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

Сухенко В. Г.

С91 **Художньо-мовний універсум Дмитра Білоуса : [монографія] / Вікторія Сухенко. – Х. : «НТМТ», 2011. – 202 с.**
ISBN 978-617-578-082-4

Монографія присвячена дослідженню однієї з важливих складових ідіостилю Д.Г. Білоуса – його лексичній організації.

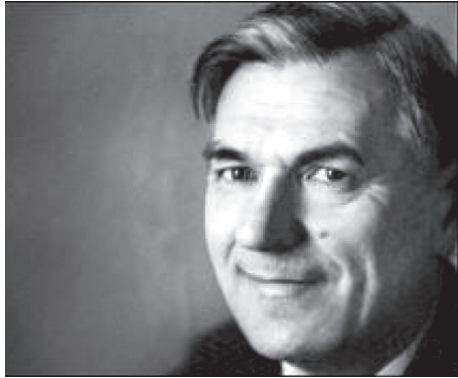
У роботі представлено тривірневу модель дослідження, вершину якої займає когнітивна інформація, що відображає мовну картину світу письменника, – ключові концепти «слово», «людина», «простір». Визначено вербальні парадигми, що виділяються на образно-поняттєвому рівні, та відповідні номінативні групи. Найбільш репрезентативними є лексико-тематичні парадигми апелативної лексики на позначення осіб. Проаналізовано ономастичний матеріал (антропоніми й топоніми) поетичних творів Д. Білоуса. Своєрідність поетичного стилю Дмитра Білоуса актуалізує важливість вивчення його творчості в лінгвістичному аспекті.

Для науковців, викладачів академій, університетів та інститутів, учителів української мови й літератури, студентів вищих навчальних закладів.

УДК 811.161.2'371 Білоус

ББК 81.411.1–7 Укр

ISBN 978-617-578-082-4

**Кажеш, наша мова не дається?
Душу лиш відкрий – сама ввіллється,
бо сприяють навіть небеса,
щоб у душу входила краса...**

Д.Г. Білоус

ВСТУП

Поетична лексика традиційно виділяється як самостійний об'єкт наукового дослідження й також розглядається як частина поетичної мови в цілому. Вивчення лексики як найважливішого засобу утворення поетичної картини світу автора неможливе поза аналізом системної організації слів.

Вивченню мовотворчості окремих письменників приділяється значна увага. Художній текст у різних аспектах аналізують Т.М. Берест, В.Б. Білоус, К.Ю. Голобородько, М.І. Голянич, Л.К. Гливінська, Н. Данилюк, Ю.В. Датченко, С.Я. Єрмоленко, В.І. Кононенко, Л.А. Лисиченко, О.О. Маленко, Л.І. Мацько, Т.В. Монахова, Л.П. Петрова, Н.М. Сологуб, Л.О. Ставицька, М.І. Степаненко, І.І. Степанченко, В.А. Чабаненко та ін.

Поетичну творчість Дмитра Білоуса висвітлено в статтях періодичних видань, у публікаціях з приводу виходу нових книг автора, у передмовах Я. Гояна, Л. Новиченка, Ю. Мушкетика, В. Забаштанського, Д. Онковича, М. Томенка, В. Коптілова, В. Лупейка, В. Василяшка; у дослідженнях А. Батурського, С. Воскрекасенка, О. Жолдака, С. Крижанівського, В. Мацька, О. Підсухи, В. Радчука, М. Сірого, але переважно в літературознавчому напрямі.

У цілому поезія Д. Білоуса в аспекті лінгвістичної проблематики мало досліджена. З огляду на брак фахових розвідок, присвячених аналізу мовотворчості Д. Білоуса, постає необхідність вивчення лексики поетичних творів митця.

У межах моделі дослідження картина світу представлена як система концептів. Лексика в цьому випадку може бути проаналізована як система рядів (парадигм), що описують концепти, які формуються на їх основі в процесі утворення тексту. З другого боку, завдяки цим лексичним рядам формуються концепти у свідомості читача в ході рецепції тексту. При цьому обидва процеси розглядаються як взаємопов'язані, оскільки відтворення системи концептів автора при сприйманні тексту неодмінно супроводжується «накладанням» картини світу читача на картину світу автора, що визначає варіативність змісту тексту.

Аналіз мовної тканини творів Д. Білоуса дозволить розкрити специфіку слова в індивідуальному, ситуативному вжитку, використання його як засобу художнього зображення дійсності.

РОЗДІЛ I

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ЛЕКСИЧНОГО АНАЛІЗУ МОВНО-ОБРАЗНОЇ КАРТИНИ СВІТУ ДМИТРА БІЛОУСА

1.1. Художньо-інтерпретаційна аналітика поетичного тексту

Домінантою сучасної лінгвістики є дослідження мови в тісному зв'язку з людиною, її свідомістю, пізнанням навколишньої дійсності та її практичною діяльністю. Мова розглядається не тільки як система, але і як певна картина світу, яка є центральним поняттям концепції людини, що виражає специфіку її буття, ставлення до навколишньої дійсності. Зафіксований у людській свідомості конструкт світу реалізується крізь призму мови. Слово, яке лінгвісти вважають основою значущою одиницею мови, є формою людського буття, що художньо трансформує література, у тому числі й поезія. У поетичному творі воно виступає і матеріалом, і предметом, що становить методологічну засаду сучасних лінгвопоетичних досліджень.

Людина прагне осягти феномен творчості, зокрема словесної, пізнати її принципи, закони та закономірності ще з часів свого свідомого існування. Кожний етап естетичної еволюції людини накреслює власні вектори художньої рецепції буття, що відповідним чином фіксується в тексті, а мова твору розглядається як синхронна форма пізнання світу, засіб його об'єктивованої (вербальної) презентації. Словесно-худож-

ня практика вповні розкриває творчий потенціал людини чи епохи, висвітлює міру таланту митця, доводить життєвість естетичних цінностей того чи іншого напрямку.

Проблема художнього твору є однією з найдавніших в історії філології. З античних часів і до сучасності вчені здійснювали спроби теоретично обґрунтувати це явище та виділити його характерні ознаки (Арістотель, Платон, Д. Дідро, Г.Е. Лессінг, Й.-Г. Гердер, О.О. Потебня, І.Я. Франко, Я. Мукаржовський, Р. Якобсон, О.І. Білецький, В.В. Виноградов, М.М. Бахтін, Ю.М. Лотман, С.Я. Єрмоленко, В.А. Кухаренко, Л.І. Мацько, А.К. Мойсієнко та ін.). На розв'язання проблем художнього твору впливає епоха, традиція, методологія, історична конфігурація самого предмета дослідження тощо. Ці чинники визначають кожну окрему концепцію й формують її диференційні ознаки. Водночас більшість учених визнавала, що художній твір – це мистецький витвір, у якому реалізовано певні естетичні цінності та який створено з метою вплинути засобами художнього слова на розум, почуття читачів і викликати в них певні переживання й роздуми.

У намаганні встановити характерні ознаки художнього твору дослідники зверталися до різних його аспектів, зокрема мовного вираження (І.Я. Франко, В.Б. Шкловський, В.В. Виноградов, Ю.М. Лотман, С.Я. Єрмоленко, В.А. Кухаренко, Л.І. Мацько), внутрішнього розшарування та структурування (Р. Якобсон, Б.А. Успенський, Ю.М. Лотман), функцій (Я. Мукаржовський, Р. Якобсон, Ю.М. Лотман) тощо. Проте, як показує аналіз праць, ученим не вдалося виділити стійких специфічних ознак твору, окрім мови, яка виступає засобом і матеріалом літературного мистецтва. За допомогою мови і в мовній формі, а саме у вигляді тексту, постає художній твір – продукт творчої діяльності митця.

Дослідження мови художнього твору як тексту передбачає декодування смислу, а воно, у свою чергу, – фонові знання (знання історії, культури народу, умов його життя тощо). Текстовий підхід до аналізу мови художньої літератури дає

змогу глибоко вникнути в аналіз твору, відчуті парадигматичні й синтагматичні зв'язки слова, його породження й сприйняття, потенційні можливості. У тексті слово постає не як стаття словника, мовна одиниця із системними значеннями, а насамперед як одиниця смислу.

Поетичний текст «перекриває» прозовий. У мові поезії максимально реалізується смисловий і структурний рівні. Як специфічну ознаку віршового тексту дослідники виділяють двомірність: проза сприймається ніби в одному вимірі, а вірш – у двох, «горизонтальному» й «вертикальному». У віршовому тексті мовлення розгортається у двох напрямках: від слова до слова і від однієї ритмо-синтаксичної частини до подібної частини наступного вірша. Як вербальне мистецтво специфічної, віршової форми мова поезії належить до «універсальних явищ людської культури» [229, 80].

Терміном *поезія* в сучасному його розумінні звичайно позначають віршову, а не всю словесно-художню творчість. Стосовно мови художньої літератури вживають означення *поетична* як синонім до слова *художня*. Дослідження в поезії, як зазначає В.С. Калашник, «не може залишати поза увагою вербальної її форми, а розгляд поетичної (не тільки у вузькому, а й ширшому значенні) мови неминуче висуває питання про її зв'язок із мовою природною як основним засобом спілкування» [81, 30].

У дослідженні поетичної мови важливим є питання про співвідношення понять «мова» і «поетична мова». Велике значення для висвітлення визначальних характеристик стосовно мови – «літературної» і «поетичної» – має ідея символічності поетичного слова О.О. Потєбні. Ця ідея трактує поетичне слово як двопланове, що, з одного боку, співвідноситься з лексичною системою загальної мови й матеріально ніби збігається з її елементами, а з другого – внутрішньою формою, своїм поетичним смислом і змістом спрямоване на символічну структуру літературно-художнього твору в цілому [82, 6].

В українській науці питанням віршового тексту присвятили свої праці І.Я. Франко, Л.А. Булаховський, В.С. Ващенко, І.К. Білодід, В.М. Русанівський, С.Я. Єрмоленко, Л.М. Полюга, В.С. Калашник, А.К. Мойсієнко, Л.О. Пустовіт, Л.О. Ставицька, Г.М. Сюта та ін.

Терміни «поезія» і «вірш» виступають у значенні «ритмічно організована художня мова». Поетична мова особливим чином організована, де кожне слово набуває особливої значимості. У поетичному творі слово «виступає і матеріалом, і предметом, що становить методологічну засаду сучасних лінгвопоетичних досліджень, спрямованих на пізнання своєрідності словесного вираження художнього світу творчої особистості» [81, 32]. В українській лінгвістиці поетична мова досліджується на різних структурних зрізах, проводиться системно-функціональний аналіз мовно-образних засобів, здійснюється опис окремих поетичних ідіолектів.

Зміст художньої мови в кожного автора індивідуальний. Дослідження ідіостилів майстрів українського слова є актуальним у кількох планах. Для історії української літературної мови такі дослідження розкривають роль письменників у нормуванні й розвитку літературної мови, в окресленні певних періодів й етапів життя національної мови. Для лінгвостилістики студії індивідуальних стилів цікаві тим, що показують реалізацію можливостей художнього стилю відповідно до естетичних задумів автора, як мовотворчість окремих письменників збільшує й збагачує виражальні засоби загальнонаціональної мови. Для мистецтва слова індивідуальні стилі важливі тим, що розкривають естетичні потенції мовних одиниць як лінгвокультурем, конкретизують їх в окремій мовній практиці. Індивідуальні художні стилі мають вагоме значення ще й тому, що формують естетичну парадигму національної мови, актуалізуючи константи національної культури [135, 86]. Ідіостиль письменника на тлі загальнонаціональної мови відображає його індивідуальне світобачення і світосприйняття через окремі специфічні мовні засоби чи

оригінальне авторське використання лексем. Необхідність умістити в слово важливі особистісні, асоціативно-оціночні конотації примушує письменника особливо ретельно відбирати мовні одиниці й організовувати їх у тексті. Тому добір лексики є вагомим для майстра слова, адже кожен елемент художнього тексту є естетично значеннєвим, кожна мовна одиниця робить певний внесок у втілення задуму автора художнього твору.

У мові творів Дмитра Білоуса знайшли відображення мистецьке кредо та творча особистість поета. Найпомітніше це засвідчує лексика, яка значною мірою зумовлена тематикою поетичних творів та світосприйманням письменника.

Лексика, співвідносячись з предметами і явищами позамовної дійсності, відображає її в мовній картині світу. Відповідно певний набір лексики того чи іншого художнього твору відображає мовну картину світу автора, яка різниться способами вербалізації та зосередження уваги на тих чи інших словесно-виразових деталях. «Хоч письменник і користується загальноживаною мовою, проте його індивідуальне світосприймання, психологія мовотворчості зумовлюють витворення особливого мовного світу», – зауважує С. Єрмоленко [69, 59].

Поетичність матеріалізується в мовній формі – слові, але специфіку художнього тексту визначають не окремим словом, а своєрідністю поєднання слів. Смісл кожного окремого слова залежить безпосередньо від його оточення. Воно й породжує нові оригінальні смисли, що пояснює феномен множинності інтерпретацій одного й того самого тексту, створює особливу мову поетичних формул, специфічних для кожного історичного періоду.

Лінгвістична, лінгвостилістична та лінгвопоетична інтерпретація тексту активізувалася в другій половині ХХ – на початку ХХІ століть. У полі зору дослідників аналіз лексики письменників як в окремих аспектах її цілісного дослідження, так і у фрагментах. Активно досліджували мову Тараса Шев-

ченка (В. Ващенко, С. Єрмоленко, Л. Масенко, А. Мойсієнко), Івана Франка (Я. Закревська, Л. Невідомська, Л. Полюга, О. Сербенська), Миколи Вінграновського (Т. Беценко, Л. Гливінська, Н. Данилюк, Л. Пустовіт), Уласа Самчука (С. Каленюк, В. Стецій, Г. Горох). У лінгвокультурному аспекті проаналізована мова драматичних творів Володимира Винниченка в праці В. Білоуса; мова творів Миколи Чернявського досліджена в роботі Ю. Датченко; ключові концепти, корпус, тезаурус мови Валерія Шевчука – у роботі Т. Монахової тощо.

Лексика ідіостилю письменників різних періодів є об'єктом спеціальних досліджень. Глибоко проаналізована лексика поезії Максима Рильського (О. Давидова), художніх творів Павла Грабовського (Н. Грипас), історичної прози Богдана Лепкого в контексті загальнолітературної та стилістичної норми (Л. Бурківська). Досліджено художні ідіолекти та їх складники Олесья Гончара (Н. Сологуб), Олесандра Олесья (К. Голобородько), Ліни Костенко (Л. Петрова), Юрія Клена (О. Черевченко) та ін. Мова художнього твору має індивідуальний характер і становить науково-пізнавальний інтерес передусім на рівні ідіостилю.

1.2. Індивідуально-авторська особливість ідіостилю Д. Білоуса

Поетична творчість Д. Білоуса в аспекті лінгвістичної проблематики мало досліджена. Аналіз джерел показує, що немає робіт, які були б присвячені цілісному описові лексики письменника. Окремі аспекти висвітлено в дослідженнях А. Батурського «Лексика і фразеологія сатиричних і гумористичних творів українських радянських поетів» (на матеріалі поетичних творів Д. Білоуса, С. Воскресенка, А. Малишка й С. Олійника) (1957 р.); М. Сірого «Лексико-фразеологічна синоніміка як засіб сатири і гумору в сучасній українській мові (на матеріалі творів О. Вишні, С. Олійника, С. Воскресенка, О. Ковіньки, Є. Бандуренка та Д. Білоуса)» (1969 р.); мовно-педагогічний аспект літературних творів Д. Біло-

уса розкрито в праці В. Мацька «Чародій дива калинового» (1977 р.); майстерність Д. Білоуса як поета сатиричного жанру описано у «Вибраних творах» Остапа Вишні («Про Дмитра Білоуса») (1956 р.), у книзі С. Воскресасенка «Портрети зблизька» (1977 р.); доробок митця проаналізовано в працях О. Жолдака, С. Крижанівського, О. Підсухи та ін.

Поетичну творчість Д. Білоуса висвітлено також у статтях періодичних видань (Л. Вишеславський, К. Волинський, В. Губарець, М. Жулинський, Д. Пилипчук, К. Потапенко, В. Радчук, В. Скакун, М. Томенко), у публікаціях з приводу виходу нових книг автора, у передмовах В. Василяшка, Я. Гояна, В. Забаштанського, В. Коптілова, В. Лупейка, Ю. Мушкетика, Л. Новиченка, Д. Онковича, М. Сороки, М. Томенка та ін.

Є письменники, творчість яких легко вкладається в поняття «прозаїк», «поет», «літературознавець». Коли ж говорити про Дмитра Білоуса — одного визначення буде замало, бо він — педагог, дитячий поет, сатирик, перекладач, есеїст, фольклорист, а головне — мовознавець. Майже кожен з дослідників творчості Д. Білоуса образно зображував його постать: «лицар українського слова», «патріарх нашої поезії і поетичного перекладу» (В. Коптілов), «українослов» (В. Василяшко); «рідкісне явище в нашій літературі» (С. Воскресасенко), «високорівневий науковець», «об'єктивний поцінувач образного слова» (Г. Білоус), «мудрий вчитель» (В. Лупейко), «невтомний трудівник у літературі» (М. Томенко), «майстер перекладу» (В. Радчук), «Білий Ангел» (Я. Гоян), що яскраво характеризує митця, на чийх творах виховано не одне покоління.

Дмитро Білоус — автор понад 30 оригінальних книжок (у тім числі 15 — для дітей), 20 книжок перекладів з азербайджанської, білоруської, болгарської, вірменської, литовської, польської, російської мов; статей і рецензій з питань етнопедagogіки, теорії і практики художнього перекладу; був автором і ведучим циклів радіо- і телепередач «Слово про слово», «Живе слово», «Диво калинове».

На філологічних знахідках і художньому відкритті побудована своєрідна поетична трилогія Д. Білоуса «Диво калинове», «Чари барвінкові», «Безцінний скарб». Це збірки про рідну мову, етимологію слів і зворотів, фразеологізми, український характер та український менталітет. Як зазначає В. Забаштанський, «щоб написати такі поетичні книжки, як «Диво калинове» і «Чари барвінкові», автор має глибоко знати характер свого народу, його історію, культуру, побут, педагогіку, мову, тобто в одній особі треба бути і поетом, і вченим – мовознавцем, народознавцем, фольклористом, істориком, філософом, педагогом, – на щастя, все це є в Дмитра Білоуса» [76, 77]. За збірку «Диво калинове» Д. Білоус 1990 року був удостоєний Державної премії України імені Т.Г. Шевченка, а збірка «Чари барвінкові» відзначена літературною премією імені Лесі Українки в 1997 р. Їх вихід – нове унікальне явище в українській літературі й українському мовознавстві.

Збірка «Безцінний скарб» «за обсягом і палітрою поданих у ній знань і уявлень про українську мову <...> є своєрідним поетично-енциклопедичним словником» [17, 18]. У ній відбито сучасний рівень розвитку мовознавчої науки, лексики, словникарства. «У своїх науково-художніх коментарях Дмитро Григорович спирається на найновіші загальнолітературні та специфічно філологічні видання» [17, 9].

Д. Білоус досконало знав українську мову як лінгвіст, про що свідчать його поетичні твори. «Таке поєднання талантів, помножене на величезну працьовитість і на подиву гідну ерудицію в багатьох сферах, – і зветься «феноменом Дмитра Білоуса» [17, 17].

Оригінальність творчості Д. Білоуса розкривають поезії, що утверджують українську ідею, національні інтелектуальні досягнення; відбивають сучасний рівень розвитку мовознавчої науки, лексики, словникарства, енциклопедизму. У своїх науково-художніх коментарях письменник спирається на загальнолітературні та специфічно філологічні видання. Автор згадує енциклопедію «Українська мова», випущену видавни-

цтвом «Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана» (2000), («Скарбниця мови»), першу у світі українську кібернетичну енциклопедію («Перша в світі»), багатотомну російську універсальну енциклопедію, випущену акціонерним видавничим товариством Ф. Брокгауза – І. Єфрона в 1890-1907 рр., («Невпокійлива душа»), українську версію найбільшого у світі американського «Ілюстрованого медичного словника Дорланда» (2003) («Світовий словник»).

Перекладацькі обрії поета охоплюють інтерпретації з російської, білоруської, литовської, вірменської, азербайджанської, польської мов. У галузі художнього перекладу він заслужено став Лауреатом премії імені Максима Рильського (1976 р.). У творчості митця виразно спостерігається схильність до теорії, смак осмислення літературознавчих розвідок. На формування мовної особистості Дмитра Білоуса мала вплив творчість письменників української та світової літератури. Він пише передмови до книжок Л. Глібова «Цяцькований осел», С. Крижанівського «Берізка», О. Підсухи «На клич доби», А. Малдоніса «Бурштин і троянди», Г. Джагарова «Пересторога», Д. Методієва «Червоний мак», збірників «Болгарський гумор і сатира», «Добридень, братове!». Високим професіоналізмом відзначаються нотатки письменника «Про риму». У його творчому доробку – спогади про П. Тичину, М. Рильського, Остапа Вишню, П. Панча, В. Сосюру, Григорія Тютюнника, С. Олійника, В. Ткаченко, Б. Тена.

У сім'ї українських поетів, що пишуть для дітей і юнацтва, Д. Білоус з власними темами, образами та оригінальними засобами їхнього втілення посів вагоме місце.

Унікальність, талановитість, багатогранність Дмитра Білоуса виявляється передусім у специфіці його мовлення, діяльності як письменника, академіка-педагога, філолога, перекладача, що вмотивовано високим рівнем його культури, яка увібрала цінності минулого й сучасного українського народу та багатьох інших народів (зокрема болгарського, білоруського, російського).

1.3. Парадигматика лексичних рядів у поетичному макротексті письменника

У свідомості реципієнта відбувається формування зв'язків між текстом і дійсністю, які можуть встановлюватися як на рівні образу (конкретний рівень), так і на рівні зв'язків між образами, концепту (абстрактний рівень). У цьому випадку діють два різних (відмінних), але водночас тісно взаємопов'язаних принципи відображення дійсності в тексті. Співвідношення питомої ваги проєктивних (образів) і концептуальних елементів у віршах, варіюючи, визначає специфіку функціонування та його приналежність до того чи іншого типу текстів: переважно проєктивному або переважно концептуальному. При цьому своєрідним «алгоритмом», що визначає процес сприйняття, виступає структурна організація художнього (у монографії поетичного) тексту, яка передбачає об'єднання текстових одиниць у парадигми, наявність або відсутність експліцитної оцінки.

Суттєвим при оцінці лексики як системи є положення, висунуте Д.М. Шмельовим про різний характер системних зв'язків у середині різних лексичних груп і у зв'язку з цим про можливість багатьох підходів до аналізу лексичних одиниць.

Для лінгвістичних досліджень традиційним вважається вивчення лексичних груп, зацікавленість якими не втрачена до цього часу. Однак у межах їх дослідження ситуація складається таким чином, що попередній системно-структурний підхід поступово втрачає популярність, а нові науково-дослідницькі парадигми тільки розробляють свою методика аналізу. За цих умов різко збільшується потреба в єдиній методиці вивчення лексичних груп, що враховує як досвід традиційного підходу, так і нові когнітивно-лінгвокультурологічні концепції. Наголосимо, що системно-структурна парадигма спиралася на розроблені методики компонентного аналізу, ідеографічної класифікації лексики та дослідження семантичних полів, але практичне вивчення лексичних груп висувало низку актуаль-

них питань, які потребують вирішення. До них належать різні проблеми: розмежування типів лексичних груп — тематичних і лексико-семантичних груп; семантичних, поняттєвих і асоціативних полів; ядра й периферії; розбіжності між результатами вивчення системних груп лексики й результатами застосування процедури компонентного аналізу; питання ступеня узагальненості гіперонімів, що об'єднують тематичну групу слів; статусу лексичних угруповань (мовного чи поняттєвого).

Системний опис лексики найбільш плідно здійснюється за допомогою компонентного аналізу лексичного значення, який, за твердженням багатьох дослідників, є основним інструментом, що забезпечує виділення семантичних парадигм різних рівнів, передбачає прийняття за теоретичну «точку відліку» уявлення про польову структуру лексико-семантичної системи мови, яке, у свою чергу, генетично пов'язане з теорією семантичного поля.

Польовий підхід до опису явищ мови набув широкого застосування і в сучасній лінгвістиці (С. Єрмоленко, Т. Ковальова, Л. Масенко, Н. Мех, Л. Савченко та інші). Дослідники розглядають як окремі поля в мові, так і польовий характер мови в цілому.

Проблема виділення й визначення лексико-семантичних полів (ЛСП) залишається відкритою. У термін «лексико-семантичне поле» вкладається неоднаковий зміст. «У деяких німецьких лінгвістів (Л. Вайсгербер, К. Бальдінер та ін.) у ролі семантичного поля виступають «блоки» та «ніші», що об'єднуються однаковими суфіксами і спільними категоріальними лексичними значеннями <...>. Існує уявлення про ЛСП як про семантичну парадигму. Нарешті, семантичне поле розглядається як синонімічний ряд (дієслова мовлення, руху та інші)» [144, 15].

На думку Ю.М. Караулова, «лексико-семантичне поле — поняття вельми об'ємне. Тут перехрещуються головні проблеми лексикології — проблеми синонімії, антонімії, полісемії, проблема співвіднесеності слова і поняття» [90, 57-58].

У працях ряду науковців поняття лексико-семантичного поля співзвучне з поняттям лексико-семантичної групи, тематичної групи, асоціативним полем тощо. Слід зазначити, що ці поняття не тотожні. «ЛСГ становить певним чином обмежений і визначений фрагмент лексико-семантичного поля. <...> ЛСГ структурується за принципами семантичного поля і відрізняється від нього обмеженістю і порівняною замкненістю» [120, 143-144].

Отже, терміни лексико-семантична група й семантичне поле позначають парадигматичні угруповання, що перетинаються між собою, але водночас розрізняються за певними ознаками: СП співвідноситься з ЛСГ як загальне з окремим, включаючи в себе цілий ряд ЛСГ. СП відрізняється від ЛСГ також кількісною перевагою лексичних одиниць, які належать до різних частин мови. Найбільш гнучкою й адекватною в системі мови є функціональна інтерпретація семантичного поля, яка дозволяє подати структуру СП у вигляді послідовної залежності ієрархічно різнорівневих елементів: ядерної зони (в котрій знаходиться ім'я поля, його інваріантне значення), навколоядерної зони (спеціалізовані класи одиниць з більш складним значенням) та периферійної зони в їхньому взаємозв'язку.

Тематичні групи — це «слова різних частин мови, об'єднані спільним відрізком дійсності», у них слова пов'язані «не мовними зв'язками, а позамовними, через реалії, які виражаються в них» [120, 141]. «Тематична група входить до певного семантичного об'єднання слів (семантичного поля) як частина його структури» [137, 24]. В основі тематичної групи лежать екстралінгвальні зв'язки між предметами і явищами дійсності, об'єднання слів проходить на основі логіко-предикативної спільності. На думку деяких дослідників, тематичні групи не є категоріями мовними — у них відсутні синонімічні зв'язки між компонентами. Вони не є структурними одиницями мови.

Аналіз творів на якісно новому рівні стає можливим у зв'язку з розповсюдженням ідеї когнітивної лінгвістики про

існування концептуальної картини світу як системи знань окремого індивіда і її вираження через внутрішній лексикон у мовній картині світу (Н.Д. Арутюнова, Ю.Д. Апресян, А. Вежицька, К.Ю. Голобородько, Т.А. Космеда, Л.А. Лисиченко, О.О. Селіванова, Ж.П. Соколовська, Ю.С. Степанов, В.М. Телія та ін.). Будь-який художній текст відтворює фрагменти концептуальної картини світу автора, тому під час аналізу тексту важливо враховувати співвідношення «автор – текст – читач» [105, 68]. Зміст художнього тексту розглядається як співтворчість автора й читача.

Дослідження в межах когнітивної лінгвістики стосуються категоризації та відповідної до неї картини світу, зафіксованих мовною системою, зокрема її лексико-семантичним рівнем. Головним завданням опису є відтворення семантичного мікрокосму, який криється в значенні кожної лексичної одиниці.

Виникнення когнітивної парадигми в лінгвістиці пов'язане з ментальною інформацією, що зберігається в людській свідомості, та втіленням її в ідеї концепту й концептосфери. Питання про концепт висвітлюється в працях М.Ф. Алефіренка, С.Г. Воркачова, К.Ю. Голобородька, В.В. Жайворонка, В.Л. Іващенко, О.Ю. Карпенко, О.С. Кубрякової, В.М. Манакіна, С.С. Неретіної, З.Д. Попової, К.В. Рахіліної, Н.К. Рябцевої, О.О. Селіванової, Ю.С. Степанова, Й.А. Стерніна, І.А. Тарасової та ін.

У сучасній лінгвістиці термін «концепт» розглядають двоїсто. У вузькому розумінні «концепт» прирівнюється до поняттєвого компонента значення слова, що різні дослідники називають по-різному: денотат, десигнат, сигніфікат, лексичне поняття, референт; у широкому – термін «концепт» використовують у зв'язку з когнітивним підходом до мовних знаків. У такому розумінні концепт трактують як термін, що пояснює одиниці ментальних чи психологічних ресурсів нашої свідомості тієї інформаційної структури, яка відбиває значення й досвід людини, репрезентує мовну картину світу.

Концепт, як і лексико-семантичне поле, має польову структуру, яка включає ядро, основний склад, периферію. Концепти утворюють ієрархічно організовану концептосферу як загальнонаціональної мови, так і особистих когнітивних структур. З одного боку, людина опановує мову, зокрема її словниковий запас, і приєднується тим самим до колективного досвіду мовної спільноти, серед якої вона проживає, та людства в цілому. З другого боку, в мисленні кожної людини існує своя концептосфера, елементи якої за своїм змістом можуть дещо відрізнитися від концептів, що входять до концептосфери загальнонаціональної мови, оскільки індивідуальній свідомості притаманна певна вибірковість, що визначається умовами побуту, загальним кругозором, професійними й віковими інтересами людей.

Концепти – посередники між словами й дійсністю, які реалізуються в мовній формі, перш за все за допомогою лексем. Як зазначає К.Ю. Голобородько, «матеріальною базою концепту, його виразником є слово, а структура семантичних ознак значення слова відбиває основу структури концепту» [57, 29]. Слово – це така сутність, де перетинаються мовні та позамовні знання про світ. Адже форма слова оптимальна для того, щоб зафіксувати соціально значущий набір значень і сукупність знань про предмет, явище чи процес [46, 13-14]. Слово вважається репрезентантом світу тому, що в основі його знакового (номінативного) значення лежить образ, поняття, уявлення про предмет – концепт, позначений словом [208].

Дослідження концепту художньої поетичної мови конкретної мовної особистості, тобто обробленого мовлення, не обмежується в інтерпретації, оскільки тут немає узусності, а отже, концепт співвідноситься не з окремим лексико-семантичним варіантом ключової лексеми, а з усією лексемою.

Погляд на мову в аспекті парадигматики передбачає сприйняття її як системного утворення з певними класами мовних одиниць. Виділення лексичних парадигм та їх співвідношення одна з одною – це, по суті, інтерпретація тексту. У лінгвісти-

ці Фердинанд де Соссюр використовував термін «парадигма» для позначення класу елементів, що мають певну подібність.

Поняття парадигми застосовували на різних мовних рівнях з відповідним термінопозначенням підсистем: *морфологічна парадигма* (І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, В.М. Русанівський), *фонологічна парадигма* (М.А. Жовтобрюх, С.В. Семчинський), *акцентна парадигма* (В.В. Винницький, В.Г. Скляренко), *словотвірна парадигма* (Є.А. Карпіловська, Н.Ф. Клименко, З.С. Сікорська), *синтаксична парадигма* (В.А. Белошапкова, І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, А.П. Загнітко, І. Уорт та ін.). Поняття парадигми широко використовується для побудови та опису певних систематизованих знань, репрезентації та напрямів розвитку, динаміки того чи іншого явища, що підлягає науковому опису.

Типи парадигматичного об'єднання слів теоретично осмислюються в другій половині ХХ ст. Відомі спроби звести всю різноманітність груп лексики до поняття лексичної парадигми, яку визначають як сукупність кількох слів, об'єднаних спільним значенням. Близькою до вивчення словникового складу з огляду лексичних полів і ЛСГ стоїть теорія лінгвістичного детермінізму А.С. Зеленька, який розглядає лексичні парадигми як «упорядковану сукупність лексичних одиниць, об'єднаних спільними й розрізнявальними диференціальними семантичними множинниками» [79, 201]. Поняття парадигми охоплює синонімічні та тематичні ряди, а також семантичні поля (зокрема в працях А.А. Бурячка, В.Й. Горобця, В.В. Жайворонка, М.П. Кочергана, Л.А. Лисиченко, В.В. Німчука, О.О. Тараненка та ін.).

Текстоцентричні й антропоцентричні підходи до вивчення мови художнього тексту висувають потребу поєднання парадигматичного та синтагматичного аспектів мови. Парадигматика передбачає розгляд однотипних одиниць мови в їх спільних і відмінних рисах. «Риси, які дають підставу включати слова до однієї парадигми на основі спільності, називаються ототожнюючими. Семантичні особливості, за якими значення слів

протиставляються, називаються диференціальними семантичними ознаками» [119, 9]. Парадигматика й синтагматика становлять взаємопов'язані параметри системи мови, оскільки, з одного боку, сполучуваність мовних одиниць ґрунтується на їхньому парадигматичному потенціалі, з другого, парадигматика визначається синтагматичними можливостями одиниць — їхнім лінійним сполученням у мовленнєвому потоці.

У лінгвостилістиці сформувався свій поняттєвий апарат, погляд на типи парадигматичних відношень слів у тексті на ґрунті вироблених у мовознавстві класифікаційних підходів до вивчення парадигматичних зв'язків мовних одиниць, зокрема лексем. Під лексичною системою парадигматичного типу розуміють клас лексичних одиниць, в основі організації якого лежать зв'язки, що виникли між відповідними образами, поняттями, емоціями під час сприйняття тексту читачами. Формування у свідомості читача парадигм образів і понять у процесі сприйняття тексту і є його розуміння реципієнтом. На думку А.П. Загнітка, можна стверджувати про наявність трьох типів текстових парадигм: жанрової, функціонально-стилістичної та індивідуально-авторської.

Аналізуючи ідіостиль письменника в контексті культури, міфології, у зв'язку з народною словесністю, пізнаючи парадигму трансформацій мовних одиниць як фрагментів культури, дослідники оперують поняттями *парадигма лінгвокультурем* (Ю.С. Степанов), *етнокультурний концепт* (В.В. Жайворонок).

В українській лінгвостилістиці 80-90-х років ХХ ст. набуває розвитку теорія індивідуально-авторських текстових парадигм і вироблення й усталення її поняттєвого апарату: *мікрополе* (М.Ф. Братусь, С.Я. Єрмоленко, Ж.В. Марфіна, Н.О. Мех, Н.М. Сологуб, Л.О. Ставицька, Г.М. Сюта) або *парадигматичний ряд* (Л.О. Ставицька); *лексико-стилістична парадигма* (А.І. Бондаренко, А.М. Варинська, С.М. Романчук); *художньо-семіотична парадигма* (О.Г. Чумак); *стильова (поетична) парадигма* (І.С. Заярна, О.О. Корабльов); *образна*

парадигма, наскрізний образ (С.Я. Єрмоленко, Н.В. Павлович, Л.О. Ставицька, І.І. Степанченко); *вертикальний контекст* (Ю.С. Васейко, А.К. Мойсієнко).

Вивчення парадигматичних образних слововживань спирається на врахування моделей валентності тих чи інших лексико-стилістичних одиниць; лінійної послідовності лексичних одиниць як тематичного напрямку в тексті; асоціативних смислових єдностей часових, просторових, причиново-наслідкових відношень мовних одиниць; ієрархії поняттєвих взаємовідношень образних явищ мови в контексті культури [158, 5].

Принципи виділення лексичних мікросистем (парадигм) під час аналізу художніх текстів, як зазначає О.П. Просяник, відрізняються від принципів виокремлення парадигм на мовному рівні (наприклад, граматичні парадигми), оскільки в основі систематизації лежать інші закономірності. Парадигму утворюють не слова, що відносяться до певної мовної ЛСГ або синонімічного ряду й под., а мовні одиниці, що визначають одне поняття або один поетичний образ у художньому тексті. Зв'язки між цими одиницями, а також між парадигмами визначаються не мовою, а процесом розуміння тексту [156]. Отже, сприйняття та аналіз тексту — це створення у свідомості реципієнтів парадигматичної структури його одиниць.

Оскільки «лексичні парадигми розглядаються на образно-підприємстві рівні» [183, 35], то до їх складу можуть входити не лише одиничні слова, словосполучення, групи слів, але й метафори, порівняння, що характеризують певне поняття.

Парадигматичний аналіз лексики ідіостилю письменника застосовували у своїх роботах І.І. Степанченко, К.В. Нестеренко, О.П. Просяник, С.А. Шуляк та ін. У результаті аналізу їхніх моделей парадигматичного дослідження створюємо свою робочу гіпотезу експерименту.

В основі дослідження лексики поетичних творів Дмитра Білоуса лежить трирівнева модель, що представляє ієрархію трьох рівнів, які доповнюють один одного. Її вершину займає

когнітивна інформація, що відображає картину світу письменника, — ключові концепти. Концептуальна надбудова є результатом взаємодії прагматичного й вербально-семантичного планів, які забезпечують вираження мотивів, інтересів, установок мовця та матеріалізують їх у виразових засобах мови, що виокремлюються в лексико-тематичні парадигми (групи слів, що являють собою спосіб упорядкування предметів, осіб, явищ, подій і які можна виділити на основі тих чи тих логічних зв'язків, певного бачення) [223, 13]. Парадигми, що беруть участь у формуванні поетичної картини світу письменника, у монографії розподіляються на номінативні групи, оскільки основним матеріалом для аналізу лексики поетичних творів служать іменники, система яких прозоро відбиває зв'язки між явищами лінгвальними й ментальними. Розділення однієї парадигми на групи відбувається на образно-поняттєвому рівні за частотністю вживання відповідних лексичних одиниць у поетичних текстах. На основі різних категоріальних ознак — процесуальності, субстантивності й под. — у межах номінативної групи можуть виокремлюватися тематичні підгрупи.

Запропонований у монографії варіант парадигматичної організації лексики поетичних творів Д. Білоуса (варіант інтерпретації тексту) може не збігатися з авторським і з іншими варіантами інтерпретації, що відображає варіативність змісту художнього тексту, яку визнають більшість дослідників.

Обрана модель дослідження дозволяє схарактеризувати творчість поета не просто як систему визначених компонентів, а як процес, динаміку його сприйняття.

Дослідження лексики ідіостилю не може проводитися без інтерпретації змісту тексту та без урахування можливої варіативності, яка залежить від особливостей реципієнта, ступеня збігу моделі світу автора й читача та від особливостей організації структури поетичного тексту.

Кожна парадигма існує не ізольовано, тому важливим параметром аналізу є засоби їх взаємозв'язку, що виявляються

як на мовному, так і на образно-поняттевому рівнях. Дослідження текстових структур на рівні синтагматики (лінійне розгортання тексту), парадигматики (вертикальні тематичні, асоціативно-сміслові відношення) дають змогу окреслити набір лексичних одиниць, що виступають домінуючими в художньому ідіолекті Дмитра Білоуса.

Вивчення феномена мовної особистості Д. Білоуса нерозривно пов'язане з поняттям нації та національної мови. У проекції на особистість письменника можна стверджувати, що його світогляд увібрав у себе також найкращі зразки різних культур. Наукова, журналістська, перекладацька діяльність, закордонні подорожі, творче відрядження від Співки письменників до Болгарії з метою вивчення не лише болгарської літератури, а й мови, міжособистісні контакти з представниками інших культур формували Дмитра Білоуса як мовну особистість — поліглота.

РОЗДІЛ II

СЛОВО ЯК КОНЦЕПТУАЛЬНА ДОМІНАНТА ПОЕТИЧНОГО МОВОСВІТУ ДМИТРА БІЛОУСА

2.1. Антропоцентричне осмислення концепту СЛОВО

Антропоцентризм тексту зумовлений егоцентричною позицією людини (в образі автора й образах персонажів) у семантичному просторі тексту. Літературні твори вже за своєю природою антропоцентричні, оскільки людина є творцем тексту, інтерпретатором дійсності та дійовою особою.

Сьогодні увага лінгвістів посилилася до людського фактора: основні акценти змістилися з об'єкта пізнання на суб'єкт, коли людина розглядається в мові й відповідно мова в людині. У структурі мови організація знань відбувається за аналогією до людських уявлень про навколишній світ, мовні явища аналізуються через призму сприйняття людиною.

Антропоцентризм упроваджувався ще античними філософами (Сократ, Платон, Геракліт, Протагор, Демокрит, Арістотель), які розглядали людину як мірило всіх речей. У часи середньовіччя і практично до початку ХІХ ст. антропоцентризм ігнорувався науками про людину. Особливої ваги він набув у лінгвістичній концепції В. фон Гумбольдта. Дослідник поєднав колективний та індивідуальний антропоцентризм на ґрунті взаєморозуміння носіїв однієї мови, що було потім розведене по різних лінгвістичних школах, і до середини ХХ ст. лінгвісти до антропоцентризму практично не поверталися [163, 32].

У кінці ХХ – на початку ХХІ століть антропоцентризм став однією з головних ознак наукової парадигми передусім у гуманітарних науках, адже фіксується в різних знакових системах: релігії, мові, міфології, мистецтві, літературі тощо. Принцип антропоцентризму, за яким людина є центром Всесвіту й метою всіх подій, що відбуваються у світі [212, 26], у лінгвістиці знаходить своє відображення при зверненні до внутрішнього світу суб'єкта мовлення й до образу автора та їхнього ставлення до навколишньої дійсності. Як зазначає О.Ю. Карпенко, «у терміні *антропоцентризм* треба обов'язково розрізняти два рівні – саморуйнівна позиція «царя природи», <...> інший – полягає в акцентуванні провідної участі людини, суб'єктивного начала в мові, а отже, і в мовознавстві» [92, 108].

У лінгвістиці антропоцентризм перетворився на один з основних чинників, який зумовив зосередження лінгвістичних студій на вивченні мови в співвідношенні з людиною, її мисленням, світобаченням, роллю у створенні культури, цивілізації, на виявленні здібностей людини до пізнання світу, що відображається й у мові. Антропоцентричний принцип пов'язаний зі спробами розглядати мовні явища в межах діади «мова та людина». Ідея антропоцентричності мови – ключова в сучасній лінгвістиці (праці Н.Д. Арутюнової, А. Вежбицької, Ю.Д. Апресяна, В.М. Алпатова, В.А. Маслової, В.М. Телії та ін.). Як зазначає О. Кубрякова, «антропоцентризм як особливий принцип дослідження полягає в тому, що мовознавці вивчають наукові об'єкти передусім з огляду на їх роль стосовно людини, на їх призначення і життєдіяльність, на їх функції щодо розвитку людської особистості» [109, 142].

Процес вивчення *слова* в мові не припиняється протягом багатьох віків. Його існування усвідомлюють не лише фахівці, озброєні лінгвістичними знаннями, а й інші носії мови незалежно від їх професій. У мові художньої літератури *слово* є основним матеріалом, що направляє рух уявлень, почуттів, думок читача. Важливе місце, яке посідає *слово* у свідомості

людини, і специфіка його розвитку в мові визначаються низкою факторів.

Зародившись як знак образу світобуття, *слово* трояко проявляє свою силу й сутність. Воно може бути дієвим чинником (актом) думки, об'єктом людського мислення та безпосереднім засобом магічного впливу на існуюче світобуття. Основна мета *слова* як акту думки – передати інформацію, як об'єкт мислення *слово* має на меті пробудити думку, як засіб магічного впливу на існуюче буття *слово* постає в ролі засадничого символу, що здатний змінити перебіг існуючих подій. Усе залежить від того, в якій сфері, за яких обставин і з якою метою людина використовує те чи інше *слово* [200, 15].

Мовлення складається зі *слів* і все, що оточує нас у житті та в нашій свідомості, позначається *словами*. Перше написане Кирилом речення слов'янським письмом починалося словами Євангелія від Іоана: «Спочатку було Слово». Філософ Костянтин-Кирило був упевнений, що залучення до християнства можливо тільки *Словом* і тільки через *Слово*, яке допомагає в єднанні з Богом; у культовому спілкуванні воно наділене святістю, магічністю, що зумовлюється його здатністю переконувати, хвилювати, навіювати. Слова, фрази, речення – це своєрідний ключ до картини світу людини. *Слова* кодують реальність – у цьому розгадка таємниці «Спочатку було Слово».

Слово має не тільки сакральне (священне й магічне) значення, а й виражає смисли, позначаючи різні типи мовних актів. Лексема *слово* походить з праслов'янського лексичного фонду. За етимологічним словником Фасмера, праслов'янське *slovo (основа на -es-) споріднене з лат. *slava, slave* «молва; репутація; похвала, слава», сх.-лит. *šlāvė* «честь, почесть, слава», *šlāvinti* «славити, почитати», д.-інд. *śrávas* «слава, похвала, повага, поклик», авест. *sravah-* «слово, учіння, речення», гр. *κλέος* «слава», д.-ірл. *clú* «слава» [210, 673]. Із цього переліку простежуємо, що *слово* постає переважно як теолого-філософський термін, еквівалент грецького *λόγος*, у якому втілені багатовікові роздуми грецької і давньоєврейської думки. Це був підсумок

розвитку релігійного самосвідомості від Геракліта й біблійних пророків до неоплатоників і Філона Александрійського [65, 161]. *Логос* у Геракліта (у книзі «Про природу» (VI–V ст. до н.е.)) – це початок, що визначає всі процеси швидкоплинного часу [136, 90]. Сократ, Платон, Арістотель, Філон Александрійський у своїх філософських ученнях спиралися на це поняття й розкривали його. В автора четвертого Євангелія від Іоана *логос*, *слово* ототожнюється з Ісусом Христом: адже він Син Божий, а значить, і є втіленням Бога на землі [97, 256].

2.2. Специфіка *слова* як мовної одиниці та мовного образу

Дослідження *слова* (написаного чи промовленого) розпочате ще в античності й триває сьогодні. Праці Демосфена, Цицерона, Отців Церкви, Петра Могили, Августина Блаженного, Г. Сковороди, В. фон Гумбольдта, Бодуена де Куртене, О. Потебні, Ф. де Соссюра, І. Огієнка, Г. Шпета, М. Бахтіна, І. Бичка, В.В. Виноградова, М. Кашуби, Ю. Шевельова, Л. Лисиченко, Т. Космеди, Ю. Степанова, Л. Масенко, Л. Ставицької, Ф. Бацевича становлять вагоме підґрунтя для дослідження явленості *слова* та його історичної генези.

У мовознавстві значення *слова* і його роль у мові визначається складними й багатоманітними зв'язками з позамовною дійсністю, явищами, які воно називає, мовною практикою, в якій функціонує, індивідуально-психічними процесами, що відбуваються у свідомості людини при засвоєнні й використанні мови; його місцем у мовній системі, зв'язками з іншими її елементами [136, 50].

Аналізуючи еволюцію концепту *слово*, Ю.С. Степанов робить висновки, що уявлення про *слово* охоплює три напрями: язичницьке розуміння про «глас бога», філософські учення про *логос* та євангельське учення про «одкровення».

Слово *слово* цікаве тим, що одночасно є простим і зрозумілим у повсякденні та складним і недослідженим у науці. Концепт *слово* є уявленням про мову, яке людина не вчить у школі, а несвідомо сприймає із самої мови. Недаремно лінгвістика

намагається замінити слово *слово* чимось іншим: лексема, вокабула, ЛСВ, словоформа і навіть словема. Це відбувається не тільки через широке значення *слова* у мові, а й тому, що у слові *слово* відбувається якась інша концептуалізація мовної діяльності. Як стверджує І. Левонтіна, «*Слово* належить до числа ключових концептів європейської цивілізації, і буття самого цього слова в конкретній мові неможливо відокремити від спільних для багатьох народів культурних уявлень» [116, 301].

У давньоруській літературі *Слово* найчастіше використовувалося як заголовок творів, що інколи замінювався іншими: «Сказання», «Повість», «Повчання». «*Словами*» називались як повчання і послання церковного характеру, так і твори світського характеру (наприклад, «Слово о полку Ігоревім») [217, 594].

Словник В. Даля зазначає, що *слово* – це виняткова здатність людини виражати вголос свої думки й почуття; дар говорити, спілкуватися розумно сполучуваними звуками; словесне мовлення. // Сполучення звуків, що становить одне ціле, яке, по собі, означає предмет або поняття; речення. // Розмова, бесіда. // Мовлення, проповідь, сказання. // *Слово* або *Слово Боже* – Св. писання, Старий і Новий Заповіт. // *Слово в Євангелії трактується*: Син Божий; істина; премудрість і сила. // *Слово* – обітниця, обіцянка, скріплення істини, поручительство. // *Військ. стар.* пароль. // *Слово, слівце* – замовляння, чари, заклинання. // Буква, письмовий знак [64, 376-377]. Як бачимо, В. Даль на перше місце виносить абстрактні, узагальнюючі вживання (здатність виражати вголос думки й почуття; дар говорити, спілкуватися; словесне мовлення), а вже потім подає, що *слово* – це сполучення звуків, що означає предмет або поняття.

Дещо інші визначення *слова* подає Словник російської мови С. Ожегова: 1. Одиниця мови, що служить для називання окремого поняття. // 2. *одн.* Саме мовлення, здатність говорити. // 3. *мн.* Розмова, бесіда, щось сказане. // 4. Усний публічний виступ, промова на зборах. // 5. Розповідь на якусь тему, оповідь, оповідання (*заст. і висок.*). // 6. *одн.* Право, до-

звіл говорити публічно. // 7. *одн.*, з означенням. Думка, висновок; досягнення в якій-небудь галузі. // 8. Те ж, що й обіцянка. // 9. *мн.* Текст до музичного твору [145, 634-635].

В 11-томному Словнику української мови *слово* репрезентовано як: 1. Мовна одиниця, що являє собою звукове вираження поняття про предмет або явище об'єктивного світу; // Заклинання, що, за марновірним уявленням, має магічну силу. 2. *тільки одн.* Мова, мовлення. 3. Висловлювання, фраза; // *розм.* Відповідь, розповідь; // у формі *оруд. в. мн.* **словами** *кого, чийми.* Уживається у знач. «як говорив (писав, учив і т. ін.) хто-небудь». 4. Обіцянка виконати що-небудь; // Згода на шлюб. 5. *тільки одн.* Прилюдний виступ, промова де-небудь. 6. *тільки одн.* Жанр літературного твору у формі ораторської розповіді. 7. *тільки мн.* Літературний текст до вокального твору [171, т.9, 367-372].

Проаналізовані нами словникові статті засвідчують, що спільним визначенням *слова* є: 1. Одиниця мови, що являє собою звукове вираження поняття про предмет або явище об'єктивного світу. 2. Мова, мовлення. 3. Розмова, бесіда. 4. Те ж, що й обіцянка. Саме ці значення, по-різному сформульовані, і становлять ядро вживання *слова*.

Спостереження дозволили зробити висновки, що в кількісному співвідношенні визначення *слова* переважає в словнику В. Даля (10 позицій) [64], у словнику С. Ожегова – 9 [145], в 11-томному Словнику української мови – 7 [171, т.9]. В. Даль дає такі визначення *слова*, які в словниках пізнішого періоду не зафіксовані, оскільки вийшли з ужитку або їх замінено іншими поняттями: Св. Писання, Старий і Новий Заповіт. // Син Божий; істина; премудрість і сила. // Пароль (*військ. стар.*). // Буква, письмовий знак (*сер. сербськ. Назва букви «С» – слово, звук [с]*).

Складна природа *слова* породжує низку визначень, які пояснюються різними науковими позиціями вчених і рівнем розвитку мовознавства й суміжних з ним наук. На фонетичному, морфологічному, словотвірному, граматичному, синтак-

сичному, лексико-семантичному рівнях *слово* розглядається як різнопланова одиниця мови.

Поняття «*слово*» використовується в різних науках, що вивчають мову і мовну діяльність, — у філософії, психології, фізіології, логіці, лінгвістиці та ін. Однак чітко визначеного поняття досі не існує. Частіше за все *слово* виступає як апріорне поняття, що слугує вихідним пунктом для подальших побудов.

У філософії *слово* розглядається з огляду важливих функцій мовлення — функції спілкування (*слово* є найменшим значимим сегментом потоку мовлення) і функції узагальнення (*слово* є формою закріплення одержаних у процесі суспільної практики знань про той чи інший клас предметів і явищ дійсності) [211, 30].

У логіці *слово* визначається як звукова матеріальна оболонка, за допомогою якої мова реєструє й закріплює результати роботи мислення, успіхи пізнавальної діяльності людини і, таким чином, робить можливим обмін думками в людському суспільстві [100, 549]. Таке визначення поняття «*слово*» охоплює головне, але є не досить чітким щодо відмежування *слова* від інших лінгвістичних одиниць (фонем, морфем, речень тощо).

Культурологи вважають *слово* однією з основних одиниць мови, що служить для називання предметів, осіб, процесів, якостей [112, 797]. Поза мовою і *словом* культура неможлива. Тільки те, що якимось позначено й виражено *словом*, стає культурним надбанням. За допомогою *слів* у мові люди фіксують символи, норми, звичаї тощо. В індіанців племені хопі, наприклад, немає слів, що позначають минуле, теперішнє та майбутнє. Їх світ позбавлений часу. Отже, тільки те, що позначено *словом*, існує для певного народу.

Слово — вихідний пункт на шляху до створення справжньої будови філологічної науки. Вирішивши проблему *слова*, встановивши його ознаки, можна буде зрозуміти сутність мови в цілому, природу словесних (літературних) утворень, структу-

ру мисленневих процесів та навіть історію людства [131, 5]. *Слово* є найважливішою одиницею мови як складної динамічної гетерогенної системи, що являє собою сукупність неоднорідних елементів, об'єднаних структурним зв'язком у єдине ціле.

Поняття «*слово*» стихійно наявне у свідомості всіх носіїв мови. Дефініції *слова*, які дають йому різноаспектну характеристику, намагалися вивести ще дослідники попередніх епох. Деякі лінгвісти заперечували поняття «*слово*» і пропонували відмовитися від нього взагалі (Ш. Баллі, Ф. Боас, А. Мартіне, Г. Палмер та ін.). Л. Теньєр вважав, що «...поняття слова виявляється принципово невизначеним» [198, 39]. Не відмовлялися від поняття *слова*, але й не давали йому визначення радив чеський мовознавець В. Скалічка. Фердинанд де Соссюр стверджував, що «звичайне розуміння слова несумісне з нашим уявленням про конкретну одиницю мови» [196, 137].

Більшість же мовознавців вважають, що слово — найконкретніша мовна одиниця, основна й базисна. Узагалі термін «*слово*» полісемантичний, і можна виділити низку типів визначень. Різних підходів вимагає вивчення *слова* з огляду його структури, функціонування в мові, у художній літературі, у фольклорі. О. Потебня підійшов до всебічного аналізу *слова*, з'ясувавши його головну ознаку — здатність позначати виділені думкою предмети і їх властивості. Цією головною властивістю є внутрішня форма *слова*, тобто «певна сторона його змісту, що вказує на те, як пов'язане дане *слово* з його найближчими попередниками і яка ідея вела до втілення нового значення саме в таку, а не в інакшу зовнішню форму — значущу, словотвірну та морфологічну, і зовнішньо-виражальну — фонетичну» [160, 15]. Звук і значення назавжди лишаються обов'язковими частинами *слова*, адже звук без змісту не є *словом*, і, навпаки, значення, яке не супроводжується членороздільним звуком, також не є *словом*.

Слово, у розумінні О. Потебні, виявляється тільки засобом збудження внутрішнього змісту думки слухача, не збігаючись, по суті, з думкою мовця. Воно виступає як своєрідний ім-

пульс, що дає напрям роботі думці слухача, котрий пізнає при цьому зміст свого внутрішнього світу [153].

У контексті свого часу творив лінгвістичну теорію П. Житецький. Спираючись на праці О. Бодяньського, М. Греча, М. Максимовича, О. Павловського, О. Потебні, І. Срезневського в розпрацюванні актуальних лінгвістичних проблем, учений написав книгу «Теорія твору з хрестоматією», в якій перший розділ «Слово й думка» присвятив *слову*. П. Житецький репрезентував *слово* на стадії формування думки через уявлення, слово-поняття, слово-судження. У лінгвістичній теорії мовознавця *слово* є членороздільний звук, що виражає «свідоме життя душі людської, життя думки, почуття й волі» [99, 1]. Наука вивчає *слово* у зв'язку з духовним життям людини, в якому найголовнішою є думка. П. Житецький вважав за необхідне з'ясувати відношення *слова* до думки на початку її розвитку (на стадії уявлення, поняття й логічного судження), тобто до думки, що зароджується на основі відчуттів.

Учений доводив можливість викликати в уяві під дією звуків уявлення про предмет чи явища при відсутності самих предметів чи явищ. Уявлення виникає разом зі *словом*. *Слово*, що з'являється на першій стадії людської думки, під дією членороздільних звуків відмежовує одне уявлення про предмет чи явище від іншого. Отже, будь-яке уявлення є основою для подальшої розумової діяльності, коли воно захищене *словом*.

Початкове поняття про предмет, що виникає в результаті порівняння й узагальнення відчуттів та сприйняття, що приходять з навколишньої дійсності, оформляється в *слово*, яке П. Житецький називає «словом-судженням» [99, 6]. Слова-судження є первинними поняттями, що вказують на ознаки предмета чи явища й утворюються на основі уявлення.

П. Житецький звертав увагу на динамічність лексичних одиниць у мовомисленні конкретної людини й мовомисленні народу. Мовознавець говорив, що «слова, які ми вимовляємо, не нами були створені й не вчора створені» [99, 13], тобто ми одержали їх у спадок від далеких пращурів, і вони складають

мову народу, до якого ми належимо. Отже, поняття *слово* — це не тільки наукова абстракція, а насамперед явище мовної свідомості нації. Тому кожний письменник повинен не тільки знати мову рідного народу, але й відчувати її силу.

Отже, *слово* в лінгвістичних поглядах П. Житецького — це комплекс звуків, об'єднаних лексичним значенням; комунікативна одиниця, що використовується для спілкування, пізнання світу, народу; об'єкт словесного мистецтва. *Слову* характерні такі структурні складові, як план вираження (зовнішній аспект) і план змісту (внутрішній аспект).

Логічне визначення *слова* можливо сформулювати на основі його зв'язків з іншими словами та мовними одиницями, тобто на основі місця *слова* в системі мови та участі в побудові вислову. Цей погляд простежується в працях І. Бодуена де Куртене, Ф. Фортунатова. На думку Л. Щерби, «...словом ми назвемо частину речення, яку ми можемо, не змінюючи значення, використовувати самостійно» [224, 100-101].

У поглядах Д. Шмельова *слово* є найменшою одиницею найменування, «що характеризується ціліснооформленістю (фонетичною і граматичною) та ідіоматичністю» [222, 55]. До цього визначення приєднується Г. Уфимцева, вважаючи *слово* номінативною одиницею. Подібні визначення вказують на складну природу *слова*.

Слова — це інструмент пізнання світу таким, яким ми його бачимо, тому й добираємо та групуємо слова, щоб дізнатися з них про дійсність.

Визначити *слово* на основі його зв'язку зі свідомістю намагалися вчені, які досліджували проблеми російського та українського мовознавства в ХІХ ст., — Ф. Буслаєв, Д. Кудрявський, В. Богородицький. На думку Л. Булаховського, «слово є звичайно тією одиницею мови, яку найлегше відрізнити як носія певного смислового змісту і яку звичайно добре виділяє з цілого висловлення навіть неписьменна людина» [40, 28]. Але слова по-різному пов'язані зі свідомістю, і не в усіх словах виражаються поняття.

Д. Ушаков, О. Пешковський були приборчниками думки, що *слово* можна визначити, враховуючи його структурні ознаки.

У лінгвістичній теорії І. Ковалика *слово* є одиницею, що тісно пов'язана з усіма рівнями мови. Тому «слово як реальний мовний факт можна вивчати з різних сторін залежно від завдання, яке ми ставимо перед собою» [95, 31]. І. Ковалик вичленовував *слово* з потоку мовлення й досліджував його з точки зору структури. Сукупність усіх словотворчих частин, що складаються в слово в процесі його утворення, дає уявлення про лексичне й граматичне значення слова.

Визначальними в наукових працях вченого є дослідження ролі *слова* у створенні художнього образу в літературному творі. І. Ковалик розмежовував роль *слова* в художньому творі з функцією *слова* в нехудожньому мовленні. Спираючись на працю О. Потебні «Из записок по русской грамматике», лінгвіст доводив, що лексичне значення *слова* в щоденному мовленні не передає всієї повноти змісту думки. «Слово в художньому літературному мовленні, тобто в художньому контексті, не перестає бути словом» [96, 19]. І. Ковалик наголошував, що в розкритті функцій *слова* в процесі створення художнього образу необхідно спиратися на його семантичну структуру. У цьому випадку *слово* в І. Ковалика – «складний і багатогранний мовний знак» [96, 18].

Отже, *слово* в мовознавчій концепції Івана Ковалика є результатом мовного руху: *слово* – реальний мовний факт, і його слід вивчати з позиції словотвору; *слово* – лінгвальна величина, яка є будівельним матеріалом словесно-художнього образу; у лексикографічному тлумаченні слова-експресеми слід насамперед розкривати ті його значення, що виявляються в контекстах певного художнього твору.

В. Виноградов визначав *слово* як лінгвістичну одиницю, що характеризується структурною цілісністю, неподільністю на інші слова, здатністю означати предмети й поняття, поєднуватися з іншими словами, багатозначністю.

Визначення поняттю «*слово*» з огляду фонетики, граматики, семантики дав М. Жовтобрюх, який вважав *слово* найменшою самостійною одиницею мови, «що складається зрідка з одного звуку, а частіше із граматично оформленого звукового комплексу, за яким суспільною практикою закріплене певне значення і якому властива відтворюваність у процесі мовлення» [196, 13].

І. Вихованець сформулював свою дефініцію *слова* як мовної одиниці: «слово – найменша відносно самостійна знакова мовна одиниця, здатна виконувати функцію члена речення або мінімального (однослівного) речення, і найбільша морфологічна одиниця (морфологічна одиниця-конструкція щодо мінімальної морфологічної одиниці – морфеми)» [49, 9].

Більшість мовознавців вважають, що *слово* – основна, чітко виражена одиниця мови. Тому спроби дати дефініцію *слова* не припиняються. Для багатьох визначень спільним є акцентування на смисловому аспекті, тобто *слово* є смисловою одиницею мови, що позначає явища дійсності й служить для побудови висловлювань.

Семантична сторона (значення) *слова* інтерпретується дослідниками по-різному. Найбільш поширена концепція, згідно з якою значення *слова* складається з трьох компонентів (по Ч. Моррісу, трьох «значень»): прагматичного, семантичного й синтаксичного [211]. Прагматичний компонент відповідає відношенню *слова* до ситуації його використання і є предметом фізіологічного трактування *слова* як сигналу сигналів. Семантичний компонент відповідає відношенню *слова* до денотата (предмета, що позначається), тобто предметному змісту і предметній належності *слова*. *Слово* розглядається перш за все як мовний корелят *поняття*. Синтаксичний компонент значення *слова* відповідає його відношенню до інших слів у потоці мовлення.

За визначенням Л. Лисиченко, *слово* – «це не тільки певний звуковий комплекс і не тільки певне значення, а сполучення звукового комплексу із певним значенням, закріплене

супільною практикою» [119, 11]. Отже, *слово*, крім звучання, має ще й значення (семантику). *Слово* — елемент мовної картини світу.

В енциклопедії «Українська мова» *слово* визначене як найменша самостійна й вільно відтворювана в мовленні відокремленооформлена значеннева *одиниця мови*, яка співвідноситься з пізнаним і вичленуваним окремим елементом дійсності (предметом, явищем, ознакою, процесом, відношенням та ін.) і основною функцією якої є позначення, знакова репрезентація цього елемента — його називання, вказування на нього або його вираження. Слово — основна одиниця *лексики* і центральна структурно-семантична одиниця мови в цілому, оскільки різними своїми аспектами воно входить до різних структурних рівнів мови [206, 612].

Згідно з думкою С. Дорошенка, «у *слові* слід вбачати самостійну значущу одиницю мови, яка втілює в собі єдність звучання та значення і виступає компонентом речення». Із цього визначення *слова* легко зробити висновок, що *слово* як одиниця мови належить і до науки лексикології, бо має значення, оскільки служить назвою предмета, і до науки граматики, адже виступає компонентом речення [66, 124].

2.3. Концептуалізація СЛОВА в поетичній картині світу

Д. Білоуса

Одним з актуальних завдань сучасної лінгвістики є дослідження феномена поетичного мовлення, що сприяло активному розвитку лінгвопоетики як розділу науки про мову. «Важливість лексичного рівня в мові поезії зумовлює необхідність аналізу змістового наповнення поетичного слова, розгляд семантичної його структури, вияв стильової домінанти, провідної тональності» [82, 61].

Традицію вивчення функціонування слова в поетичному мовленні та його структурно-стилістичного аналізу формували М. Бахтін, І. Білодід, Л. Булаховський, А. Веселов-

ський, В. Виноградов, Г. Винокур, В. фон Гумбольдт, Б. Ларін, Д. Лихачов, О. Пешковський, О. Потєбня, В. Русанівський, І. Франко, Л. Щерба, Р. Якобсон. Поетична мова досліджувалася як один з видів реалізації мовної системи.

Нові аспекти вивчення мови посилили інтерес лінгвістів до дослідження індивідуальної мовної картини світу. Відповідно акцентується увага й на поетичній картині світу. Цікавим матеріалом для таких досліджень є творчий доробок визначних майстрів слова.

У художньому мовленні й у системі мови лексема *слово* має відмінності на рівні семантики. У поетичному тексті значення *слова* ускладнюється, збагачується новими відтінками, асоціативними нашаруваннями. Виконуючи естетичну функцію, лексична одиниця стає семантично місткою, різноплановою, набуває багатогранного глибокого смислу.

Роздумуючи про природу *слова*, Григорій Сковорода відзначав його прагматичну функцію. *Слово* було основою релігійної картини світу філософа. Як зазначає Н. Мех, «сакральне слово стає власним словом Сковороди» [136, 111], воно «говорить з нашою душею, бентежить її та хвилює» [136, 114].

Слово як феномен української лінгвокультури, що містить етноментальні параметри, розкривали Т. Шевченко, Леся Українка, І. Франко, О. Олесь, М. Рильський, В. Симоненко та ін. У поезіях митців *слово* піднімається до рівня символу, у контексті вияскравлюється багатозначність цього поняття: *Ну що б, здавалося, слова... // Слова та голос – більш нічого. // А серце б'ється, ожива, // Як їх почує!.. // Знать, од Бога // І голос той, і ті слова // Ідуть меж люди!* (Т. Шевченко. «Ну що б, здавалося, слова»); *Мій Боже милий, // Даруй **словам** святую силу – // Людськеє серце пробивать, // Людській сльози проливать...* (Т. Шевченко. «Неначе цвяшок в серце вбитий»). Для поетів *слово* – матеріал, предмет пошуків, об'єкт творчості: *Слово, коли ти живе, // статися тілом пора* (Леся Українка. «Мріє, не зрадь»); *І гірке, що мене отруїло, // Буде радістю внукам моїм, // Бо у **слові** озветься стокрило // тишина перетворена*

в грім (М. Рильський. «Остання весна»); Птахи, птахи! Які не-
втомні зграї // Летять над морем! Тіні їх бліді — // Мої слова, що
змовкнуть лиш тоді, // Як вічна ніч перо моє зламає (М. Риль-
ський. «Незгасна зоря»). Письменники тонко відчують при-
родну красу й енергію рідного слова. Звертаючись до народу,
у поемі «Мойсей» І. Франко писав: *Задармо в слові твому іс-
кряться // І сила, й м'якість, дотеп, і потуга, // І все, чим може
вгору дух піднятися?* З поезією Лесі Українки літературно-мов-
на традиція увібрала в себе образи слова-зброї, слова-криці,
слова-вогню, слова-меча [69]: *Слово, моя ти єдина зброє, //
Ми не повинні загинуть обоє! (Лєся Українка. «Слово, чому ти
не твердая криця»)*. Слово-зброя стало однією з характерних
тем поетичних творів митців наступних поколінь: *О слово! будь
мечем моїм! // Ні, сонцем стань! вгорі спинися, // Осяй мій край і
розлетися // Дощами судними над ним (О. Олесь. «О слово рідне!
Орле скутий!»)*. У поетичному творі слово маніфестує менталь-
не підґрунтя під тиском локальних обставин. Слово пов'язане
із символом, але цей зв'язок відносний, неоднозначний, си-
туативний, що залежить від його духовно-практичного стату-
су в конкретному тексті. Та над усіма відтінками символу сло-
ва переважає його загальнолюдський і національний зміст, що
спричиняється до афористичного звучання поетичних рядків
як мовних знаків української культури [69]. Через власну душу
поет репрезентує слово як суспільний набуток, надає йому но-
вого змісту.

Літературні цитати, що влучно, образно передають уза-
гальнений, символічний зміст думки, стають крилатими ви-
словами. Сучасна мовно-літературна практика використовує
афористичні вислови Т. Шевченка: *Незлим тихим словом; Щоб
слово пламенем взялось; Я на сторожі коло їх поставлю слово*.
Текстові, індивідуально-авторські особливості функціонуван-
ня лексеми слово в збірках Д. Білоуса створюють передумови
до появи відчуттєвих асоціацій, закріплених у висловах поета,
які можуть стати крилатими: *Даруй словам одвічну силу; Зброя
слова в народу руках; Слово — брила, слово — крила, диво, у не-*

знане зоряний політ; В ріднім слові — мир та благодать; О слово — пошуку натхненник, через ріку пізнання міст! Шле слово — кулю назустріч лиху, // стрілу, до лука вкладену.

Індивідуальна символіка виявляється з усієї творчості письменника. Перифраз, використаний Д. Білоусом, надає слову експресивних відтінків та претендує на поповнення фразеологічного фонду мови: *Золоті слова, скарби щедротні // зберігає книга по сьогодні* [17, 28]; *Уміло користуйся в мові // Скарбами золотими. // Полюбиш їх — усе з любові // саме до тебе йтиме* [17, 137]; *Плакаймо в серці кожне гроно, // прозоре диво калинове* [17, 312]; *В мові — розсипи незлічні...* [17, 185]. «Мине порівняно небагато часу, а сучасна наука, говорячи про універсалізуючу здатність мови концентрувати в собі й проносити через віки особливості природи і ладу душі народу, назве як взірцеве, справді невичерпне за своїм образним та історіософським змістом Білоусове визначення мови як „дива калинового”» [101, 37].

У поезії Д. Білоуса концепт *слово* має широке коло семантичних інтерпретацій та асоціацій, до числа яких входять як загальноприйняті трактування, так і авторські бачення, якими концепт «обростає» в поетичному світі письменника. Невипадково Дмитра Білоуса називали «лицарем українського слова». Член-кореспондент АПН України, педагог, мовознавець, перекладач, літературознавець, гуморист, сатирик відроджував українське слово в образах. Його вірші розкривають лексико-семантичну універсальність нашої мови, поняттєвий апарат лінгвістики, пояснюють мовні явища. Тому поезії про мову Д. Білоуса критики називають «мовознавчими» книжками (В. Забаштанський), «поетичним мовознавством» або «мовознавчою поезією» (В. Лупейко), «філологічною поезією» (Л. Новиченко).

На думку більшості дослідників, у сучасній українській літературі немає поета, який би у своїй творчості зверненням до теми рідної мови, слова дорівнявся до Дмитра Григорови-

ча Білоуса, чий доробок на ниві поетичного мовознавства «не має аналогів не лише в нашому красному письменстві, а й в літературах інших народів» [130, 15].

Енергія *слова* відчувається в усіх збірках Д. Білоуса: «Даруй словам одвічну силу», «Обережно: слово!», «Вибране», «Хліб-сіль їж, а правду ріж», «Ромен хіба не родич Рима?», «Зигзаг» та ін. На мовознавчій основі, на філологічних знахідках та художньому відкритті побудована збірка Д. Білоуса «Безцінний скарб», яка є логічним продовженням своєрідної «мовностилістичної енциклопедичної трилогії» [202, 10] «Диво калинове», «Чари барвінкові», «За Україну молюся» та підсумком мовознавчої теми в поетичному доробку Д. Білоуса. Письменник зумів сприйняти мовні факти й закономірності на рівні дитини та в поетичній формі пояснити школярам те, «що дорослі звикли вважати „сухою матерією” лінгвістики» [17, 4].

У поетичних творах митця не лише оспівано велич і красу українського слова, рідної мови, а й відображено розділи мовознавчої науки:

фонетики («Линивому не розгадать ніколи», «Календарне слово», «Вігадай обов'язково, як літера міняє слово» [24]; «І мови зблискує краса», «Слова відтінюються звуком», «Фонетика» [17]);

морфології («Класна загадка», «Займенники-чистуни», «Зоднини у множину» [24]; «Іменник», «Прикметник», «Числівник» [17]);

лексикології («Слово це — старовинна будова», «Слово це просте — не дивовина», «Залежно від наголосу» [24]; «Неологізм», «Схожі назви», «Що таке ключ?» [17]);

лексикографії («Тлумачний словник» [24]; «Скарбниця мови», «Світовий словник», «Особливі словники» [17]);

словотвору («Можливості префікса», «Я творю нові слова» [24]; «Прозоринь слів барвіста», «Прості і зрозумілі», «Ох ці суфікси!» [17]);

орфографії («Яку писати літеру е чи и», «Як приємно вчить самому», «Правило дев'ятки» [17]);

синтаксису («Трішечки напруги» [24]; «О скільки світла й музики у мові!», «Речення», «Слово-речення» [17]);

пунктуації («Він після речення, цитати», «Стають у пригоді», «Злита з хвостиком ця крапка» [24]);

фразеології («Каліф на годину», «Пуд солі з їсти», «Водити за ніс» [17]), діалектології («Чудесні барви», «Лохвиця» [24]);

культури мови («Звертання», «Найдешевше й найдорожче», «Поміж добрих людей» [24]; «У спілкуванні людям личить те, що народ від серця зичить», «Етикет», «Сперечайтесь чемно!» [17]);

стилістики («Стилістичні ряди», «Стилістика», «Що таке стиль?» [17]);

ділової мови («Автобіографія», «Протокол», «Доручення» [17]).

Окреме місце у творчості Д. Білоуса відведено мнемонічним віршам, які розраховані на дітей і полегшують запам'ятовування низки лінгвістичних правил. Як подає Літературознавчий словник-довідник (2006), мнемонічні вірші здавна використовували в освітній практиці, коли заримовували певні граматичні або математичні правила, відомості з різних дисциплін [125]. У цьому ж словнику як приклад наведено вірш саме Д. Білоуса. Мнемонічні вірші збірки «Диво калинове» про частини мови («Злитки золоті»), про граматичні категорії («Це ж як віри!») мають своє продовження в збірці «Безцінний скарб».

В українській мові існує багато слів, етимологію яких з огляду сучасного стану мови пояснити неможливо (немотивовані значення). В основі мотивації значення має бути якась ознака, що споріднює вихідне й похідне значення. Мотивованість «допомагає орієнтуватися в багатоманітності слів і розпізнавати їх значення, тобто полегшує користування мовою» [120, 25]. Значна частина творів Д. Білоуса присвячена етимології слів іншомовного походження. Наприклад, слово *крок*, як подає етимологічний словник, запозичене з польської мови, у болгарській мові *крак* – «нога». Цей та інший

лексичний матеріал відображено в мовознавчих поезіях Д. Білоуса: *В болгарській мові є крак – нога. // А в білоруській є слово крочыць...* [24, 35]; *голос (Предок нашого словечка голос – // слово gal...* [24, 73]); *мамут (...Є у естонців слово таатутт, // що й означа – підземний крім!* [24, 76]); *кампанія (...Йде від слова сатрис, по-латині поле* [24, 113]); *будяк (Я згадав, що колючка // по-болгарському – бод* [24, 179]). Д. Білоус зазначав: «Не написав би я, мабуть, книжок “Диво калинове” і “Чари барвінкові”, коли б не займався активно перекладами. <...> Через проникнення в глибини інших мов більше розкривалися мені багатства рідної мови, мобілізувалися її форми, активізувався мій лексичний запас...» [36, 7].

У третьому томі етимологічного словника зазначено, що слово *компанія* походить від фр. *compagnie*, італ. *compagnia*, лат. *sit* – разом і *panis* – хліб. Поет не лише наводить етимологію слів, а й коментує їх значення: *І воно з латині, зазирнімо вглиб: // сот – прийменник разом, ну, а panis – хліб* [24, 113]; *Первісно компанія означало: друзі, // що хліб-сіль звичайно ділять поміж себе* [24, 113].

Низка поетичних творів мовознавчих збірок Д. Білоуса розкриває лексикографічний матеріал, різні випадки виникнення слів. Назва *кенгуру*, наприклад, утворилася через непорозуміння. Коли англійці в Австралії запитували тубільців про назву дивовижних тварин, яких вони побачили тут уперше, ті, не знаючи англійської мови, природно відповідали: «не розумію», що для англійців звучало як «кенгуру». Цей факт зустрічаємо на сторінках збірки Д. Білоуса: *Та слів англійських не чувши й близько, // знизав плечима той: – Кенгуру! // (що означає по-австралійськи // «не розумію», «не розберу»)* [24, 71].

Походження деяких слів поет пояснює через реконструювання їх звукового, морфемного складу, граматичну й семантичну природу: *сидір (І слово Ісідор, Ісідор // і на людину перейшло* [24, 125]); *кузня (Та справді: чи не від кузить // походить слово кузня?* [24, 163]); *янчик (Яношик! Але в розмовній мові – // Яншик, Янчик – ось у чому річ!* [24, 34]).

Образ рідного слова об'єднує всі збірки Дмитра Білоуса, що підтверджує створена картотека, яка нараховує 648 вживань лексеми *слово* (з них – 306 у збірці «Безцінний скарб», 144 у збірці «Диво калинове» та 149 у збірці «Чари барвінкові»). Контекст, у якому вживається лексема, надає *слову* точного значення, реалізуючи його лише в певному напрямі.

За частотністю в мовознавчій збірці Д. Білоуса «Безцінний скарб» лексема *слово* переважає лексему *мова* – 306 разів проти 246 (для порівняння – в українських текстах Т. Шевченка – 178 разів проти 33 разів [137, 7]).

Поняття «*слово*», яке містить у собі змістові складові та використовується в різних функціях, набуває в поезіях Д. Білоуса концептуального значення: *В словах ні іржі, ні олжі // не любить мова жива. // Бо мова – це пісня душі, // покладена на слова* [23, 46]; *Щоб душу в мові і серце в слові // відкрити учням завчасу – // шукати треба ключ до любові – // й відкриє мова свою красу* [17, 143]. Концепт постає як наслідок поєднання словникового значення слова з особистим досвідом поета, залишаючи можливості для домислювання.

Інтерпретуючи значення концепту *слово* в поетичній мові, спираємося на загальні теоретичні положення про зв'язок об'єктивної й суб'єктивної семантики в значеннєвій структурі *слова*. За визначенням В. Русанівського, мовна семантика має об'єктивний характер, оскільки вона є результатом пізнання об'єктивної дійсності. Але особливістю природної мови, на думку вченого, є те, що в ній відображено суб'єктивний досвід кожного індивіда в об'єктивному сприйнятті предметів, явищ і їх ознак. Прочитання, розуміння мовознавчих поезій залежить від тлумачення ключових ідіолектних слів, до яких належать *мова, слово*.

Д. Білоус підходить до *слова* не лише з огляду його суспільних й естетичних функцій, а в першу чергу з погляду лінгвістичного. Письменник опоетизовує загальновідомі мовознавчі дані. За допомогою оригінальних індивідуальних авторських засобів *слово* в лінгвопоетичній концепції Д. Білоуса виступає

неодновимірною мовною одиницею, що пов'язана з різними галузями мовознавства й визначається за принципами:

1. Фонетичним (*слово* як мовна одиниця являє собою звукове вираження поняття про предмет або явище об'єктивної дійсності): *Звук людина оформляє в слово, // що до інших одномовців лине* [17, 46]; *Влучне слово в оздобі звука* [17, 52]; *Усі слова людської мови складаються із звуків* [17, 140]; *Слова відтінюються звуками* [17, 214]; *Для них не тільки милі звуки в слові* [24, 68]; *...Щоб у майбутнє музикою слова // нести душі народної красу* [24, 23]; *І звучать в словах француза // переливні рокоти* [24, 92]. Зовні *слово* сприймається як звук або сукупність звуків. У поетичних творах Д. Білоус звертає увагу на зовнішній бік *слова* – його звукову оболонку, без якої *слово* не може бути почуте. Концептуальний статус *слова* підтверджується його узагальнено-звуковим сприйняттям.

2. Лексико-семантичним (*слово* як номінативна одиниця є елементом мовної картини світу): *Часом говорить буква кожного, // що має слово означати* [17, 214]; *Ні, не зайва це балачка – різні значенням слова* [17, 189]; *У назвах міст і сіл – слова, // в яких щось рідне, таємниче* [32, 107]; *І має Грунь своє лице. // Але чи знаємо ми, грішні, // що означає слово це?* [32, 95]; *... Слова однакові назовні, // та різні значенням вони* [24, 64]. Д. Білоус наголошує на внутрішньому наповненні *слова* – його змісті. *Слово* є основною одиницею найменування явищ, фактів, предметів довкілля, а також думок, почуттів, емоцій людини, викликаних цими фактами.

3. Словотвірним (*слово* – відокремленооформлений комплекс морфем, об'єднаних самостійним лексичним значенням): *Ну а візьмімо назву – дієслово, // само підказує, що діє слово!* [24, 45]; *Префікса можливості безмежні. // Пари слів, що змістом протилежні, // префікс може в значеннях зрівняти* [24, 54]; *Славу в слові похвальним, справді гідні увінчання, в однині у давальнім відмінковій закінченні* [17, 184]; *Цікава буває у слова природа...* [17, 187]. Кожне лексичне значення похідного слова можна пояснити, інтерпретувати з огляду вчення про словотвір.

4. Синтаксичним (*слово* – потенційний мінімум речення): *Як би речення словами // не були заклечані, // досить легко ми їх з вами // визначимо в реченні* [24, 72]; *Хто яких вживає слів, // як у речення їх зв'язує* [17, 100]; *А речення – це зоряний разок // слів-намистин, що світяться алмазно, // висяють опукло і виразно* [17, 234]. Слово буває реченням, яке в лінгвістиці називають слово-речення: *Слово реченням стає тут у граматиці* [17, 239]; *Слово й речення бувають рівнозначними* [17, 238]; *Не стрічай цієї думки запереченням: як це може одне слово бути реченням?* [17, 237]. Лексема *слово* у творах Д. Білоуса виступає в значенні граничного складника речення, який здатний безпосередньо співвідноситися з предметом думки й має комунікативну функцію, тобто є основним будівельним матеріалом висловлювань.

5. Лексико-граматичним (*слова* групуються в частини мови, в межах яких можливий їх вужчий поділ на лексико-граматичні розряди): *Вгадайте, про яке словечко мова: // простий числівник це і водночас // це – наказовий спосіб дієслова* [24, 103]; *Означенням іменниковим є прикладка, що взагалі бува з означуваним словом в однім відмінку і числі* [17, 175]; *...І звідки ці дивні дива: // Службова (курсив авт. – Д. Б.) особа, службова (курсив авт. – Д. Б.) собака // і раптом... службові (курсив авт. – Д. Б.) слова!* [17, 225]; *Свідчать форми слів, число й відмінки, // а вже значення і поготів: // є в словах нюанси і відмінки, // більше того – норів різних слів* [17, 180]; *Я творю нові слова // або форми слова, // щоб красива і жива // розквітала мова* [24, 105].

У вірші «Злитки золоті» Д. Білоус з позиції функціонального підходу пояснює співвідношення між функціями різних частин мови та їх назвами: *Прикметник дасть іменнику – предмету // якусь його ознаку чи прикмету* [24, 45]; *Числівник може визначить тобі // число речей, порядок при лічбі* [24, 45]; *А поспитай звичайного займенника, // за кого він у мові? За іменника!* [24, 45]; *Прислівник звук, незмінюваний в мові, // ознаки різні виражать при слові* [24, 45]. Така семантична інтерпретація лексем у поетичній формі полегшує сприйняття мовного

матеріалу, адже цей твір розрахований на дітей молодшого та середнього шкільного віку. Персоніфікація автором частини мови поєднає світ людини з життям *слова*. У поетичній творчості *слово* розкриває те, що приховане в науковому стилі: *Іменник! Він узяв собі на плечі // велике діло – визначати речі* [24, 45]; *Це ж чудо: на очах іменник мінє дієслова зміст* [17, 211]; *Займенник... може цей наш скромний посередник // замінювать числівник і прикметник* [24, 45]; *Сполучник каже: скромну роль я маю, // але слова я в мові сполучаю* [24, 45]; *І частка мовить: слово я службове, // але людині чесно я служу* [24, 45]; *А вигук може пролунать, як дзвін, // у мові, мабуть, найщиріший він!* [24, 46].

6. Стилістичним (*слово* є засобом, що спрямований на досягнення певного прагматичного результату залежно від особливостей сфери спілкування): *Як в рідній мові досягти // слів точного вживання // залежно від умов, мети // людського спілкування* [17, 245]; *Леле, стилеві чуже // знов словечко вирне // й замість речення – уже // щось неоковирне* [17, 259]; *Як тріски, що трапляють на хвилю, // і метаються, і колобродять, // так слова випадають зі стилю, // наче місця собі не знаходять* [17, 246]; *...Треба точності прагнуть завжди, // уникають дисгармонії слова, // відчувать стилістичні ряди* [17, 247]. У розділі «Їжакова канцелярія» збірки «Безцінний скарб» автор приділяє увагу стилістиці, діловій мові та літературному слововживанню: *Рідна мова – справжнє диво, // точно в ній вживай слова. // Особливо це важливо, // коли мова ділова* [17, 243]. Д. Білоуса можна вважати першовідкривачем у створенні віршованих зразків ділової мови. Точність і однозначність офіційного стилю поет вдало передає віршами для дітей: *Довідка // Видана Сочивцю Миколі // в тім, що він учився в Гутянській школі // з 1993 по 1997 рік, // де закінчив вісім класів. // Табел про успішність додається. // Директор школи В. Стасів* [17, 311]. «Д. Білоус робить це не тільки без будь-якого насилля над мовою, навпаки, під його пером і документи ...набувають краси» [17, 8].

Слова потрібні для повідомлення концептів, їх обговорення, а також вони є одним із засобів формування концептів у свідомості людини. Поетичні рядки творів Д. Білоуса підкреслюють концептуальне значення *слова*, що пов'язане з позамовною дійсністю, зміст *слова* має певний відтінок: *Скільки язика ти не наламуй, ці слова свій колорит несуть* [17, 176]; *То й буває, що відоме слово, // але значення його – нове* [24, 52]; *Та щоб збагнути слова суть чудесну, // теж треба вергати руду словесну* [24, 68]; *Стоїть природність на сторожі слова, щоб не проскочив штучності пирій* [17, 180]. Концептуалізація *слова* забезпечує відображення дійсності в єдності різноякісних аспектів. *Слово* належить одночасно і мові (в усій сукупності його значень), і мовленню (у кожному конкретному випадку вживання). Одна річ, коли розглядається *слово* в лексиконі, інша – коли трапляється в тексті.

Специфіка концепту *слово* у збірках Д. Білоуса полягає в тому, що автор поєднує лексему *слово* з іншими словами, уводячи їх у контекст: *Словечко це – панірувати: // семантику має яку? ...Це справді знайома нам данність, // бо panis – ми знаєм – це хліб!* [24, 114]; *А що за слово цей самий крок?* [24, 35]; *Що значить слово «значить»?* [24, 82]; *Сюди до рими слово сполох. // Ану скажи, що це таке?* [24, 104]; *А що значить слово титла, // з «Кобзаря» знайоме?* [24, 127]; *Ось слово «кузня». Фасмер, Даль // дають близьке – кузнець, коваль...* [24, 162]. Цим поет не лише підсилює значення аналізованого слова, пояснює його етимологію та коментує семантику, а й розмірковує над вагою, емоційністю, енергетикою *слова*, ужитому в українському контексті: Автор розширює валентність, створює широке поле для приєднання до аналізованого концепту інших слів, які є елементами лексичної системи української мови.

У числі питань, пов'язаних з проблемою дослідження мови письменника, використання ним загальнонародних багатств словесно-художньої виразності, особливої гостроти набуває питання вивчення словникового складу. Важливість цього за-

вдання впливає із ролі *слова* як засобу спілкування, передачі думки, відображення безпосереднього відношення письменника до того чи іншого явища або події суспільного життя.

Поетичне мовлення засноване на асоціативних зв'язках, завдяки яким створюються семантичні відтінки сполук, засвідчуваних лише в індивідуальному стилі поета. У результаті розширюється коло найменувань, що виникають на основі переосмислення існуючих у мові слів. Поети вдаються до них для позначення понять та образів, потрібних їм для відтворення власного світовідчуття. Виявлення таких словосполучень дає багатий матеріал для визначення своєрідності стилю поета й для встановлення особливостей поетичної мови в цілому. Образність українського *слова* Д. Білоус передає низкою епітетів. За лексико-семантичними ознаками епітети, що стосуються концепту *слово* в поезії Д. Білоуса, можна класифікувати, виділивши групи: за емоційністю та почуттєвістю (*добре, дивне, трепетне, ніжне, вдячне, шпарке, виплекане, живе, пекуче, погідне*): ...*З діда-прадіда до нас // перейшли словечка, // ніжні та любовні, // лагідності повні* [17, 216]; *А чи геній випадково // ...повторяв пекуче слово* [24, 186]; за часовим виміром (*календарне, первісне, давнє*): *Слово є календарне у мові, // є три звуки у цьому слові* [24, 119]; *Слова, що доти їх не знали, // первісні трепетні слова...* [24, 19]; за родовими поняттями (*рідне, батьківське, мамине*): ...*Їх слово батьківське звучить // як заповідь у книзі* [24, 84]; *І все оте – і усміх, // і мамині слова – // надією на успіх // у серці ожива* [24, 107]; за смаковими якостями (*солодке, гірке*): ...*Слово влучне і шпарке // вічно житиме, дотепне, // чи солодке чи гірке* [24, 166]; за зоровими та слуховими властивостями (*красне, барвисте, дзвінке, красиве, кругле (як горох)*): ...*Щоб слово дзвінке Українка // писалось з великої літери* [24, 128]; ...*Словом круглим, як горох, // ув оселі край порога // сипав жвавий скomorox* [24, 166]; за значеннєвими характеристиками (*цікаве, необхідне, значуще, повне (святості і світла), влучне, просте, житейське, дотепне, паразитарне, брехливе, звичайне, чарівне, величне, питиме*): *І звичайні*

слова оці мені // додали стільки сили й певності [32, 27]; ... Слова значущі, повні // святості і світла [24, 127]. Поняттєва сторона слова, що охоплює сукупність певних, усталених ознак, у поетичній мові не збігається з уявлюваним образом дійсності. У контексті значення прикметника частково змінюється від взаємодії його із значенням іменника, що й зумовлює розуміння читачем бажаного змісту.

У мовознавчих збірках Д. Білоуса яскраво виражено образність слова. Реальне пізнається через конкретні, фізично сприймані, чуттєві ознаки; вони лежать в основі як загальнономовних, традиційно-поетичних, так й індивідуально-авторських художніх означень, що надають слову значеннєвості, почуттєвості та виражальності. Означення-епітети, що пов'язані з лексемою слово, мають меліоративну семантику: *слово праведне, усемогутнє, святе, невмируще, рідне, золоте, співуче, лунке, гоже, красиве, питоме, замашне, нехитре, чисте, прозоре, повнокровне, помітне, зримає, свіже: Нехай усе ширші охоплює сфери // твоя рідна мова, слова золоті [17, 311]; Слова рідні, питимії // ще раз пригадайте... [24, 186].* Це дає можливість усвідомлювати, що слово живе, воно наповнене відчутним змістом.

Належність номінації слово до світу ідей, якими оперує людина, зумовлює її широку сполучуваність з ознаками метафоричного звучання (*слово мовчить, не ляка, висяює, пливе, робиться крилатим, лине, ранить*). У поетичних збірках Д. Білоуса слово можна класифікувати на групи за процесуальними ознаками: *...Первісні трепетні слова, // що зігрівали і єднали... [24, 19], Та дух вітчизни, материзни // несуть і досі нам вони (слова) [24, 19], Та слово, друже, знань вимага [24, 35], Це слівце інтригує недаром [24, 164];* динамічними ознаками: *З мислі слово проросло — // слово розцвілося! [24, 50], Ти постаєш в ясній обнові, // як пісня, линеш, рідне слово [24, 26];* ознаками фізичного стану: *Від мужів мисливих // ці слова ідуть [24, 101], Слова живуть, не в'януть, // але чи буде звично, // коли на них поглянуть // сугубо граматично? [17, 161]* та ознаками душі: *I*

слово квітне барвінково, // коли любов'ю сяєш ти [24, 105], *Слово* *пломенить червоним маком* [24, 38], *Добре слово* *настрій, дух підносить...* [23, 65]. Як бачимо, здебільшого використовуються антропоморфні метафори, тобто такі, які «оживляють» *слово*. У поетичних творах Д. Білоуса *слово* по-різному трансформується у лексико-семантичній структурі метафоричних образів. Проаналізований матеріал дає можливість виокремити метафоричні моделі концептуалізації *слова*: слово-людина (*Заспівало нам слово* *доданок, // мов дударик заграє на дуду* [24, 48]), слово-істота (...*Оживають слова* — *і задача // веселіше до розв'язку йде* [24, 48]), слово-флоронім (*Й слова* *житейські необхідні, // що проростали, як зерня* [24, 19]), слово-натурморф (*Чи скрізь ми помічаєм // прозорінь слів* *барвисту..?* [17, 161]). Автор сприймає *слово* як людину, живу істоту, рослину, стихію.

Назва з концептуальним значенням «слово» в поетичних творах Д. Білоуса виступає як об'єктом дії або стану (*плекаєш слово, хвалив слово, вмуровує слово, зустрічали слово, даруй словам, (дух) передавать словам: Коли ти плекаєш слово, // йде воно як злоторить* [17, 311]), так і суб'єктом стану (*слово йде, пливе, лягає (на папір), лине, несе (барвінь), дихає (розмаєм): І слово те вельмож-нікчем // Рязило силою багнета* [21, 201]). Художні засоби переконують, що в основі творів Д. Білоуса лежить антропоцентричний погляд на світ. Людина знаходиться в центрі поетичної творчості митця, тому всі інші художні образи (у тому числі й образ *слова*) розглядаються з позиції людини, крізь призму її світогляду, розуміння, почуттів тощо.

Концепт *слово* в поезіях Д. Білоуса охоплює широкий спектр смислових вимірів і найчастіше має смислові репрезентатори на позначення *слова* як звукового комплексу. На основі цього виокремлюється парадигма СЛОВО—ЗВУК: *Слова* *висяють, як перли // (ми дбаємо, щоб звук не мерк)* [17, 85]; ...*І лине слово* *малиново, слово — // мов дзвін іздалеку гуде* [17, 85]; *Усе спокійне, наче приспане, — // і літери й слова мовчать* [17, 23]; *Так назви прозоре утворення // само озивається в слові* [17, 45]; ...*Не забути співучих слів* *мені повік* [17, 62]; ...*Слова* *звучання*

рівноважать, і мови зблискує краса [17, 153]; ...*Де два катрени, де слова // дзвінки, чіткі, гранично стислі* [17, 203]. Для того, щоб узагальнений образ *слова*, що існує у свідомості людини у вигляді уявлення чи поняття, міг функціонувати як елемент мовлення, він повинен бути виражений звуковим комплексом. Використання звукового комплексу на позначення певної ознаки є найбільш розповсюдженим способом номінації.

У художньо-образній уяві поета відтворюється особливий стан душі, коли *слово* сприймається зоровими асоціаціями. У поетичному словнику Д. Білоуса чільне місце посідає парадигма СЛОВО—БАЧЕННЯ: *Краса в ріднім слові, // веселки барвисті. // Слова в рідній мові // прозорі і чисті...* [17, 139]; *В красі незгаслій, не змарнілій — // перлини слів, як чисті роси* [17, 62]; *Коли говориш, як належить — // слово чисте, мов роса* [17, 136]; *А слова помітні, зримі, // ті, котрі стоять на римі* [17, 190]; *Барви в слові шукаймо // не зужиті, банальні, // а свої, дерзновенні, // свіжі, оригінальні* [17, 195]; *Ніхто краси в нас не відніме, // що у словах одсвічує* [17, 211]; *Своя в цих словечках краса і оздоба, // а тонкощі — вже й поготів* [17, 225]. Сприйняття зором є не графічним, а узагальнено-звуковим. Людина членує й інтерпретує реальний світ через своє сприйняття під кутом зору її взаємодії із середовищем. Будь-який досвід цієї взаємодії залишає у свідомості слід у вигляді уявлення, поняття або його аналогу, що обов'язково передує найменуванню.

Глибина поетичної мови Д. Білоуса позначається на індивідуальному художньому осмисленні *слова*, що постає як одухотворений образ, який має певні властивості і входить до парадигми СЛОВО—ВЛАСТИВІСТЬ: *Низпошли усемогутнє Слово* [17, 21]; *Який звернувся чоловік // До Бога словом невмирущим..?* [17, 22]; ...*Звертався до земляків Євген Гребінка // ...зі словом замашним, немов кийок* [17, 57]; *Як словом визначить нехитрим // природи неповторний стан?* [17, 97]; *Про стиль би розказать хотілось. // Нехай вас слово не ляка* [17, 245]. У *слова* є потойбіччя, підтекст [15]. Легендарний медик і філософ стародавності Абу Алі Ібн-Сіна (відомий як Авіценна) гово-

рив, що є три способи лікування: слово, трави й ніж. За допомогою *слова* можна лікувати, але можна й зарізати, і отруїти. *Слово* водночас належить двом світам – фізичному та духовному, об'єктивному та суб'єктивному, оскільки задіяне в різних сферах буття. У деяких творах Д. Білоуса *слово* виступає живим виявленням внутрішньої суті людського сприйняття й ставлення до світу.

У збірці «Безцінний скарб» лексема *слово* підтримується системою образних засобів, що дає змогу виділити окрему парадигму СЛОВО–СМИСЛ, де *слово* несе певне смислове навантаження: *Аз молюся Словом сим до Тебе, // ...Затверди Закон – ясний світильник // І дорогу праведного Слова* [17, 21]; *Тож несімо естафету гідно: // в ріднім слові – мир та благодать* [17, 64]; *Та звиклись ми з словечком вражим: // такий у ньому колорит* [17, 111]; *...Бо слово робиться крилатим, // коли Господь вселяє дух* [17, 129]; «*Немає загадки таланту, // є загадка любові*». // *І можна тільки через неї // знайти себе у слові* [17, 241]; *Слово має бути повнокровне // (думаймо про словниковий склад)* [17, 177]. У низці поетичних творів Д. Білоуса *слово* маніфестується як сакральне чи профанне залежно від того наповнення, якого вимагає контекст, бо воно є таким чи іншим не за формою, а за змістом і сенсом.

У деяких поетичних рядках *слово* постає як багатовимірний образ, що викликає зорові та внутрішньо-психологічні асоціації, і належить до парадигми СЛОВО–ОБРАЗ: *Слово – брила, слово – крила, диво // у незнане зоряний політ* [17, 64]; *І кожне слово, наче брилу, // Франко вмуровував у час* [17, 51]; *Слова лункі, розлетисті, // мов птахи легкокрилі* [17, 182]; *Ці слова як старожили, // як слова-трудівники, // людську славу заслужили, // перейшовши у віки* [17, 185]. Твори Д. Білоуса не лише подають сферу авторського бачення та осмислення реалій, але й матеріалізують засади митця, який заклав у *слові* перспективу подальшого контакту з читачами, прагнучи долучити їх до власних цінностей.

У збірці також простежується зв'язок *слова* зі світом почуттів. Текстові особливості функціонування лексеми надають *слову* почуттєвості та виражальності і виокремлюють парадигму СЛОВО—ПОЧУТТЯ: *У мові — чари барвінкові: // печаль і радість в ріднім слові. // Із ним і в пеклі ти і в раї. // І просто серце завмирає* [24, 104]; *Я знаю, ви кохаєтеся в слові* [17, 179]; *Чуєш знак любові // у сердечнім слові?* [17, 216]; *І в українській — це як норма, // леління цих ласкавих слів* [17, 219]; *І чути-тів наростання // й слів страшна перекличка* [17, 196]; *Це і правила звертання, // добре слово до людей* [17, 267]; *Не дай вам, Боже, грубими словами // необережно ранити її* [17, 291]; *...Що майбутнє може визначати // капосне словечко чи зворот* [17, 307]. Підґрунтям пізнання концепту *слово* у творах Д. Білоуса є світ почуттів. «Людство живе в слові так само активно й реально, як і у світі речей» [98, 322]. Тому психофізіологічна природа *слова* в поетичному мовленні письменника ототожнюється з реальністю.

Індивідуальне мовомислення поета виявляється в тенденції видозмінювати фразеологічні звороти, використовувати стійкі сполуки із лексемою *слово*: «Тут щось є!» — *сержант на вуса // намотав слова її* [29, 18]; *Яка чудесна кожна мова! // Але слова мотай на вус. // Як не уважний ти до слова, // то може трапитись конфуз* [24, 64]; *Голова від слів до діла // Приступив — і закутилось* [27, 29]; *...Мов наслав на мене чари, // кожне слово я ловлю* [22, 203]; *За словом слово, як завжди...* [21, 148]; *Чим відрізняється людина, // Звиніть на слові, від свині?* [21, 127]; *Мати каже сусідові на межі, // щоб засвітився на добрім слові...* [24, 158]; «Не кидай хліба, він — святий, // не кидай слів на вітер!» [24, 84]. У творах Д. Білоуса *слово* своєю зовнішньою формою збігається з лексичною одиницею, яку можна знайти в словнику, та звернене не лише до загальнонародної мови, а й до відображеного в художньому тексті світу дійсності.

Як засіб образності Д. Білоус використовує порівняння, що засвідчує інтелектуалізм ідіостилю автора: *Весь вік боровся з мракобіссям, // слова — як громовий удар* [23, 49]; *Народне*

слово, наче криця, // Всім чесним служить повсякчас [28, 128];
Врідній мові – слів як зерен, // і душа співає... [32, 66]; Рідна мова!
В ній слова – як ружі, // а самі відмінки – наче вірш [24, 48];
Наче сонце в прозорих хмарах, // наше рідне слово пливло [17,
125]; ...Що слова їх в кожнім творі, // наче стерті п'ятаки.' [21,
108]; Інакше – мислі будуть кислі, // слова, як шашельні дрова
[17, 203]. Індивідуальне вживання слова виникає з метою висловити ті сторони відображуваного змісту, які не передаються загальноприйнятими значеннями досліджуваної лексеми. Автор створює виразний образ слова, побудований на стійких асоціаціях та сполучуваності, що залежить від об'єктивних (мовних) та суб'єктивних (особистих) контекстуальних значень слова: *А найкраще – щоб отак: // щоб обов'язково // був у людськiм серці знак: // «Обережно: слово!»*. У художньому контексті мовні засоби зближуються, чим формується певний художній образ: *Слово, летючи навально, вільно, // блискавками проти-на блакить, // по мішені б'є завжди прицільно, // громом правди ворога разить [21, 57]; Й слово те // Було їм всюди оборонцем, // У темряві сяло сонцем, // Огненне, праведне, святе [37, 201]; І не покрилось слово пилом, // все мова в пам'яті трима... [17, 245]*. Поет зближує слова, які не мають логічного зв'язку, і цим відкриває нові, несподівані значення слова: *В тобі – вогонь в одязі слова, // Що у людських серцях живе [20, 52]; Разив на смерть огненным словом // Панів і деспота царя... [37, 201]; Я вельми вдячний їм, кінець кінцем, // що словом смакував, як стиглим овочем [32, 35]; Слово має наступати, а не тільки давати здачі [21, 60]*. Виникнення нових відтінків значень слова, часто індивідуальних, які не розривають зв'язок із загальномовними значеннями, а гармонійно їх доповнюють і збагачують, підпорядковується ідейно-художньому задумові поета.

Слово у творчості Д Білоуса виступає як суспільний феномен, характерна ознака нації: *Народ утверджується в слові [17, 24]; Не відріже враг і не відструже нас від слова рідного, мій друже [17, 27]; Даруй словам одвічну силу, дідівський золотий запас [17, 51]; Слова озвуться у нащадках [17, 214]*. Слово стає

панівним у суспільстві тоді, коли суспільство здатне збагнути його мудрість. Автор репрезентує *слово* як соціальний (суспільний) набуток через власну душу. Незаперечним є факт, що концепт поетичної світобудови являє собою поетичний образ, який набуває більш високого рівня узагальнення: *...А українці з вірою ідуть на гору канівську, // щоб словом чудотворним // зцілив Тарас наш дух* [31, 117]. У слові Дмитра Білоуса відбито досвід власного життя, досвід життя цілого народу. Яскраві образні заголовки статей, рубрик у періодичних виданнях, що стосуються постаті митця, є тому підтвердженням: «Залюблений у слово», «Слово трудом достається», «У слові – мудрість і душа народу», «Уроки дива калинового», «Творець “Дива калинового”», «З калинового дива і чарів барвінкових», «У глибинах поетичного слова» тощо.

Мораль, релігія, мистецтво, оптимально представлені словом, становлять потужну силу духовного життя суспільства. На підставі сполучуваності лексеми *слово* з прикметниками *праведне, усемогутнє, невмируще, чудотворне, невидівтнєє, Святе* та дієсловами *молюся (Словом), зродив, зцілив, низпошли (Слово)* виокремлюємо значеннєвий відтінок «святість» у значеннях «слово – дух», «слово – життя», «слово – творчість». Яскравим прикладом на підтвердження цієї думки є перший віршований твір, відомий у старослов'янському письменстві, «Молитва абеткова», який українською мовою зі збереженням акростиха перекладено вперше Д. Білоусом: *Аз молюся Словом сим до Тебе, // Боже мій, що сотворив на світі // Видимі й невидимі істоти, // Господи, пошли Свого на мене // Духа, щоб зродив у серці Слово, // Єже буде для добра всім суцям // Животворне мудрістю Твоюю...* [17, 21]. Поряд подається і його вірш-коментар, що створив і розвинув у літературі Д. Білоус. Вірш «До молитви абеткової» є не просто коментарем, а славленням абетки, що йде у світи, «зберігши в диво-акровірші священний праслов'янський код» [17, 23].

Аналізований матеріал показав, що у збірках Д. Білоуса *слово* як елемент авторської концептосфери переважно є лінгвіс-

тичним поняттям, має лексичне й граматичне значення (*вірші «Морфологія», «Іменник», «Якого роду?», «Прикладка», «Норов різних слів», «Дієслово»* [17]): *Але є слова, що люблять вельми, // щоб до них зверталися «на ви»* [17, 180]; слово виступає одиницею лексико-семантичної системи мови, що має певний тип лексичного значення, певну семантичну структуру (*«Словечко поновлене», «Дивні зміни», «З увагою до слова», «Прості і зрозумілі», «Звичайне слово мливо – цікаве особливо», «Дива словесні»* [17]): *...І все заохочує, рідне і миле, // щоб ми відкривали цікавинки* (курсив авт. – Д. Б.) *в слові // й своє, українське, ще дужче любили* [17, 187]; слово – одиниця художнього мовлення, що є засобом створення художнього образу й має в собі потенційні можливості виконувати естетичну функцію (*«Барви в слові шукаймо», «Дощі – які вони?», «Слова відтінюються звуком», «Археоптерикс», «Перший сніг», «Шукали слово»* [17]): *І слова шукають свіжі // учні недосвідчені* [17, 199].

У результаті дослідження поетичних збірок Д. Білоуса можна визначити основні характеристики аналізованого концепту *слово*: у мовознавчих збірках виконує роль семантичного центру; вилучений з емпіричного простору та часу, оскільки є не матеріальним, а ідеальним об'єктом; виходить за межі одного тексту й діє в межах досліджуваних поезій автора (у *104 творах аналізованих збірок «Диво калинове», «Чари барвінкові»*; у *145 творах збірки «Безцінний скарб»*); семантично місткий, має великий естетичний потенціал, здатний до полісемії; у мовленні реалізується через художні засоби, характерні для ідіостилю поета; семантично цілісний, самодостатній; здатний вступати в семантичні відношення.

Концептуальний статус *слова* у творах Д. Білоуса підтверджується формою звертання, що яскраво виражена в акростику *«Слово наше рідне»*: *Слово погідне, слово наше рідне, // любим тебе ми, будем вік любить, // обрій відкрився, всім світам ти видне, // видне як сонце, як ясна блакить; // о рідне слово, хай тобі щастить!* [24, 195]. Автор розкриває свої почуття до *слова* як живої істоти, а не розглядає *слово* як «чистий знак»,

як мовну одиницю, як щось зовнішнє стосовно відображення дійсності в мозку людини.

Виділення лексеми «слово», яке в художньому тексті стає персоніфікованим образом-символом, дозволяє віднести його до розряду антропонімів або асоціонімів. Адже виділене графічно слово *слово* посилено викликає в уяві читача поєднання асоціацій, які лежать в основі формування образу великого філософського узагальнення: *Здраслуй, Слово, українська мово, // здраслуй на межі тисячоліть! // Квітни калиново й барвінково, // запашна вічнозелена віть!* [17, 64]; *...Господи, пошли Свого на мене // Духа, що зродив у серці Слово* [17, 21]. Написання загальної назви з великої літери дає змогу авторові акцентувати увагу на важливості значення *слова*.

Загальнопоширеними в художній мові є системно зумовлені авторські неологізми. Іноді важко визначити, наскільки перспективне вживане в даний момент слово, адже це залежить від багатьох як позамовних, так і внутрішньомовних факторів. У творах Д. Білоуса увага до слова реалізується через створення нових слів для відображення значення *мови* та *слова*: *Замість «каже» — просто «ка'»:* // *курманівська мовна з'явинка* [24, 149]; *Слова покличні — прості й величні* [24, 153]; *Біль словами гасять люди // щемно-щирими* [24, 70]; *Болгарська мова, // крицевослова, // і колоскова, // і колискова...* [24, 88], а також з метою стилістичного ефекту: *Видно пана по халявах — // дотепують люди* [24, 123]; *«Висвічалися» герої — // служки та лакеї* [24, 123]; *Кажуть: от так дивина, // ну вже й невпопадько...* [24, 110]; *Ще навчаючись у школі, // запраг, щоб діло йшло на лад* [24, 193]; *Барвінку, зимолубку, всезелен, // з-під снігу соки п'єш земні жаждиво* [24, 97]; — *Ми не якісь, — казав мій дід, — // зублуди-пришелепки* [24, 194] та з метою умотивованої версифікації: — *Та це ж від латинського rapis! — // аж скрикнув Вакуленко Гліб. — // Це справді знайома нам данність...* [24, 115]; *...І я в досвітній змрок // спішу погнати череду // під їхні цок та цок* [24, 123]; *А хто розбризкав схилами // під гомінке цвірінь // цю жовту цвіт на килими, // цю золоту яскрінь?*

[24, 24]. Пошук письменником нових мовних засобів стимулюється художнім пізнанням дійсності та зумовлюється потребами творчості, принципами світобачення поета, створенням індивідуально-авторської картини світу.

Отже, мова поетичних творів Дмитра Білоуса – це світ, де *слово* живе, діє, набуває нових значень, переконує, підтримує, відображає національний дух, прилучає до загальнолюдського.

РОЗДІЛ III

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОНЦЕПТУ *ЛЮДИНА* В ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТАХ ДМИТРА БІЛОУСА

3.1. Когнітивні аспекти термінопоняття «людина» у творчості поета

Антропоцентризм, який акцентує увагу на людині, автоматично висуває на перший план вивчення назв осіб. Виникнення значного шару лексики із семантикою особи визначають соціальна сутність людини, різноманіття суспільних відносин і комунікативна направленість мови, її антропоцентричний характер. Важливість вивчення номінативних, ономазіологічних і функціональних аспектів слів на означення людини, не раз привертала до цієї категорії найменування увагу вчених, які займалися проблемами мови, культури, історії та філософії. Ю.Д. Апресян зазначає, що в останні роки людину активно вивчали з лінгвістичного погляду. Як відомо, «образ людини» реконструюється виключно на основі мовних даних [3, 234].

Назви осіб були об'єктом лінгвістичного аналізу в працях В.В. Виноградова, Т.А. Космеди, І.Ф. Протченка, О.Г. Ликова, Л.М. Медведєвої, К.С. Мейраманової, О.М. Позднякової, С.В. Силинського. Існує низка праць, присвячених аналізу семантичних властивостей окреслених лексичних груп у співвідношенні з формальними засобами вираження (назви осіб за професією і родом діяльності (Л.А. Шкатова, О.І. Мойсеєв,

В.Л. Воронцова, Л.О. Самусевич, М.В. Онофраш); назви осіб, об'єднані семантичним компонентом «керівник» (А.М. Рудяков, Т.І. Соколова); назви осіб, пов'язані з навчанням і вихованням (Ю.С. Жадько)). Назви осіб з погляду словотвору досліджували І.І. Ковалик, Л.Л. Гумецька, П.І. Білоусенко, Я.В. Закревська, Т.П. Вільчинська, А.В. Мамрак, К.Г. Горденська, О.І. Гловацька, С.П. Семенюк, Л.Р. Шпачук; неологізми – Л.О. Вараксін, К.І. Дьоміна, Т.В. Цалко; оказіональні назви осіб – С.М. Климович, А.Д. Юдіна. Лексико-семантичні групи назв осіб з погляду внутрішньосистемних відношень розглядали Г.А. Путягін, Н.П. Савельєва, Р.І. Хашимов, Т.П. Ломтев, Н.П. Романова, В.І. Максимов, І.В. Галактіонова. Існують роботи, в яких назви осіб вивчалися в ономасіологічному, лексико-синтаксичному, зіставно-типологічному, історико-генетичному й інших аспектах. Незалежно від підходу всі дослідники виходять з визнання наявності такого особливого шару лексики із загальним значенням особи, у межах якого можуть бути виділені словесні групи, об'єднані граматичними, словотворчими або семантичними ознаками.

Вважається, що «дати повну вичерпуючу класифікацію всіх статусів особи на сучасному етапі розробки проблеми – справа досить складна» [138, 77-78]. Спробу повної семантичної класифікації частини лексики, об'єднаної семою «особа», здійснила А.С. Білоусова [13]. На думку Т.А. Космеди, ця спроба є цілком вдалою. Однак класифікація не є «повним всебічним описом мікросистеми назв осіб і потребує уточнення, що викликає необхідність подальшої розробки даної проблеми, вивчення назв осіб за менш об'єднаними лексико-семантичними мікроділянками» [10, 234]. Класифікаційна схема А.С. Білоусової свідчить про «неоднорівневість» організації назв осіб: різні ділянки схеми характеризуються різною кількістю класифікаційних кроків. Сама ж класифікація супроводжується детальним коментуванням про характер організації і складу виділених груп, описом одиниць, що конструюють кінцеві лексичні ряди, аналізом семного складу цих одиниць,

визначенням ознак, вагомих для типологічного опису кінцевих множинностей.

Розмежовуючи поняття «особа», «статус особи» і «спосіб представлення статусу особи», Н.І. Мігіріна з'ясувала структурні типи номінацій, що використовуються для репрезентації статусів особи: рідні, представників вікових груп, фізичних типів людей, особистісно-характерологічних типів, представників расово-етнічних і соціально-ідеологічних спільнот, жителів, носіїв хвороб і т.п. [138].

О.М. Трегубова, характеризуючи лексичну підсистему «найменування особи» на синхронних зрізах XVII і XX століть, виділяє 9 статусів осіб, що були характерні для XVII століття (статевий, віковий, локальний, статус стосунків між людьми, родинних стосунків, сімейний, діяльнісний, правовий, соціальний) та 11 статусів XX століття (статевий, віковий, національний, локальний, соціальний, майновий, юридичний, статус родинних стосунків, сімейний, статус стосунків між людьми, професійний) [205].

Оказіональні назви осіб становлять одну з найбільш широких груп ситуативних новотворів, що постійно поповнюється. А.Д. Юдіна розподіляє оказіональні найменування осіб на 15 тематичних груп, серед яких найбільш продуктивними є означення осіб за професією та спеціальністю; за рисами характеру, індивідуальними особливостями, поведінкою в побуті й на виробництві; за належністю до суспільного течії, ідеологічного напрямлення, до якоїсь творчої групи або участю в чому-небудь; за виконуваною ними дією, що не пов'язана з професійною діяльністю [226].

На позначення найменувань людей існує велика кількість назв, які фіксують давні пам'ятки. У роботі Л.О. Самусевич з позиції семного аналізу досліджено номінації осіб за професією й родом діяльності в пам'ятках російської писемності XVII століття. Історичний ракурс дослідження дає змогу авторові виділити п'ять лексико-семантичних груп аналізованої тематичної групи: а) із семою «власне дія», б) із семою «об'єкт

дії», в) із семою «результат дії», г) із семою «знаряддя дії», д) із семою «локалізація діяча» [161].

Існує низка праць, присвячених семантико-словотвірній характеристиці назв осіб. Проблему систематизації оцінних назв осіб розкрито в праці Т.П. Вільчинської. О.І. Гловацька дослідила внутрішні процеси в словотворі, пов'язані з антропологічним напрямом у мовознавстві. Основний наголос на словотворчих формантах при характеристиці назв діючої особи зроблено в праці Я.В. Закревської, де проаналізовано діалектний словотвір в ареальному аспекті.

Системний підхід до аналізу найменувань осіб у певній мікросистемі став предметом дослідження в працях Т.А. Космеди (назви осіб зі значенням морально-етичної оцінки); Г.А. Путьгіна (іменники на означення людини за віком, ростом, ступенем фізичної сили і ступенем фізичної краси), Р.І. Хашимова (вікові найменування неповнолітніх дітей). І.Ф. Протченко класифікував розряд слів термінології фізкультури та спорту за тематичними групами. Г.В. Смирнова розглядає категорію особи як багатопланову, оскільки особа може характеризуватися як носій суспільних відносин і як біологічна істота.

Назви осіб становлять великий інтерес у межах сучасних когнітивних досліджень для вивчення когнітивних механізмів номінації, вербалізації різних ментальних структур, їх взаємодії під час категоризації явищ і подій та відображення мовними засобами. Назви осіб відбивають погляд людини на саму себе, оцінку діяльності та поведінки інших індивідів, окремих груп, що відповідає антропоспрямованим дослідженням у сучасних гуманітарних науках.

Вивчення назв осіб як складника мовної картини світу окремого письменника є актуальним з огляду на необхідність відображення його світобачення. Назви осіб – вагома частина лексики творів Дмитра Білоуса. Кожне з найменувань одночасно називає людину й характеризує її за родом діяльності, зовнішніми рисами, внутрішніми ознаками, ідеологічними переконаннями, місцем у родині, етнічною належністю, те-

риторіальним походженням тощо. Комплексний характер дослідження назв осіб у поетичних текстах Дмитра Білоуса полягає у вивченні семантичних, когнітивних і стилістичних особливостей назв осіб у творчості письменника, а також шляхів і способів найефективнішої репрезентації дійсності за допомогою мовних одиниць.

У монографії значну увагу приділено іменникам зі значенням особи. Це пояснюється тим, що іменники – один з найбільш яскравих номінативних засобів, наділених багатою семантикою, потенціалом асоціативних зв'язків зі словами інших граматичних класів.

У творах Д. Білоуса домінує увага до людини як активного суб'єкта пізнання, що має індивідуальний і соціальний досвід, систему знань про світ. Тому термінопоняття «людина» у творчості митця охоплює величезний пласт лексики, що стосується опису людини в усіх її проявах. У зіставленні з реєстром одинадцятитомного Словника української мови [171, т.4]. значення лексеми «людина» (одиничне до люди) висвітлюється в поетичних творах Д. Білоуса в різних аспектах: 1. Будь-яка особа, кожний (*Хто літає понід небесами, // що відомий він **людині** кожній?* [24, 111]); // Людська постать («*Якщо без голови **людина**, // Де в неї вуха, очі, ніс?..*» [21, 81]); // Уживається у значенні одиниці ліку людей (*Таж любов – це сонце, що в житті // Двох **людей** осяює зсередини* [21, 151]). 2. Особа як утілення високих інтелектуальних і моральних властивостей (*Народжена **людина** для творінь. // Тож не роби нічого неохоче* [21, 152]). 3. Уживається в значенні особового чи неозначено-особового займенника (*Був спосіб для **людини** // свої **скарби** сховать* [24, 175]); // Уживається в значенні узагальненого або займенникового звертання (*Приймаючи і випадок, і долю, // **Людино**, часто ти не знаєш меж...* [32, 56]). Образ людини посідає помітне місце в поетичних творах Д. Білоуса. Тож не випадково слово *людина* та його словоформи проходять через усю творчість письменника, актуалізуючи інші лексичні елементи, що асоціюються з поняттям *людина*: *Ви ж,*

як батько ваш, не пишаєтесь, // до **людей** не стаєте спиною. // Як приємно, що залишаєтесь // курманівською ви **людиною!** [32, 27]. У розумінні Дмитра Білоуса кожна людина – це особистість, яка повинна духовно рости, пізнавати світ та прокладати свій шлях у житті: *Проходить людина народним ланом – // і стає Котляревським Іваном* [21, 59]; *Людина приходить, // сміється над паном – // і стає Руданським Степаном* [21, 59]. Згідно з правилами антропоцентричного принципу світобудови, людина, що знаходиться в центрі Всесвіту, у своїх помислах чи діях нічим не обмежена, вона може все завдяки власним зусиллям.

Лексема «люди» у творах Д. Білоуса має широке коло інтерпретацій і трактується як: 1. Суспільні істоти, що являють собою найвищий ступінь розвитку живих організмів, мають свідомість, володіють членороздільною мовою, виробляють і використовують знаряддя праці (*Це для того, щоб **люди** думали, // перш ніж слово якесь перекласти* [17, 167]); // Ці істоти у протиставленні іншим істотам (*То ж биків дратують на червоне, // Марний труд. На це не клонуть **люди*** [29, 119]); // звичайно з означ. Особи, що належать до певної суспільної групи, середовища (...*Ділові необхідні папери // у стосунках **людей** ділових* [17, 306]); // з означ. Особи, об'єднані певними характерними або спільними ознаками (*Бо носили в правіки // за собою всюди // палички і дощечки // неписьменні **люди*** [24, 132]); // звич. з числ. або означ. Певна або велика кількість осіб (*А він хотів підкреслити, що незлічена // **людей** чудесних армія в житті* [21, 196]). 2. Сторонні, інші особи в протиставленні суб'єктові (– *А чому, – Тарасик запитав, – // про **людей** говорять інші **люди**...* [24, 129]); // Особи, що оточують певного суб'єкта (*Мій псуєш авторитет, // А навколо ж **люди**...* [21, 88]); // Особи, знайомі певному суб'єктові (*І так приємно, що ми тут не чужі, // і що навколо – хороші **люди*** [24, 158]); // Особи, що мають справу з певним суб'єктом (*Бібліотекарі любі // **людям** до послуг весь час* [17, 50]); // Уживається в значенні узагальнення, узагальненого звертання (часто з означенням *добрі*) (*Той продає, той*

п'є, гуля. // – Ви, добрі люди, звідкіля? [21, 128]). 3. Особи, що працюють у якій-небудь галузі виробництва; працівники (*Забезпечують, Ванько, // люди все, герої часу, // і зерно, і молоко...* [21, 43]); // Особовий склад війська, жива сила (на протипагу техніці) (*Хто ж посила людей в «атаки»? // А посилають їх писаки* [29, 123]).

Четверте значення лексеми «люди» – «різні категорії вільного й особисто залежного населення у феодальному суспільстві» [171, т.4, 567] простежується переважно в розділі «Тарасові жарти», де зображено часи панщини, кріпацтва. Однак, на означення поняття «особи, які перебували в особистій залежності від пана; кріпаки» [171, т.4, 567] письменник використовує не лексему «люди», а інші слова, що мають відповідні смислові нашарування (*– За всі кривди і наруги, – // Наш Тарас скипів. – // Бо знущаються катюги // Із моїх братів ... – Всі Яреми під'яремні – // Ось моя рідня!* [21, 138]).

У тому ж значенні, що й «люди» представлена лексема «люд» (*Тут скніє люд без людських прав // З наказу царських трутнів* [21, 140]; *...Беруть газету в кіоску // (на вулиці повно люду)* [24, 62]). Згідно з трактуванням Словника української мови значення лексеми «люд» у творах Д.Білоуса також розкривається як «група людей, належних до якого-небудь середовища» [171, т.4, 566] (*У сімнадцятім столітті // з-за Дніпра, з-за Бугу тут // поселявсь убогий люд* [32, 52]) та як «основне трудове населення в класовому суспільстві» [171, т.4, 566] (*Від панів на це безмежся // (бо слободи більше тут) // з-за Дніпра, з Правобережся // утікав трудящий люд* [32, 14]).

Слово «людство» у творчості поета репрезентовано як усі люди землі, рід людський, людське суспільство (*Він – штовхає людство до війни!* [29, 118]) та в значенні «люди, які зараз живуть на землі» (*Да, Галю, ми зазнали втрати... // Страждає людство від хвороб...* [21, 222]).

На означення людей з негативними рисами характеру, аморальною поведінкою Д. Білоус використовує лексему «людці», що має зневажливе значення і трактується в Словнику укра-

їнської мови як недостойні люди [171, т.4, 571]: (*Холонучи в хвилини жаху, // Сидять зіщулені людиці* [37, 85]; *Зате людиців проймає страх – // Вони залазять в темні шпари...* [37, 161]; *Ні, як і всі слизькі людиці, // Він просто звук усім паскудить* [21, 88]). Синонімічна лексема «людиська» розкриває зміст розділу збірки «Зигзаг», що має назву «Є люди, є й людиська», і вказує на розмежування письменником цих двох понять відповідно до людської поведінки.

Позитивне сприйняття людей у творах Д. Білоуса реалізують іменниково-прикметникові словосполучення: чудові люди, гостинні люди, рідні люди, бувалі люди, люди добрїї, люди невсипущі, близька людина, трудова людина, відома людина, унікальна людина (*А які гостинні люди! // Приїжджають на Донбас – // Рідні люди звідусюди: // – Ти, Паньку, заходь до нас* [27, 39]; *Наші люди чудові, – // Будьте здорові!* [20, 20]; *Переконаємось не раз, // побувши в самій гущі, // що є недремні села в нас // і люди невсипущі* [32, 87]). Митець умів знаходити в людях прекрасне, у кожному вбачав неповторну особистість, допомагав розвинути приховані здібності. Водночас він не терпів зухвальства, брехні, невігластва, зазначаючи, «...що є ще люди, з котрих треба // знімати маску за життя» [21, 110].

Відомо, що людина виконує три різновиди дій – фізичні, інтелектуальні, мовні; реагує на зовнішні чи внутрішні впливи; їй властиві бажання, знання, думки, мрії, сприйняття, емоції тощо. Дієвість людини, реалії її життя розкриваються у творах Дмитра Білоуса в результаті поєднанні лексем «людина», «люди» із дієсловами: *людина* знає, зустрічалась, приходить, їсть, носить; *люди* вітаються, говорять, питають, дотепують, пильнують, заздять, дрімають, працюють, сміються, плачуть, люблять, дивляться (*Гриць Галині каже: – Можна, // знає це людина кожна* [17, 130]; *Іще в добу льодовикову // людина зустрічалась з ним* [24, 75]). Фактичний матеріал засвідчує, що лексема *люди* (іменник у множині, що означає певну кількість осіб, які пов'язані спільними ознаками, справами тощо) у творах Дмитра Білоуса виступає переважно в зна-

ченні суб'єкта дії, а лексема *людина* (як одиничне до люди) — у значенні об'єкта. Тобто *людина* активна у своїх діях саме тоді, коли вона взаємодіє з іншими людьми, знаходиться в їхньому оточенні: *З людьми піднесешся у зоряні висі, // здолаєш найтяжчі шляхи розмаїті* [32, 79]. За частотністю вживання лексема *люди* у творчості Д. Білоуса переважає над лексемою *людина*. Це пояснюється як більшою кількістю визначень цієї лексеми, що репрезентовано в Словнику української мови, так і баченням митця спільних поглядів людей та їхніх дій: *А працюють люди ревно, // Добре йдуть у них діла* [21, 209]; *І люблять люди з давнини, // як сонце незагасне // і свій духмяний хліб ясний, // і рідне слово красне* [23, 58].

Показовими є мікроконтексти із лексемою «*людина*», фразеологічні конструкції, прислів'я та приказки: *Головоньку клонить... Жалобна година... // Казав було батько: «Не кинь, а людина»* [23, 50]; *Бо за тую вдачу матимеш віддачу: // що роздав ти людям — вернеться тобі* [24, 161]; ... *Та, мабуть же, чувати // траплялось між людей: // «щоб знати людину, треба // пуд солі з нею з'їсти»...* [17, 280]; *З неба цифри брать охочий! // Ось на зборах все розкрию: // Чи замилуєш людям очі, // А тобі намілять шию!* [27, 30]; *Мужній голос долинає // За моря, за океани, // Людям очі відкриває // І виводить із омани* [37, 90]; *Перш ніж лізти, люди важать, на який ступить шабель* [24, 192]. Фразеологізми мають національну основу, виходять з національного побуту, історії, є окрасою національної мови. Д. Білоус уживає їх у поетичній творчості переважно з метою аналізу їх походження та розкриття змісту: *Споживши вдвох пуд солі // (шістнадцять кілограмів!), // людину вивчить можна, // хоч справа не проста* [17, 281]. Дмитра Білоуса цікавить співвіднесеність понять зовнішнього і внутрішнього світу людини переважно в плані побутової конкретності.

Відображення духовного контакту людини й зовнішнього світу досягається за допомогою порівнянь (*Він не знає рівноваги, // Йде мов п'яна та людина. // Шлях його — самі зигзаги — // Наче стиснута пружина* [21, 71]; *Є ще люди сонні, наче сови,*

*// а глухі до слова – це найгірші [24, 47]; І листу, як і людині, // довелось зазнати змін [17, 289]) та мовних конструкцій, де людина виступає об'єктом дії (В короні України ти – перлина, // пишайсь людьми своїми, процвітай [32, 53]; Слово ж здатне на повал // порішить людину [21, 19]; А в спілкуванні людям личить // те, що народ від серця зичить [17, 267]; Це – поезії небо високе, // що людину зове до зірок [24, 49]; Як Дінцеві личать ці зелені брами, // що людину кличуть у священні храми [23, 40]; ...Щоб більше дух наш доброти вбирив // і не було в людини озвіріння [32, 57]). Реальність життя у творчості Д. Білоуса зображується з позиції людини і в порівнянні з людиною. Продуктивне бачення людини розкривається переважно у взаємозв'язку з іншими людьми: *Бо спілкуються люди й народи, // а де ж досвіду візьмеш ти, де?* [17, 306]; *І згадуєш – батько і мати казали // як мудру пораду: з людьми треба бути* [32, 79].*

Аналізуючи концепцію людини у свідомості Д. Білоуса, зважуємо на смислове наповнення понять «людина», «люди», яке особливо не відрізняється від тлумачень Словника української мови в 11-ти томах. Однак контекстуальне сприйняття цих лексем засвідчує філософську й етичну інтерпретацію письменника, для якого основними критеріями оцінки людини є одвічні людські цінності. Авторське ставлення до них дає змогу визначити, що в поетичному світі Дмитра Білоуса універсальним концептом виступає концепт *людина*.

3.2. Парадигматичне вираження авторського «Я» в метатексті Д. Білоуса

Сім'я для кожної людини – основа повноцінного змістовного життя. Почуття родинності, турбота про сім'ю, створення домашнього затишку, повага до батьків, до сімейних традицій, гостинність яскраво відображені в поетичних творах Дмитра Білоуса. Найбільш спорідненими виступають стосунки між батьками й дітьми, братами й сестрами. Своїй родині письменник присвятив низку творів: «Біографічне», «З моєї анкe-

ти», «Білий вус», «Антон Семенович вас жде» [21]; «Щедрий вечір» [23]; «“Брат” у Курманах», «Картинка з дитинства», «З дитячих літ» [29]; «Вдячні слова», «Дивися, Митю, примічай» [24]. В автобіографічних творах поета головними посталями виступають батьки: *Моя біографія, друзі, // сягає в далекі ті дні, // коли мене бусол на лузі // підкинув **батькам** навесні* [21, 20]; *І як наша **мати** зуміла настачити? // Ось **батько** з-за тих пирогів до **рідні** // (навмисне пригнувшись). // – Чи ви мене бачите?* [23, 25]; *Небавом у **тата** і **мамі** // вже нас одинадцятко душ* [21, 20]; ***Тату** й **мамі** вони // чималенько підкинули діток* [21, 47]; *І слухав **батько** з нього вірш, // і **мати** коло печі, // хоч знали вже його не згірш // кмітливої малечі* [29, 36]. Зіставляючи частотність уживання лексем «мама», «мати», «матуся» (на означення рідної неньки) і лексеми «батько» (на означення рідного тата), помічаємо, що про маму написано більше спогадів: *І вже тепер в душі у мене // до **мамі** стільки вдячних слів* [24, 153]; *Онде й **мати** з дубцем – // пізнаю по ході. // Видно, буде добряча припаринка!* [21, 49]; *Бо каже **мама** щонайм'якше // (книжками ж, бачить, зайнятий). // Коли ж так просять вас, то як же // і на край світу не піти?!* [23, 72]; *Поки з хати не вибігла **мати** // й не побачила витівки ці: // – Ноги хочете ви поламати? // Ану киш відціля, горобиці!..* [32, 23]; *Давно **матусі** вже немає. // А я прибув. Стою в Шамраї, // де напороть. Біля куца* [24, 147]. Поетично-вербальний ряд дає підстави стверджувати, що мати Дмитра Білоуса – «героїня хатнього космосу» [207, 139], батько Григорій Миколайович – високоосвічений сільський інтелігент, наставник, глава сім'ї: *А я від **батька** чув уперше // про наших славних земляків* [32, 31]; *А в хаті наш **батько** сідає на покуті // і ми за столом, ціла купа дітей* [23, 25].

Людина є центром літературного твору і як суб'єкт оповіді, і як об'єкт естетичного художнього пізнання. Оскільки мові людина виступає як «Его», виникає інтерес до егоцентричних слів, зокрема до займенників, які є одним з найважливіших засобів вираження антропоцентричного принципу

побудови світу. Егоцентричними ці слова називаються тому, що вони орієнтовані на «Его», тобто на суб'єкта, який говорить [182, 374]. Позиція поетичного «Я» в тексті творів Д. Білоуса відбиває «образ автора», розкриває конкретні життєві ситуації. Сприйняття поетичного тексту визначається системою вербальних образів. Такий ряд вербальних образів, що визначають одне поняття в художньому тексті, трактуємо як парадигму.

Одним із потужних векторів у розумінні авторського «Я» в поетичних творах Д. Білоуса є розуміння парадигми «Я І МОЯ СІМ'Я»: *То й з'явилися Наталка, й Василь, // і Олекса, і Катя, // і Павло, і Маруся, // і Сашко, і Христина, // і Надія, і я, // і Миколка — найменша дитина* [21, 48]. Для кожної людини найкращим є те, що пов'язане з її родиною: *Моя біографія, друзі, // сягає в далекі ті дні, // коли мене бусол на лузі // підкинув батькам навесні* [21, 20]; *... Чотири було в мене брати // і п'ять було в мене сестер* [21, 20]. Автобіографічність творів Д. Білоуса підтверджується реальним змалюванням життя з мінімальним використанням художніх засобів: *Чешем — Коля, я, Надія — // по дорозі пішака...* [29, 67]; *Хто грав у ній, признаюсь вам: // моя сестричка з братом. // А головою був я сам, // запеклим бюрократам* [29, 38]; *Закінчить сестра свою зміну // (не зайде до подруг з Загреблі)...* [21, 21]; *Подій проходить ціла смуга, // що я їх згадую тепер: // мій брат Олекса жив у друга...* [21, 167]. Таким чином через займенник **я** зображено переломлення оточення крізь свідомість людської особистості (поета). Перед читачем постає особливий світ індивідуума, що має власний простір, час, систему цінностей, настанов тощо.

За допомогою займенника **я** та його похідних форм Дмитро Білоус відображає свою любов до рідного краю: *Був я вдячний Божому дарові, // коли вперше в житті ген-ген // на горі в серпанковім мареві // відкривався мені Ромен* [32, 19]. Почуттєві параметри у творах передаються смисловими конструкціями «моя земля», «мій край», «я люблю», «я все зроблю», «земля рідна і мила». Виокремлена парадигма «Я — СИН РІДНОЇ

ЗЕМЛІ» підтверджується низкою прикладів: *Моя земля для мене – рай; // я все, я все зроблю, // щоб полюбили ви мій край, // як я його люблю* [32, 7]; *Я люблю своє село, // марю я і сню Сулою, // де дитинство одцвіло. // Я люблю своє село* [17, 205]; *Я щодня шукав росу на листі, // обдивлявся я квітки барвисті* [24, 148]. У цьому випадку авторське «Я» і рідний край (людина й оточення) є складниками одного цілого. Ця єдність виражена через почуття шани та любові до рідної землі: *Де б не їздив, і де б не ходив, // Краю мій, земле рідна і мила, // В білім світі нема більших див, // Ніж земля, що на світ породила* [20, 57]; *Я вірю у літа твої майбутні, // у торжество звитяжної краси* [32, 53]. «Образ Світу» у творах Д. Білоуса є певною системою координат, що відображає істинне буття автора у світі. Початком відліку в цій системі виступає рідний край, батьківщина письменника.

Парадигма «Я – СЕЛЯНИН» є логічним продовженням відображення долі поета: *Як я старавсь – моя ти ньенько! – // писав без плям і витирань, // поля окреслював рівненько, // але, селяк, не мав я знань* [21, 173]; *Ходив я в сестринських чоботях // з дірками замість підшов...* [21, 21]; *Селяк, я робив на заводі, // в юнацький ходив літгурток* [21, 22]. Дмитро Білоус маніфестує, що він усвідомлює себе сином села й цим гордиться: *Та я – і це підкреслю тут – // із роду бондарів* [21, 37]. У вірші «З моєї анкети» поет неодноразово наголошує на соціальному походженні та з дотепністю осмислює свої першовитоки, що стали основою його непоказної життєвої стійкості: *Соціальне походження: із селян, // на душі у яких // ані цяти* [21, 47]; *Перше – це: ні батьки, ні діди // не були ні панами, ні графами... // А батьки взагалі // у нестатках попід руки* [21, 47]; *Трудове виховання – // на вигоні пастухування* [21, 48]; *І в сувору весну, і в поліття // на підножний пускалися корм* [21, 48].

У творчості поета значне місце посідає парадигма «Я – УЧЕНЬ»: *Далі вчився я в харківській школі, // він – закінчив Сумський інститут* [32, 23]; *Де я читав таке? // Та це ж у школі!* [24, 144]; *Коли я був малим, незрідка // у книзі бачило-*

ся в школі: // абетка – мов гусей черідка, що майорять у ріднім полі [17, 148]; *Не в шовках-оксамиті // в тридцять третьому році, – // в білій маминій свиті // я сидів на уроці* [24, 149]; *Знав Івана я учнем старанним – // в школу разом ходили дітьми* [32, 22]. Займенникові форми сприяють створенню індивідуальних авторських спогадів, з їхньою допомогою відбувається процес самовираження поетичного «Я», перенесення в конкретні ситуації.

Логічним продовженням у змалюванні життєвого шляху Д. Білоуса є виділена парадигма «Я – СТУДЕНТ»: *Пригадую, по київській панелі // я йшов, студент, недавній фронтовик, // ішов на іспит у старій шинелі – // від запитань професорських одвик* [21, 196]; *Червоний корпус університету. // З викладачем сиджу я візаві* [21, 196]; *Майструє санки дід Карпо, // а я, студент канікулярний, // кажу: «Про санки Едгар По // вірш написав дзвінкий та гарний»* [17, 80]. Аналіз авторського «Я» у творчості Д. Білоуса розкриває простір буття письменника, виражаючи основні етапи його життя.

Синтаксичні сполучення «я вірш напишу», «я присвятив цей фейлетон», «написав я про синичку», «щоб оспівати край батьків», «я доберу найкращих слів» дають змогу виокремити смислову парадигму «Я – ПОЕТ, СПІВЕЦЬ»: *Тим, хто подібну щедрість має, // Я й присвятив замість статті // Цей фейлетон. Бо ще буває, // Буває ще таке в житті!* [21, 92]; *Співець – далеко не Тичина, // не мав славетного ім'я, // хоч вийшла в нього вже книжчина. // Коротше – тим співцем був я* [21, 28]. Усе ж образ поета, співця виступає на другому плані. Читач у першу чергу сприймає письменника як людину, яка любить рідний край, милується природою, цінує порядність: *Краси я вашої не осоромлю, // я вірш про вас сьогодні напишу* [32, 88]; *У віршованім рядочку // написав я про синичку* [17, 44]; *Щоб оспівати край батьків, // його природу мальовничу, // я доберу найкращих слів, // я у веселки барв позичу* [32, 7]; *І, може, не без впливу земляка // ішов я і до «Дива калинового»...* [32, 35]. Парадигма «Я – ПОЕТ, СПІВЕЦЬ» нерозривно пов'язана з парадигмами

«Я – СИН РІДНОЇ ЗЕМЛІ», «Я – УЧЕНЬ», «Я – ФРОНТОВИК»: *Я оспівать хотів тоді, ще учнем, // твої, мій краю, ріки і лани. // Я серцем був з тобою нерозлучним, // тобою снів в окопі в час війни* [32, 53]. Парадигма «Я – ФРОНТОВИК» у творчості Д. Білоуса представлена невеликою кількістю прикладів, оскільки період війни, зрозуміло, був неясним етапом у житті поета. Як згадує Олесь Гончар, «серед небагатьох, котрі лишилися живими, наших студбатовців – Дмитро Білоус, поет і перекладач, з яким ми взимку 1942 року, виявляється, лежали в одному евакогоспіталі...» [201, 18]. Однак парадигма «Я – ФРОНТОВИК» виокремлюється в автобіографічних творах митця, але Д. Білоус уживає вже інші займенники, що концентрують увагу на активній участі суб'єкта, тобто автора: *Наші руки теж окопи рили, // й голови бували під вогнем* [21, 50]; *І славні дні згадалися – // Загін, окіп, намет. // І раптом диво сталося: // – Таж це мій кулемет!* [37, 71].

У творчості Д. Білоуса значне місце посідає перекладацька діяльність, педагогічний досвід, дослідження етимології слів, пояснення правил, розгадування мовних таємниць тощо. Відповідно на основі поетичних рядків можна виокремити семантичну парадигму «Я – ФІЛОЛОГ»: *Мовну витівку нехитру // я помітив не дарма* [17, 160]; *Я згадую й тепер це – // стрічання і навчання. // Я чую мови серцем, // чудове їх звучання...* [17, 78]; *І скажу без зайвих слів: // за переклад новочасний // більше, мабуть, я зрадів, // ніж коли б знайшовся власний* [17, 81]; *Шукав я, цікавився і зрозумів, // що виник він з ритму, з мелодії слів* [32, 76]. Зміст ліричного «Я» складає автобіографічність, що постає з контексту поетичних рядків: *Я запитую учнів, // чом рослина будяк, // красень гордий колючий, // називається так?* [24, 179]; *А я і далі даю завдання, // щоб школярам допомогти, // щоб їм полегшить запам'ятання, // до суті швидше їм дійти* [17, 143]. Через займенникові форми відбувається процес узагальненого вираження поетичного «Я», підсилення реалістичності зображуваного.

Загальнолюдська ознака, локалізована в парадигму «Я – ЛЮДИНА», репрезентується в тематичних і стилістичних контекстах: *Скипів я в сні, спромігся встати // і проти маски заволав: // нащо мені її знімати, // як я її не надівав?* [21, 109]; *А я вінок із будяків сплету // І покладу тим нищим на могили...* [21, 110]; *Розгубився я вкінєць, – // Що сказати маю? // – Із підкорених сердець, // Крім свого, не знаю!..* [20, 30]. Для Д. Білоуса важливе усвідомлення свого «Я» у світі: *Не якісь захмарні мої обрії, // Був я непомітним сіячем. // Та хотів я щиро, люди добрії, // Буть не просто хліба з їдачем* [21, 163]; *В черзі я стою до гардероба, // і в трюмо – жива ця течія. // Бачу, сива в ній стирчить особа. // «Що за дід?». Аж придивляюсь – я* [23, 79]. Завдяки функціонуванню та контекстуальному розширенню значення займенника **я** підвищується важливість особистості, яка здатна порушити перебіг подій, знайти відповіді на питання та вирішити всі проблеми самотійно.

Обмежене вживання особових займенників у творчості Д. Білоуса характеризує поета як людину скромну, порядну, з почуттям колективізму. Письменник зневажливо ставиться до тих, хто хизується власним «Я», виносячи його на перше місце: *Ну і діяльна Ігрек людина! // Як його терпить література? // Спогади пише: «Я і Тичина», // Спогади пише: «Я і Сосюра» // ...Критика вплинула, кажуть, на нього – // трохи фантазія менше буя: // став-бо писати він після всього: // «Тичина і я», «Сосюра і я»* [21, 160]. Як згадує О. Підсуха, Дмитро Білоус запам'ятався йому «скромним хлопчиною, який полюбляв більше слухати, ніж говорити, скоріше цікавився літературними починаннями інших, ніж волів показувати власні. <...> Скромність, душевну чистоту і порядність успадкував Дмитро <...> від батька й матері» [150, 98].

З метою художнього ефекту автор використовує символічні назви невизначених осіб: *Ну і діяльна Ігрек людина! // Як його терпить література?* [21, 160]; *Та хіба померкнуть згадам: // Цокавсь тут сам Ікс із ним* [37, 159]. У творах Д. Білоуса простежуємо вияви номінації суб'єкта чи об'єкта за допомогою

інших займенників, що мають відтінок невизначеності. Проаналізувавши семантичне наповнення поетичних рядків, розрізняємо напівневизначеність (є натяк на особу з певного кола людей): — *Тату, де Сули початок? — // запитало з нас котресь* [29, 67]; *Та вже череду пасла, // тій на гулі, // тому лиш годок* [21, 49]; — *Пиши: «Розглянувши заяву // Такого-то про стан зубів...»* [21, 91]; *Вже дехто й каже: «Ну, Одарко, // Навіщо так тобі робить?»* [21, 208]; *Але ніхто не викликав // (минуло три неділі), // хоч сам Макаренко спіймав // у шкоді їх на гіллі* [21, 182] і власне невизначеність (інформація стосується будького з людей): *Хто не зважить — щоб тому // лазер рота стиснув* [21, 19]; *Скаже хтось: для цього, діти, // не якийсь потрібен хист...* [17, 289]; *Той робить чесно, в ореолі шані: // цей викликає справедливий гнів...* [21, 26]; *Один весь вік працює. Й саме тому, // юнацьким зором дивиться на світ. // А другий байдикує попустому, // в юнацькі роки стаючи як дід* [21, 25]; — *Це, — каже, — офіційний документ, // що містить відгук про якусь особу* [17, 288]; *Хороший нашим я і нашим, // Хороші і вони мені* [21, 85].

Отже, «мовна індивідуальність письменника, його мовна картина світу формується не тільки під впливом суспільно-політичних та культурно-історичних чинників, у ній активну роль відіграють індивідуально-психічні фактори» [122, 139], характер митця, його світогляд і розуміння життя. Контекстуальна інтерпретація займенника **я** у творчості Д. Білоуса дає підстави характеризувати поета як екстраверта. У поетичній картині світу письменника на перше місце виступає об'єкт, який зображується, а поетичні рядки є розповіддю про світ і про те, як його сприймає автор: *Читай і думай, дуже мій, // і не цурайся свого роду. // Земля — це книга, у якій — // історія твого народу* [32, 107].

Аналізуючи основні засоби номінації автора-оповідача, якими слугують особові займенники **я**, **ми**, можна зробити висновки, що у своїх творах Д. Білоус використовує їх з метою вираження почуттів і в автобіографічному плані. Позиція авторського «**Я**» у творчості Дмитра Білоуса — це вияв конкретної реальності.

3.3. Апелятивна лексика номінації осіб у поетичному мовомисленні письменника

3.3.1. Художньо-лінгвальна парадигма ЛЮДИНА—СОЦІУМ

Особистість як учасник соціальних відносин обов'язково належить до певної соціальної групи, посідає своє місце в системі суспільних зв'язків, відіграє певну роль у суспільстві. Соціальні умови життя позначаються на інтересах і цінностях особистості, формують її свідомість, яка проявляється через мову, відповідно, соціальна й мовна стихії виявляються тісно пов'язаними між собою.

У реалізації концепту *людина* в поетичній творчості Д. Білоуса одну з головних ролей виконує парадигма ЛЮДИНА—СОЦІУМ. У словниковому складі письменника відчувається професійний фактор. Описуючи життєві реалії другої половини ХХ століття, поет не залишає осторонь часи козаччини, кріпацтва, війни, підтвердженням чому є синонімічні ряди на позначення найменувань осіб за професією, спеціальністю та родом занять, що використовувалися в різні історичні періоди: *візничий, візник, возій, кучер, водій, шофер; подорожні, мандрівники, турист; крамар, торгівці, продавець; керівник, голова, начальник, директор, шеф, боси*. Зміни соціально-економічного й культурного життя не могли не відбитися на словниковому складі мови, отже, використання певної лексеми в контексті відповідає зображуваному історичному періоду: *Перепадало їм чимало. // А що візничим — сумувать? [17, 121]; Кинув Тарас візникові: // — Заждуть панські дами! // Кладіть парубка в карету, // Ну, а я... волами [21, 133]; Якби десь виникла ідея // провести конкурс возіїв — // ручусь за дядька Єлисея, // що перше місце б він посів [17, 119]; Встав кучер: — Потримайте віжки, — // взяв під оброть. Та кінь здурів... [21, 29]; Автобус мчить, автобус мчить // з Лебедина на Київ. // І раптом стихив хід. А цить — // що це водій затіяв? [32, 28]; В повсякденному житті, // наче зодіаки, // у шофера на путі // скрізь — дорожні знаки [21, 18].*

Назви людей за ознаками професії, спеціальності, родом занять, соціального й майнового стану, національністю й місця проживання, що входять у парадигму ЛЮДИНА—СОЦІУМ, розподіляються на номінативні групи, в яких досліджувані найменування співвідносяться зі сферами соціальної дійсності.

Широке коло людської діяльності охоплює номінативна група «Людина —суспільство». У своїй поетичній творчості Д. Білоус приділяв значну увагу людям праці. Усвідомлюючи себе сином села, поет шанував людей, які працюють на землі. Він знав життя села, його мову; вдачу селян-трудівників, їх прагнення й запити, душевний світ. Змальовуючи долю селян, Д. Білоус використовує назви осіб, що стосуються господарства (агроном, бригадир, ланкова, тракторист, комбайнер, технік, косар, доярка, комірник; пастух, скотарі-кочівники, чабан, коногон; прачка, куховарка, ткаля): *Агроном же був мастак, // Вчить, мов невзначай: // «Се отак, а се ось так, — // Все ти примічай»* [21, 202]; *І за прачку їм була, // І за куховарку...* [21, 198]. У возвеличенні образу трудової людини показовими є образні мікроконтексти (*ударниці ланів, тваринництва знавець, колгоспні творці*), які сповнені глибокого ідейно-художнього змісту.

Людина — суб'єкт усіх суспільних процесів, тому мовні одиниці досліджуваної парадигми називають людину, яка характеризується за відношенням до різних галузей суспільного життя. Широкий спектр професій, що стосуються виробництва, масових послуг, державної служби, є особливістю поетичної творчості Д. Білоуса. А назви осіб, що належать до зазначених сфер діяльності, об'єднуються у відповідні тематичні підгрупи.

Хвала людям праці відчувається майже в кожній збірці письменника: *Робітник при станку, // Нафтовик у Баку // Наші люди чудові, — // Будьте здорові!* [20, 20]. Людина виробничої сфери діяльності у творах Д. Білоуса виступає як активний творець, як сила, що змінює світ, а отже, заслуговує шани:

*Б'єм чолом — трударям, // Мулярам, шахтарям! // Молоді, сиво-
брові — // Будьте здорові!* [20, 20].

Назви осіб сфери масових послуг стосуються різних напрямів діяльності (*поштар, листоноша, кур'єр; гід, екскурсовод; фотограф, кореспондент, журналістка, радіожурналістка, газетяр; банкір, касир, бухгалтер; прибиральниця, техроб та ін.*). Найменування, що репрезентують у мові категорію професійного діяча, слугують не лише засобом класифікації об'єктів реального світу, статусів і відносин у соціальній структурі суспільства, вони виступають яскравим засобом характеристики, слугують для антропоцентричного опису особи: *Так Шершньову личить і халат, і трубка. // Пацієнт побачив: лікар з лікарів* [21, 170]; *В компанії в чайній на вигляд, панове, // бухгалтер звичайний, а знає всі мови* [23, 56]; *Ось улітку (квіти на газонах), // сміючись, біжать дівчата юні, // будівельниці в комбінезонах, // крейдюю оббризкані красуні* [23, 65]. У контексті реалізується ідея творчої, виробничої основи в людині, розкриваються індивідуальні особливості, у результаті чого людина праці сприймається у свідомості читача зі всіма характерними їй рисами.

Вади суспільства поет висміює в сатиричних творах, гумористично змальовуючи трудову діяльність людей певних професій і посад. Частотним є зображення негативної поведінки керівних осіб і ганебного стилю їхньої роботи: *Той і діє, і керує, // Зводить все з руїн і згарищ. // Інший — тільки репетує, — // Керівний, мовляв, товариш!* [21, 64]. Сатира досягається за допомогою панорамних картин, узятих із життя (...*Робота прибиральниць нікудишня. // А подивімося тепер. // Як то працює наш кур'єр? // ...Або хоч і касир — як піде зранку, // То у свинячий голос прийде з банку* [21, 66]) або через характеристики обов'язків, які начальство перекладає на своїх підлеглих (*На бухгалтері по штату // Ці обов'язки лежать — // Нараховувать зарплату // Й на листи відповідать* [27, 38]) тощо.

У низці творів Д. Білоуса гострій критиці підлягають особи державної служби (*президент, політики, депутат, політичний*

діяч, посол; суддя, прокурор, юрист): *Що б він сказав про того депутата, // від котрого не нашим духом тхне, // котрий зневажив мову мами й тата // і на манір імперський кирпу гне* [17, 58]. Дмитро Білоус обирався депутатом міської Ради народних депутатів трьох скликань підряд і впродовж років зміг розгледіти позитивні й негативні сторони органів державного управління. Але поет розкривав вади не тільки українських посадовців, він сміливо критикував і заокеанську владу: *...Весь в крові, але один момент — // і уже з оливковою віттю // «миролюбних» Штатів президент!* [29, 118].

У поетичних творах Д. Білоуса виокремлюється низка назв людей за виконуваною ними дією, що не пов'язана з професійною діяльністю (*пасажир, читач, глядач, одержувач, відвідувачка, діяч, платники*) та назви загального плану, що можуть належати до кожної з виділених номінативних груп (*колеги, партнери, підлеглі, працівники, робітник, безробітні*): *... То читач наш червоніє // За кривий поетів шлях* [20, 80]; *Тож до колег є сто балачок, // І він друзяк у гості жде* [21, 225]. Належність лексеми до тієї чи іншої групи встановлюється з контексту творів.

Частина лексем номінативних груп ускладнена семантичними нашаруваннями: *...Що із дітей важких і непутящих // творить людей уміють на землі; // що гідні славних од, пісень найкращих // подвижники, народні вчителі!* [21, 196]; *Він, як досвідчений водій, // Всі рифи зна підводні* [21, 215]; *Свої таблиці кольорові // надрукував як методист // (це теж педагогічний хист), // вчив української нас мови* [21, 175]; *Я, добре знавши доли вирок, // Не ждав хвали, не ждав подяк. // В могилі цій лежить сатирик, // Бо на могилі зріс будяк* [21, 145]. Виділені назви осіб розгортаються в широкі асоціативні контексти, які закріплюються наскрізною думкою про призначення людини у світі.

Д. Білоус використовує назви осіб у своїх лінгвістичних поезіях: *Малює маляр, струже столяр, // і вгадують антени рук, // що є у звукові свій колір, // і є у кольорі свій звук* [17, 129]. Поет створює зримий образ, бо для дитини, для її заглиблення в семантику це важливо: *Можна ще сказать помел, // меле — мель*

ник, мукомел // або ще – млинар, мірошник // (гарний хлопець, не збитошник!) [17, 187]; Коло млину гомін, гук, // меле дука й незаможник, // відміря млинар мірчук, // звідси – мірочник, мірошник [17, 188]. У мнемонічних віршах поета відображено закономірності творення найменувань осіб за професією і родом діяльності, простежується увага до семантичного аспекту.

Соціальний статус людини, який є відображенням соціальної стратифікації суспільства, закріплюється в семантиці багатьох лексичних одиниць, що використовує у своїй творчості письменник. Серед соціально значущих номінацій, які відображають розшарування суспільства, домінують одиниці, пов'язані з ідеями багатства й успіху. За ознакою соціального й майнового стану в межах номінативної групи «Людина – суспільство» виокремлюється тематична підгрупа соціальний статус. До її складу входять лексеми на позначення осіб, що мають високий соціальний статус і приймають важливі для суспільства рішення, а також відіграють значну роль в економічному й політичному житті) (*цар, цариця, губернатор, імператор, всеволодець, вельможа, государ, правитель, князь, тиран, супостат, каліф, шах, хан, султан, круль, державник*): *Прекрасний царю, шаху чи султани, // Сабір нікого з вас хвалить не стане* [21, 32]; *Тарас у Києві зустрів // Вельможу над Славутою* [21, 141]. Сюди належать і назви представників духовенства (*піп, попівна, священик, батюшка, дяк, диякон, паламар, староста церковний, ксьондз*): *До дяка Богорського // з їхалися гості, // Все дяки, диякони – // люди все не прості* [21, 121]; – *Вам, батюшко, – сказав Шевченко, – // І шкодувати годі...* [21, 126]. Представлений вербальний ряд охоплює не лише сучасні назви, а й назви, що вийшли з активного вжитку. Це обумовлюється змістом творів, часом, коли розгортаються описані події.

До номінативної групи «Людина – суспільство» належать назви осіб, що характеризують добробут, тобто найменування людей, що мають високий матеріальний достаток (*феодали, пан, пані, панок, багач, міщанин, дворяни, поміщик, куркуль, туз, мільйонер*) та назви людей з низьким матеріальним до-

статком (*кріпаки, мужики, мужва, мужичок, свинопас, посіпаки, бідаки, селяни, наймит, наймичка, голота, хлоп, підпасич, гречкосії, чумаки, орачі, бурлаки, небога; кістяки*): *В нім найрозкішніші салони, // Де сновигають багачі* [37, 84]; *Бідак стогнав: нестатки, // бо грошей же нема* [24, 175]. Дмитро Білоус використовує лексеми на позначення соціального й майнового статусу відповідно до періоду, який описується у творі: *А князівства занепали, то литовські феодали // в чотирнадцятому столітті захопили землі ці* [32, 36]; *За цариці Катерини // дука міг коли хотів // за провину й без провини // мордувати кріпаків* [32, 40]; *З-над Сули на супостатів // сам Гаркуша з Курманів // налітав і колошматив // косянтинівських панів* [21, 43].

Ознаки соціального статусу людини, які є основою номінації, надзвичайно різноманітні (*князик, міщанка, катюги, генерал, кардинал, інквізитор, бюрократ, дипломати; сатрапи, дука, слуга, прислуги, пажі, скоморох, підпанич; ливарі, бідаха, покритка, орач, чумак, чумаченьки*): *Хай давню жуйку міщанин жує, — // воскресли, піднеслися духом люди* [24, 22]; *І вітряки любив він на дорогах, // задумливість крилатих цих споруд, // і чумаків, і орачів убогих — // і цінував їх вічний «сродний труд»* [32, 10]. Поєднання лексем на означення соціального й майнового стану з художніми засобами (*міщанка типова; бундючний генерал; чумаки і орачі убогі; з вельмож зриває маску; закусить поміщиками, дипломатами; ладна проковтнуть поміщиків, цих інквізиторів*) містить семантичне нашарування й розкриває зміст зображуваного: *Раз почула Глазового // міщанка типова: // — В мене, — каже, — есть язык, — // зачем ваша мова?* [17, 47]; *Раз якось їхав поїздом Тарас // В однім купе з бундючним генералом* [21, 139]; *— Ми петербурзькі ливарі, // Що проливаєм кров і піт... // Грабіжник-цар в теплі, в добрі, // А нам немилий білий світ* [21, 131]; *...Пожерере невзабарі // Батоги, і престולי, й корони, // А поміщиками, дипломатами // Тільки закусить... // Так бути мусить!* [37, 239]; *Там кістяки їм б'ють поклони, // В салони входячи вночі* [37, 84]. Конотація статусу відображається в контексті твору.

Частина досліджуваних лексем, що ускладнені конотаціями, утворені способом словоскладання. Їх словотворчою базою є словосполучення прикладкового типу (*князь-обманювач, скалозуб-міщанин, вельможі-нікчеми, неотеси-вельможі, цар-солдат, грабіжник-цар, кат-людомор*). Створення зазначених назв осіб за ознакою соціального й майнового стану дає змогу письменникові експресивно зобразити людину, підкреслити її вдачу, дії, риси характеру тощо (*Жив в Росії хитроликій // князь-обманювач. // Прозивався він – Патрикій // Нариманович* [17, 76]; – *Задушить його не гріх, // Ката-людомора, // Бо податками усіх // Нас подушить скоро* [21, 130]; – *Візьми, служивий, сухаря, // Бо за грабіжника-царя // так підтягли вам пояси, // Що й кусня хліба не з'їси...* [21, 130]; *І слово те вельмож-нікчем // Разило силою багнета* [37, 201]; *О як хотіла, прагла воля зла, // щоб ти була лиш суржик, мішанина: // щоб вічно недорікою була // на втіху скалозуба-міщанина!* [24, 22]).

Серед лексичних одиниць на позначення соціальних груп і прошарків, чимало таких, які за своїми морфологічними характеристиками класифікуються як збірні іменники й іменники із семантикою сукупності (*знать, панство, панота, біднота, правління, начальство, актив, ватага, братія, паломництво, вояцтво*): *Та дізнався, коли виріс, // що колись носили // різні чоботи – біднота // й ті, що при мамоні: // бідні – чорні, а панота – // жовті та червоні...* [24, 123]; *Це взуття носили і слов'яни, // козиряла в нім усяка знать* [24, 191]; *І паломництво пішло, // Почались відвідани* [21, 172]. Однак вони можуть бути використані для позначення окремих індивідів, що належать до цих груп: *Він заходить – кожен знає: // Це зайшло начальство* [21, 64]; *Батько землю краяв плугом // Панству на догоду* [21, 197]. Іменниковій категорії збірності властива асиметричність семантичного (множина) і формально-граматичного (однина) змісту. У творах Д. Білоуса збірні назви, під якими розуміємо сукупність людей, можна класифікувати як об'єднуючі назви спільнот загального плану (*юрба, гурт, братія, почет, нація, раса, маси, колектив, компанія, публіка*); за

належністю до воєнних дій (*взвод, рота, дивізія, військо, загін, рать, ватага*); до професії (*міліція, жандармерія, бригада, санкомісія, держконтроль, редколегія*); до певної організації (*наломництво, комсомолія, нацменшості, представництво*): *Поет іще за столик не присів, // а вже юрба його чекає мови* [17, 115]; *Чи в Січ ватага прибула // нам, українцям, на підмогу?* [32, 48]; *Але кажуть, що й міліція // на шляхах їм козиря* [24, 66]; *Пишуть, кожен вільно може // У палаті керувати, // Крім нацменшостей, бо звикли // Їх звичайно лінчувати* [37, 72].

Поєднання збірних іменників з прикметниками чи іменниками образно й емоційно відображає авторське ставлення до описуваного як у позитивному плані (*рід слов'янський хрещений, лицарство наукове, трудящий люд, молодіжна маса*), так і в негативному (*кодло враже, кодло чорнороте, міщанське кодло, жандармське кодло, чортяча публіка, орда людців, зграї шпигунів, доларова братія, розбійницька каста*).

На означення великої кількості людей Д. Білоус використовує поєднання іменника з числівником, де основний зміст акцентується на іменнику: *мільони душ, триста чоловік, триста юних, шістсот очей, триста глоток: Все зливається в стогін глибокий // Мільонів окрадених душ...* [37, 238]; *...Та не було за цілий вік, // щоб з іменинами вітало // одразу триста чоловік!* [21, 194]; *Сталінградцям таке вдивовижу: // триста юних полишує цирк* [21, 192]; *Ні, більшого немає дива: // шістсот очей «пасуть» начдива!* [21, 184]; *Підвівсь маестро Левшаков – // оркестр ударив туш. // І в триста глоток знов і знов // співає триста душ* [21, 194]. Саме в семантичній площині твору розкривається зміст лексем виділених номінативних груп.

Для народження в людині людини потрібен культурно-антропологічний прототип, який формується в рамках культури. Отже, людина має розглядатися в перспективі культурної традиції певного народу, етносу, до якого вона належить. Називати людину за місцем народження й проживання, указувати, звідки вона родом чи походженням, – життєва необхідність, що стала традицією. Це зумовило особливу групу слів – на-

зви жителів або катойконіми, яким притаманна необмежена потенційність утворення. Тому майже від кожного топоніма можна утворити катойконім.

Досліджуючи іменники зі значенням особи, А.С. Білоусова у найменуваннях осіб за відношенням, належністю до території, місцезнаходження, місця проживання виділяє загальні назви; назви за непостійним місцем проживання, місцем знаходження; за відношенням до постійного місця проживання; назви, що відображують зміну місця проживання та назви, що містять додаткові характеристики [12, 82].

Аналіз лексики творів Дмитра Білоуса дав змогу виокремити в структурному складі номінативної групи «Людина – суспільство» тематичні підгрупи назв людей за ознаками національності та місця проживання.

До виділеної тематичної підгрупи назв осіб за національністю входить значна кількість лексем (*українці, україночка, хахли, росіяни, болгары, татари, білорус, данець, кубинець, грузин, словак, турок, мандрівець-турок, циган, євреї, шведи, поляки, узбеки, англійці, французи, вірменка, італієць, казахи, естонці, індієць, греки, половці, монголи, ногайці, русичі, руські, арійці, негри, янкi, кімерієць, скіф, сармат, гот, гунн, авар, печеніг, сіверяни, сербин*): *Хай послухає Париж чи Відень // назви місяців – словак чи сербин...* [17, 72]; *Мандрував чимало турок, побувавши ледь не скрізь, // і помітив: українці – смирні, лагідні якісь* [17, 270]. Художньою особливістю поетичної творчості Д. Білоуса є побратимська повага до інших народів.

Твори митця формують з читача освічену, висококультурну, духовно розвинуту, патріотичну особистість, національно свідомого, відповідального й активного громадянина, українця, здатного гідно репрезентувати й утверджувати свою націю й державу серед інших народів світу. Використання слів «українці», «українець», «українка», «україночка» є тому підтвердженням: *В час Хмельниччини уперше в Україні побував // і народом стародавнім українців називав* [17, 269]; *Українці людям щастя зичать, // бо в самих їх нележке життя* [32, 60]; *Без рідної*

мови життя для людини – // все'дно, що страждання од вічної спраги, // що жить **українцеві** без України... [17, 66]; *І взяла з того барвінку // барви, ві'но і віно'к, // щоб узнали **українку** // з-поміж тисячі жінок* [24, 177]; *В віночку із барвіночка – // генген їй шлях проліг. // Маленька **україночка** // на розхристі доріг* [32, 99]. Поетично-вербальний ряд лексем розкриває патріотичні почуття письменника.

Своєрідним поетичним літописом, що сягає дохристиянської доби, часів кімерійців і скіфів, є вірш «Могили сиві повідають», в якому у хронологічно-історичному аспекті представлена низка етнонімів: **Скіф** потиснув **кімерійця**, // **скіфа** витіснив **сармат**. // *Ще в віках пильніш порийся – // гот сармат* тис назад. // *Готу **гунн** завдав удару, // гунна* витіснив **авар**, // **печеніг** потис **авара**, – // *безліч* сутичок і чвар [24, 138]. Такі заримовані відомості з історії мають навчально-дидактичне призначення й можуть використовуватися в освітній практиці.

До аналізованої тематичної підгрупи належать також назви людей за етнографічними рисами (*подоляни, галичани, словбожжани, волиняни*) та за походженням (*слов'яни, праслов'яни, шляхтич*): *В **подолян** затям лишень // назву* *струдлів-завиваників. // В **галичан** – Франків* *огень // і кєравий біль* *Стефаніків* [17, 99]; *...А півень – **кóкот** у **слов'ян** справіку* [24, 68].

У вербальному масиві простежується вживання назв людей, що входять до складу тематичної підгрупи місце проживання (*азійці, скандинавиці, австралійці, американці, сибіряк, волжанин, москвичі, чернівчани, вінничани, лучани, донеччани, дарничани, полтавці, луганці, роменці, лубенці, херсонці, кияни, тернопільці, черкасиці, луганці, запорожці, харків'яни, чернігівці, сумчани, хмельничани, січеславці, ярославець, рівенці, івано-франківці, львів'яни, донеччани, ужгородці, одесити, бакинець, сталінградці, севастопольці, курманівці, хмелівці*): *Шукав їх слід* *уздовж Ворскли і Сули: // якщо й **черкасями** були, й **сумчанами**...* [32, 16]; *Два гарні поети відомі у нас – // **киянин** Микола й **бакинець** Аббас* [24, 60]. Сюди також групуємо назви людей за ступенем корінності, тобто за часом перебування на певній

території (співгородяни, втікачі, поселенці, прибулець, новосели, емігрантка, жителі, земляк, хуторяни, односторець, засновник села, тубілець): ...І вони мені розповіли // про одну російську **емігрантку** [17, 25]; Подивувались якусь хвилину, // аж гульк — **тубілець** іде на шлях [24, 70].

У поетичних творах Дмитро Білоус використовує найменування осіб для відображення реалій життя (**Я українець, болгарин ти**, // ми дуже схожі, бо ми брати [17, 70]; **То хіба ж могли тоді кияни**, // як і **харків'яни**, й **одесити**, // на руках артиста не носити! [24, 37]; **На одній з столичних вулиць** // **Земляка зустрів Чебрець**. // **І оцей з села прибулець** // **Розгнівив його вкінець** [20, 79]; **Чи Прикарпаття, чи Донеччина**, // **край волинян чи слобожан** — // усе завітчане, заклечане, // все духмяніє, як євшан [17, 174]; **Ось легенда про це невеличка**: // **праслов'яни** від року нового // **знали січня — великого Січка** // й **знали лютого — Січка малого** [17, 74]) або уводить ці лексеми в мнемонічні вірші з метою пояснення мовних правил. Також фіксуємо назви людей у переносному значенні (**Федько по карті йде, мов крізь болото**, // **одразу видно: в джунглях новосел** [24, 154]) та їх уживання в розмовному стилі (**І сміються шовіністи**, // **що хахли дурні** // **цим «Ах, дырка» назву міста** // **пояснить ладні** [32, 91]).

Оригінальністю відзначаються мовознавчі твори, в яких Д. Білоус у поетичній формі відображає питання словотвору та слововживання назв жителів певної місцевості: **Чернівчани** — тут незмінна // форма й неодмінна. // **Вінничани і лучани**, // **донецчани й дарничани**, — // тут цілком законне — чани, // **мовою вінчанне!** [17, 34]; **Основи — різномасті** // і суфікси — **всеможці**: // **тернопільці, черкаські, луганці, запорожці, кияни, харків'яни, чернігівці, полтавці, сумчани, хмельничани, лучани, січеславці, і рівенці, й івано-франківці, і львів'яни, і чернівчани з ними, і з ними донецчани...** [17, 162]. Ця думка має підтвердження в науковій літературі. Як зазначає В.О. Горпинич, «поширюючись на певній території, деривати на **-чан-и** перетворюються на самостійні лексичні одиниці, з якими у живому мовленні асоціюються регіоналії на **-ець**,

поступаючись місцем перед формами на *-чан-и*» [59, 73]. Під впливом поширених у Сумській області форм *сумчани*, *глухівчани* та ін. виник варіант апелятива *роменці* – *роменчани*, але Д. Білоус наголошує на правильності вживання саме суфікса *-ець*: *Та є випадки, де в мові // чани не обов'язкові. // І звучать тоді негарно, // навіть незугарно: // не полтавці – полтавчани, // не луганці – луганчани, // не роменці – роменчани, // не лубенці – лубенчани, // не херсонці – херсончани, // навіть і чернігівчани!* [17, 35].

Чітко виокремлюються рядки, в яких одночасно вживаються декілька лексем досліджуваних тематичних підгруп з метою їх поєднання або протиставлення залежно від контексту: *Тож змагались данець і кубинець, // і грузин – старі і молоді, // А за краще фото українець // приз дістав, за руки золоті* [17, 265]; *Дід – українець, баба – росіянка, // онук – туркмен. (І їхній родич – я)* [24, 63]; *Між українців, росіян, євреїв // і білорусів тут, у Курманах, // родився хлопчик Миколай Андрєєв...* [32, 16]. Слід зазначити, що письменник поряд використовує назви осіб, які відносяться до різних підгруп досліджуваної номінативної групи (*Сибіряк подає то пельмені, то щі. // А полтавець своє – українські борщі. // А грузин підоспів – шашлики йому всмак! // Син казахських степів подає беш-бармак* [24, 90]), оскільки для автора головне не їх власне значення, а смисл твору – єднання, дружба, братерство – розкриття якого досягається за допомогою цих лексем.

Отже, назви людей за ознаками професії, спеціальності, родом занять, соціального й майнового стану, національністю й місця проживання, що входять у парадигму ЛЮДИНА–СОЦІУМ, розподіляються на відповідні номінативні групи, в яких відчувається авторська присутність.

Відображення життя Д. Білоуса як письменника, педагога, філолога, науковця, літератора, мовознавця простежується в досліджуваній парадигмі, у межах якої виокремлюється номінативна група «Людина – наука, культура». Її структура й зміст розкриваються в результаті поділу на підгрупи. Д. Білоус писав

поетичні твори для освітян, педагогів, учнів, студентів, тому у вербальному масиві виокремлюються назви осіб, що стосуються педагогічної й наукової форми діяльності (*учитель, учителька, викладач, педагог, наставник, методист, завуч, декан, професор, кандидат наук, учені, фізик, історик, біолог, вожакий*): *Мабуть, ви й самі це помічали: // вчительки, наставниці дітей, // книги, зошити й шкільні журнали // носять, притуливши до грудей* [23, 30]; *Сивочолий добрий наш декане, // звідки брали ви душі тепло?* [32, 56]. Виокремлена підгрупа охоплює назви осіб за належністю до шкільної та вузівської форм навчання (*учні, школяр, вихованці-школярі, дошкільнята, жовтеня, піонери, комсомольці, комсомолочки, держинці, колоніст, комунар, комунарки, гуртківець, відмінник, відмінниця, однокласник, однокласниця, десятикласниця, п'ятикласник-хлопчак, студент, студент-біолог*): *Казав п'ятикласник-хлопчак. — // Зі слів зрозуміло і так!* [24, 53]; *Він, студент недавній, відповідь поважно...* [21, 170].

Творчий шлях Д. Білоуса можна поділити на три частини. Перша частина пройшла під знаком оригінальної поезії (це антифашистська сатира періоду Другої світової війни і лірика та гумор перших повоєнних десятиріч). Другу частину ознаменували переклади зі слов'янських мов (насамперед з болгарської). Третій етап – вірші для дітей і про дітей. [17, 16]. Д. Білоус завідував кабінетом молодого автора при Спілці письменників України, був членом редколегій двох літературних журналів і дитячої республіканської газети, увесь свій час приділяв людям, тим, кому не байдужа доля рідної мови та культури. Це й пояснює значну кількість лексем, що об'єднуються в тематичну підгрупу філологічна діяльність (*лінгвіст, філолог, мовник, мовознавець, мовознавці-вчені, славіст, тлумач, лінгвіст-історик, поліглоти, літконсультанти, мовознавче світило, апологети мови, саду рідного доглядач, лицарі пера, складач, оратори, писар, писар волосний*): *Лінгвісти свідчать не дарма, // що тут у мові хиба...* [24, 183]; *У мовознавців ми й на мить // не відбираєм кусня* [24, 163]. Виділена

підгрупа підтверджує думку, що Д. Білоус писав твори, пропускаячи їх крізь призму власного життя. Відчуття мистецької індивідуальності Д. Білоуса інтерпретує вербальний ряд назв осіб, що стосується літератури (*письменник, письменниця, поет, поетеса, поет-лірик, прозаїк, сатирик, сатирики-поети, гуморист, байкар, байкопис, автор, критик, упорядник, редактор, літератор, перекладач, графоман, класик, співець, метр, митець, мемуарист, пісняр, літописець, писець; хазяїн думок, образів, слів (автор); муза, віришмаз*): **Який співець, поет, який письменник // уперше слово вигадав іменник?** [24, 45]; **Байкар** із цього приповідку має, // або, точніше, це примовка... [23, 76]. Широкий спектр лексем розкриває художньо-семантичну сферу письменника, дозволяє зафіксувати антропологічну картину світу митця.

Найменування осіб за професією як визначення соціального статусу людини є важливим носієм не лише соціорозрізнавальної, але й соціокультурної інформації. Завдяки здатності названих одиниць коротко окреслювати цілий комплекс зв'язків і відносин у межах певної професійної ситуації, сфери діяльності, вони широко використовуються як назви одиничних об'єктів, що мають масового адресата: *Ах поет! Мудрує, не вгаває, // Завше вводить читача в оману: // у чотири він рядки вкладає // Те, що гідне цілого роману!* [21, 154]; *Є критики-емпірики, // Що штамп вживають широко: // Кому – ярлик сатирика, // Кому – поета-лірика, // Всім смертним – смертні вирокі, // А метрам – панегірики* [21, 145].

Перегукується з попередньою тематична підгрупа музика й мистецтво, однак вона ризниться змістом мовних одиниць, що входять до її складу (*капельмейстер, скрипаль, бард, соліст-гості, музики, співаки, корифей, маестро, артист, актор, художник, режисер, культурний діяч, учасниця вистав, акробати, жонглери, клоун, гімнастка*): *...Висить картина – «Клуня». // Душа художника у ній, // дитячих літ відлуння* [32, 104]; *...Дивовижні майстри на арені – // акробати, жонглери – краса!* [21, 191]. Д. Білоус використовує назви осіб як образотворчі засо-

би мови сатиричних і гумористичних творів. Звучання словосполучення *театральна прима, культосвітній працівник* автор знижує поєднанням з ними власних імен: *Цупович цмокнув: – Ваша Міма – // Це ж просто театральна прима!..* [21, 228]; *В клубі Ваня Говоруха, // Культосвітній працівник...* [21, 85]. Відповідні шари слів підпорядковані меті створення комічного, сатиричного; відображення життя, змалювання реальних людей тощо.

Назви осіб за ознаками професії, спеціальності, родом занять, соціального й майнового стану, національністю й місця проживання в поетичній творчості Д. Білоуса різноманітні. Вони мають тісний і безпосередній зв'язок із господарським, суспільно-політичним, національним, культурним життям; характеризують багатство індивідуального словника письменника, є органічним джерелом поетичної мови митця. За їх допомогою Д. Білоус здійснює ідейно-тематичні задуми: стверджує позитивну дійсність і розвінчує негативні вади суспільства.

Через низку поетичних творів митця проходить художньо узагальнений образ людини, мужньої і величної в боротьбі з ворогом. Широкий спектр найменувань осіб, що стосуються воєнної тематики, у творчості Д. Білоуса виокремлюється в номінативну групу «**Людина – війна**», яка розподіляється на тематичні підгрупи. Загальні назви осіб воєнної тематики (*воїн, вої, войовник, військові, вояки, служивий, боєць, армієць, активці, ветерани, новобранці, однополчани*) у контексті творів репрезентують образ людини-визволителя, яка страждала в боротьбі з ворогом: *І не один солдат від них помер, // і не один страждав і тяжко хворів* [24, 133]; – *В нас кордон на замку, // щоб ніхто не проліз. // А бійцю в пам'ятку // прикордонний девіз...* [24, 90]. Загальні назви репрезентують зв'язок поколінь (*І слухають солдати юні, // що повідає ветеран* [21, 54]) слугують вираженням ідеї пам'яті, зокрема відчуття епохи, зв'язку з народом, Батьківщиною, її історією.

Багатство індивідуального словника Д. Білоуса засвідчують лексеми, що виокремлені в тематичні підгрупи назви осіб на означення військового чину (*солдати, сержант, старшина, офіцер, майор, полководець, капітан, генерал, отаман, гетьман*) та назви осіб за військовою спеціалізацією (*прикордонник, льотчики, інструктор, танкісти, партизан, розвідник, провідник, хорунженки, хорунжі, їздець комонник, кінні, піші, верхівці*): *А наші льотчики, танкісти* — // *По голові їх, по зубах!..* [20, 58].

Творчість Дмитра Білоуса, що стосується воєнної тематики, охоплює різні історичні етапи: період Київської Русі та Золотої орди (*Та не вийшов Ігор з бою із вогненного: // брали половці з собою полоненого...* [32, 69]; *Коні здіблені маяли гривами, // Мчали вої супроти орди* [20, 55]); добу козаччини (*На Лівобережжі // у той прадавній час // Іван Скоропадський // став гетьманом у нас* [24, 178]; *Йшли колошкати панський вирід // одчаяки січові, // мстить за покриток, за сиріт, // мстить за кривди вікові* [32, 41]); період кріпацтва (*Себе в шинелі змалював, // Замученого муштрою, // Й солдата, що затявся бичем // Статут йому втокмачити...* [21, 141]; — *Візьми, служивий, сухаря, // Бо за грабіжника-царя // Так підтягли вам пояси, // Що й кусня хліба не з їси...* [21, 130]); часи Великої Вітчизняної війни (*Так війна ж: подітись було ніде — // гнав тебе у рабство лиходій* [32, 37]; *Зенітки тут як кашлянуть — // Фашист круть-верть, // Фашист верть-круть...* [21, 53]). Історичний ракурс виокремлює у творчості Д. Білоуса тематичну підгрупу назви осіб військової служби часів козаччини (*козак, запорожці, предок-запорожець, одчаяки січові, пракозак, козарлюга*): *Варить юшку в казані // дужий козарлюга. // В ложку взяв: смачна чи ні — // із-під вусів дмуха* [24, 144]; *А як запорожці, наче шаблою, // били ворога словом виразним, // назвавши султана гаспида внуком, // цілого світу й підсвіту блазнем* [21, 58]. Про козаків писав Д. Білоус із захопленням, з почуттям патріотизму, гордості, усвідомлюючи себе сином козацького краю.

Патріотичні почуття поета виражають лексичні одиниці, що вказують на нероздільність любові до рідної землі та рід-

ного слова: *Де ще в світі є така країна, // як терпляча Україна-ненька, // щоб і тих, хто їй завдав руїни, // звала незлобливо – воріженьки?* [17, 216]. Зменшено-пестлива форма лексеми «ворог» відображає менталітет українців і підкреслює милозвучність української мови: *Та, їй-право, незбагненна мова, // лагідно-чарівно-загадкова* [17, 216].

У межах номінативної групи «Людина – війна» виокремлюється підгрупа назви осіб ворожого табору (*вороги, воріженьки, враг, нападники, окупанти, противник, загарбник, білогвардієць, фашист, фашистівці, фашистські гади, палії війни, призвідці війни, фюрер, фріц, німець, німчак, агресор, лиходій, москалі, гицелі імперські, бусурман, кат, поліцай, потвора, монстри, попихачі*): *А скільки ж було ворогів знавіснелих, // жорстко топтали барвінковий цвіт* [24, 181]; *Вік трудилися, не гуляли // слобожани гожі. // Але часто дошкуляли // їм нападники ворожі* [32, 58]. Сюди належать також і назви осіб, позбавлених волі (*невільники, в'язні, полонений, засуджені*): *І ще до зими, невзбарі // розстріляні в'язні були* [17, 70]; *...Засуджені проходили по ній, // тяжкі удари падали на спину* [24, 133]. Значна кількість слів цієї підгрупи свідчить про ставлення автора до ворогів, його вміння добирати синоніми, щоб виразити свою зневагу до завойовників. Почуття ненависті до них поет передає одиницями з принижувальною конотацією та словами зниженого реєстру: *І потвору не одну, // У свій час розчавлену, // Як утильсировину // Нині переплавлено* [21, 51]; *І разила так фашистських гадів, // що ховались, мов клубки черви...* [21, 56]; *Злорадіє кат-фашист, // А Москва говорить: // – Гітлер, виродок собачий, // по тобі вірьовка плаче!* [21, 57]; *Провалився у падлюк // трюк авіаційний...* [21, 57]; *Присилають в перший рік // Поліцай-шкуру, // Й нас п'ятнадцять чоловік – // Та в комендатурі* [21, 203]. Письменник не приховує свого ставлення до винуватців війни: *Війни призвідців саме в них // За все, що непростиме, // Народ, як тих собак цепних, // На ешафот вестиме* [37, 79].

Оригінальне розуміння категорії ворога розкрито в поетичному творі «Проста класифікація»: *Отих, від кого йде наруга, // Три категорії всього: // Мій ворог, ворог мого друга // Та ще друг ворога мого* [21, 148]. На думку Д. Білоуса, ворогів у людини небагато, головне, потрібно вміти чітко виокремити тих, кого в житті слід остерігатися.

Мовотворчість поета — це не просто римування з використанням «воєнізмів» (найменувань людей) [61]. Це — велика праця, де кожне спрямоване до читача слово проходить крізь душу автора, його життя, аналізується свідомістю й посилює наше сприйняття.

Отже, виділені у творчості Д. Білоуса номінативні групи, які охоплює парадигма ЛЮДИНА—СУСПІЛЬСТВО, відображають відношення людей не тільки в сучасному соціумі, а й у різні історичні періоди. Лексеми, що входять до складу досліджуваних номінативних груп, репрезентують соціальну картину світу, виступають соціальними маркерами відповідних епох, є засобом відображення мовної ментальності представників певного соціуму.

3.3.2. Художньо-лінгвальна парадигма ЛЮДИНА—ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ

Людина — істота суспільна: народжується в суспільстві, живе в суспільстві, завдяки суспільству і для суспільства. Водночас людина — істота індивідуальна: із неповторною зовнішністю, власним характером, психікою, світоглядом, симпатіями й антипатіями, схильностями й здібностями, можливостями й бажаннями.

Існування тих чи інших лексико-семантичних груп у ряді іменників, що позначають особу, пов'язане з тим, що референт імені має різноманітні ознаки — як зовнішні, так і внутрішні. Пізнання об'єктивної дійсності відбувається на основі поєднання абстрактного мислення з чуттєвим сприйняттям. За визначенням Т.А. Космеди, «пізнавальна дійсність

уже за своєю природою містить оцінний момент. Будь-яка оцінка основана на здатності людей розрізняти позитивне й негативне, етичне й неетичне, корисне та шкідливе» [10, 224]. У своїй роботі вчена розмежовує одиниці лексико-семантичного поля агентивних імен морально-етичної оцінки на чотири мікрополя (за відношенням до політичної сфери діяльності; за відношенням до праці, трудової сфери діяльності (професійної, навчальної); назви осіб, що характеризують людину за способом життя, який вона веде, за її поведінкою в суспільстві та за моральними якостями), що у свою чергу розподіляються на семантичні підгрупи й на групи за типом оцінної ознаки. Оскільки такий поділ у поезіях Д. Білоуса особливо помітний, у межах парадигми ЛЮДИНА—ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ ми користуємося подібною класифікацією, доповнюючи її елементами апелювальної лексики номінації осіб, властивими поетичній творчості Д. Білоуса, і вилучаємо ті, які у його творах менш виражені.

Соціальний фактор впливає на людину, формує її спосіб життя та індивідуальний світ. Аналіз поетичної творчості Д. Білоуса засвідчив різноманітність і багатство назв осіб на означення людей за соціально-темпоральними критеріями (діяльність чи бездіяльність, міжособистісні стосунки, звички, соціальна залежність тощо), які виокремлюються в номінативну групу «**Людина — спосіб життя**». До її складу входять назви осіб, що характеризують людину за відношенням до закону (*беззаконник, грабіжник, хабарник, хапуга, цуповичі, маніяк: Велася про чинушу мова, // Що дуже жінці тій допик: // — Та це ж людина безголова, // Хабарник він — не чоловік!* [21, 81]); за відношенням до мовної діяльності, манери мовної поведінки (*базіка, балакун, пустомеля, заокеанський златоуст, геббельсоподібні словоблуди: ...А я... Та буду вже кінчати, щоб не належать до базік* [17, 294]); за міжособистісними стосунками (*улюбленець, однолюб, скандаліст, підбурювач, принципи, кустар, одиночка, іуди: Помер улюбленець... Важка // Прийшла пора... Пора прощання* [37, 161]); за відношенням до пагубних

нахилів (курці, алкоголік, п'яниця, пияки: *А тягне — мов курця куріння // Чи алкоголіка сто грам...* [21, 154]); до поведінки в суспільстві (хуліган, бешкетник, забіяки, заблуди, шалонаї, гультіпаки, гульвіса, бродяга, сіряк, зубоскал: *А розпрокляті хулігани? // Вони вже нам у печінках* [27, 44]).

До номінативної групи «**Людина — діяльність**» належать назви осіб, що характеризують людину за її ставленням до праці, трудової діяльності (завзятіці, ентузіасти, подвижник, звитяжець, мастак, маститі діячі, білоручки, трутні, нероби, незграба, лінивий, ледацюги, недбайло, ниці дармоїди, утриманці, пристосуванці, недбайливіці, нехлюї, роззяви, гави: *Усе за нього робить апарат, — // Бо під його началом установа. // ... Так процвітають ще пристосуванці, // Ми ж вирвем з коренем лиху біду* [21, 113]); за вмінням працювати в колективі (заводій, п'явки, служки, лакеї, догідливі чинуші, писаки: *І в висновках догідливі чинуші // Умови об'єктивні канастять* [27, 23]); за стилем роботи (підручний, пролази, пронози, горлохвати, лизоблюд, шавки, волоцюги, хлюсти, блазень: *Тепер в Мошка підручним Рвачик. // Стиль — той, що треба. Діло йде!* [21, 225]).

Назви осіб за особистісно-характеризуючими якостями, що визначаються такими моральними категоріями, як добро, правда, хитрість, сміливість, скупість тощо об'єднуються в групу «**Людина — моральні якості**» (патріот, брехун, відступник, скупар, жмикрут, стяжатель, хитруни, хитрик, зайди, заздрий, заздрісник, боягуз, славолюб, виродок, падлюка: *Коли сконаєш, заздріснику, ти, // В вінку для надмогильної плити // Переплету будяк із кропивою* [21, 117]).

З метою характеристики людини за її розумовими здібностями Д. Білоус вживає відповідні назви осіб, які об'єднуємо в номінативну групу «**Людина — розумові здібності**» (розумака, інтелектуали, догадько, кмітливі, мудраки, мудрагелі, мужі мисливі, вічний учень, тупиця, глупаки, бовдур, недотепя, дурена, дурні, лоботряси, недоучка, нездара, невпопадько, лінивець розумовий: *Жінці бовдур запальний // бовкнув, недотепя, // на дошкульне «Ти дурний» — // «Ти сама дурена!»* [17, 269]).

У творчості Д. Білоуса не залишаються осторонь назви осіб, що характеризують людину за її зовнішністю. На основі фактичного матеріалу виділяємо номінативну групу «**Людина – зовнішній вигляд**» (*красень, красуні, вусач, вусань, бородань, кучері рижі, смаглява, лобуряка, бевзень, дивак довготелесий, стара карга, солом'яний куль: – Ні, свої справи треба бути артистом, – // ледве усміхнувшись, красень* *відповів* [21, 169]; *Йде вусач і хлопці слідом. // Ось вусач і каже їм...* [27, 39]).

Аналізована лексика, що охоплює іменникові репрезентанти оцінки людей за рисами характеру, індивідуальними особливостями, поведінкою в побуті, на виробництві, у житті, є двоядерною: з позитивним зарядом і негативним. У поетичних творах Д. Білоуса наявна низка слів, ужитих у переносному значенні, зміст яких виявляється в контексті: *Ми з Іваном, малі шалапути, // часто гралися в нас у дворі* [32, 22]; *Він клявся всім: // «Я – однолюб!» // Бо він один любив // Сім Люб!* [37, 257]; *Де не візьмись Цупович, П'явка // (Це ж виручальники – ого!) – // Один пищить, а другий нявка – // Кричать: – Не знаємо його!* [21, 220]; *Містер в машині несеться прожогом: // – Що це за люди тупцюють за рогом? // ...Я безробітних би цих волоцюг, // Як ледацюг, пов'язав на ланцюг!..* [37, 83]; *Отак пильніше подивись – // І вже не важко відать, // Що у нашійниках колись // Ті мудрагелі підуть* [37, 79].

Колоритність в оцінці людей за їх якісними та біологофізіологічними ознаками досягається за допомогою словосполучень, що характеризують особу, прямо не називаючи її: *невпокійлива душа, поборник добра, носій ідей, лицарі честі, солом'яний куль, бундючний туз, вершитель справ, жовторотий виродок, тупий безбаченко, валютна гидь стопроцентова, подоба людини (...Йому, поборнику добра, // Із квітів виросла могола...* [37, 162]; *На історичнім перехресті // рече нам Скрипник крізь роки: // є поряд з лицарями честі // лукаві тимчасовики* [17, 27]; *І не гадав собі оцей бундючний туз, // що вже по шию у багно загруз* [21, 218]; *Людини ця подоба недолуга // По суті грає під чужу дуду* [21, 113]).

Лексеми, що належать до однієї групи, часто перебувають у синонімічних зв'язках. Це дозволяє простежити різні синонімічні ряди в досліджуваній номінативній групі. Так, у межах синонімічного ряду на позначення балакучої людини вживаються лексеми *базіка*, *балакун*, *пустомеля* (*Не менше шкодить від базік // І той, хто потокає* [21, 79]; *Поводься завжди зразково. // Якщо ж, пустий балакун, // сказав ти брехливе слово – // то й сів на язик тіпун!..* [24, 170]; *Що ж, товариш Пень не пустомеля, // Він рішучий, каже без вагань...* [27, 26]); скупкої людини – *скупар*, *стяжатель*, *жмикрут* (*Яка б то не була запекла твар: // Чи то простий стяжатель, чи скупар, // А чи валютна гідь стопроцентова!* [21, 113]; *А ось Цупович з Головбази. // Цей жмикрут теж прибув сюди* [21, 215]); людини з негативною поведінкою в суспільстві – *хуліган*, *бешкетник*, *горлохвати*, *забіяки* (*А розпрокляті хулігани? // Вони вже нам у печінках* [27, 44]; *І, мабуть, тому кожну мить // бешкетнику-харцизі // їх слово батьківське звучить // як заповідь у книзі* [23, 58]; *Хай десь найбільша черга буде, // між горлохватів, забіяк // наш Юкса фуксом пройде всюди, // і ви незчуєтеся – як!* [21, 107]). Назви з негативною експресією автор використовує для вираження власного ставлення до зображуваних сторін людського життя, до особливостей людської вдачі.

З вербального ряду досліджуваних лексем виділено різнокореневі антоніми: *розумака* – *тупиця*, *догадько* – *невпопадько*, *патріот* – *відступник*: *І хто це придумав, який розумака, // і звідки ці дивні дива* [17, 225]; – *Якщо і є тупиця «в гущі мас» – // Хіба для нас картина ця типова?* [21, 112]; *Пояснив один догадько, // звідки назва Курмани* [21, 45]; – *...Кажуть: от так дивина, // ну вже й невпопадько: // на городі бузина, // а в Києві дядько!* [24, 110]; *В Словнику земна відбита куля, // єдність і зусилля не малі, // поміч Малиновського і Джуля, // патріотів рідної землі* [17, 31]; – *Ти ж повернувсь відступник суций, // прийшов під рідний небозвід* [25, 85]. Отже, на формування як синонімічних, так і антонімічних відношень слів впливають компоненти їх оцінності.

Людина завжди живе серед людей. Вона постійно перебуває в системі взаємовідносин з подібними до себе, у своїй життєдіяльності спричиняє певні дії стосовно інших людей. Міжлюдські стосунки не зводяться лише до правил простої доцільності, вони насамперед виражені в поняттях добра і зла. У творах Д. Білоуса на означення осіб з негативними рисами характеру простежуються сленгові, принижувальні одиниці та слова зниженого регістру: *Чесній відданий людині // Я ладен віддати в сто сот. // Цей же – виронок в родині, // Як у житті той осот!* [30, 40]; *А він безчесний чоловік! // От паразит! Падлюка!* [27, 34]; *Усяк тут скаже, як в око вліпить: // – Коли вам, шавки, уже заціпить?* [37, 88]; *І видатні, й номенклатурні – // Для мене братія своя. // Лиш деякі вважають дурні, // Що буцім безпринципний я* [21, 83]; *...Жить не панським лизоблюдом, // бути – горе чи біда – // з рідним краєм, бідним людом, // як казав Скворода* [32, 42]. Автор висміяв вади суспільства, вказав на людські недоліки з виховною метою. «...Позитивне, узятє для себе, позбавлене смислу, воно обов'язково співвіднесене з негативним. Точно така ж справа з негативним» [54, 263]. Описуючи світ людей, причому приземлено, Д. Білоус дає змогу реципієнту розуміти текст, пропускаючи його крізь призму власного досвіду.

До парадигми ЛЮДИНА–ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ приєднуємо назви осіб загального плану, відповідно розмежовуючи осіб чоловічої статі (*юнак, пацан, парубок, парубійко, парубонько, хлопчак, хлопчак, хлоп'яки, хлоп'я, хлопці, хлопчики, хлопчиська, хлоп'ятка, хлопчина, хлопчага, молодик, молодчага, козарлюги, козаки, старий, чолов'яга*) та жіночої статі (*дівки, дівчата, дівчаточка, дівчисько, дівча, дівчина, дівчинка, дівчинька, дівчатко, діва, мила, пустунка, юнка, дама, душечка, молодиця, молодичка, жєнщина, жіночка, жінки*). Виділені ряди об'єднують лексичні одиниці, значення яких формується комплексом ієрархічно організованих семантичних ознак, що віддзеркалюють індивідуальні властивості осіб чоловічої та жіночої статі.

Названі лексеми можуть розрізнятися й протиставлятися за однією конкретизованою семантичною ознакою: юнак — старий, син — батько, онук — дід, дядько — небіж, мати — дочка, невістка — свекруха, дівки — жінки, що зумовлене специфічними історичними, етнічними, культурними чинниками, під впливом яких формувалось уявлення про чоловічу та жіночу стать. Ця думка має підтвердження в семантичній площині творів: *Лють нещадно сушить злого, // Юнаку згинає плечі, // А від сміху і в старого // Сяють очі молодечі* [21, 152]; *В житті пліч-о-пліч з рідним сином // крокує батько гордовито* [17, 90]; *Терпів мій дядько-біловус, // щоб небіж був не боягуз!* [29, 65]; *Дочка в сльозах: — Померла мама... — // А Рвачик: — Фу ти... — їй не в тон* [21, 222]; *...Каже до невістоньки свекруня: // «Ти вже хочеш їстоньки, Віруню?»* [17, 216]; *В ланці в нас жінки й дівки — // З ними всюди вистою* [21, 210]; *Так робили з хлопця мужа, // як сюди приходив він* [32, 41]. На основі вікових ознак іменникові репрезентанти найменувань людей утворюють вербальний ряд назв неповнолітніх осіб (*малюк, мале, маля, малята, малеча, немовля, новоявлене янголя, малолітки, любе, дитина, дітки, дітвора, діти, дітлах, дітлахи, діточки, дітиська, не-свідомі, шкет, лопуцьки, карапуз*) та повнолітніх осіб (*дорослі, дорослії панове, старша людина, старі люди, старі, старик, похилий, старе, сусідка, сусід, земляк, знайомий, гість, друг, друзі, друзяка, дружок, товариш, подруга, братця, братики, приятель, батьки, предки, пращури, прародичі, кума, кумасі, ближній, близькі, родичка, родич, рідня*). Належність таких лексем, як *лубе, лопуцьки, сусідка, сусід, земляк, знайомий, гість, друг, друзі, товариш, подруга* до того чи іншого вербального ряду встановлюється з контексту творів: *А воно, матусею сповите, // криком лиш про себе заявля. // Любе, що тобі сказати втішне? // Мама щось гуторить ніжне-ніжне...* [17, 54]; — *Замалі лопуцьки трішки, — // тітці він пробубонів, — // щоб могли дотьопать пішки // в Верховсулку з Курманів!* [29, 68]; *Прибув — сусіди і сусідки // повибігали із дворів. // Це вам не жарти — бозна й звідки // пригнати череду корів* [32, 30]; *Мій знайомий, як*

стара свекруха, // Дивної якоїсь поведенції... [21, 149].

Лексема *козарлюга* може характеризуватися за ознаками «повнолітня особа» й «неповнолітня особа»: *Присів татуньо на диван: // – Ану, Сашко, піди // торкни там, козарлюго, кран // та принеси води [21, 44]; А колгоспним козарлюгам // Добре з трактором і з плугом! [20, 76].* Сміслові розмежування простежуються саме в семантичній площині твору.

У граматичній системі української мови лінгвістичними засобами розмежовуються семантичні групи іменників – назв людей, міфічних істот, тварин і назв предметів, явищ, процесів, понять. Слово матеріалізує не лише об'єктивне відношення до предметів реального світу, але й суб'єктивне ставлення. Воно є наслідком взаємодії реального світу й людини, трансформацією матеріалізованого світу [78, 42].

Позитивні психологічні оцінки закладені українцями у словах *Бог, Христос*. У творчості Д. Білоуса виокремлюється ряд лексем на позначення вищої надприродної сили (*Бог, Господь, Всевишній, Всевишній Творець, Небесний Цар, Вчитель, Отець, Син, Найсвятіший Дух, Святий Дух*): *Аз молюся Словом сим до Тебе, // Боже мій, що сотворив на світі // Видимі й невидимі істоти, // Господи, пошли Свого на мене // Духа, що зродив у серці Слово... [17, 21]; Царю наш Небесний, // хочу славить // Чудеса Твої предивні вічні [17, 22]; І мають новий слобожанський куток, // А потім Всевишній послав їм діток... [32, 103]; Хай і надзавдання і найвища міра – // втілюєм у слово, що велить сам Бог [17, 33].*

Аморальне, вороже й потворне пов'язане в етносвідомості українців із мотиваторами *чорт, сатана* та вживається для вираження докору, незадоволення ким-, чим-небудь: *Та вмів без промаху робити // Тонкі гешефти, сатана! [21, 216]; Насіння першосортове, // А гичка – нижча трав. // Посохли б йому, чортові, // Як він отак орав! [30, 36]; – Да-а! Стиль твій, голубе, відмер, // Така-то, брат, штуковина.. // Чортяча публіка тепер // Занадто метикована! [21, 214]; Та очима сердитими блись: // – Чим ти, іроде, бив із засади? [21, 98]; При гостях*

тут визвірився дяк, мов навіжений: // – Ну, лукавий отроче, знатимеш ти в мене! [21, 122]. «Деякі слова втратили денотативно-сигніфікативну частину значення й характеризуються лише оцінною ознакою, є лайливими (емоційно-оцінними) словами» [10, 256].

Назви ірреальних осіб (демонічні й міфологічні назви) логічно розмежовуються на назви з позитивною психологічною оцінкою на позначення вищої надприродної сили та негативною, що містить аморальне й вороже значення. У творах Д. Білоуса фіксуємо слова на позначення назв ірреальних істот (*русалка, відьма, лихий, гаспид*) та осіб, пов'язаних з потойбічним світом (*маг, ворожка, ворожбити, чарівник*). Людина членує й інтерпретує реальний світ через своє сприйняття під кутом зору її взаємодії із середовищем. Будь-який досвід цієї взаємодії залишає у свідомості слід у вигляді уявлення, поняття або його аналогу, що обов'язково передує найменуванню.

Логічне уявлення про живу і неживу природу не завжди збігається із граматичним розмежуванням: у категорію істот, наприклад, об'єднані й ті іменники, які означають назви неживих істот. Ці лексеми яскраво виражені у творах Д. Білоуса (*мрець, покійник, покійниця, праведник, небіжчик, полеглий, напівмерці*): *Зирнув Цупович – все у золоті: // «Дивися, – мрець, а як живе!»* [21, 227]; *...Іде до другої кімнати, // Покійницю цілує в лоб* [21, 222]; *Хай звучить і не модно // сопілчина небіжчика, // не для кого завгодно // зоставалися пищики* [24, 187]. Бажаного ефекту в розумінні та сприйнятті змісту деяких зазначених лексем надає оксюморон: *Справляти рано панахиду // По них. Ми знаєм цих людей, // Часом благопристойних з виду, // Оцих живучих ще мерців* [21, 213].

Оскільки людська особистість була об'єктом творчого зацікавлення Д. Білоуса, цілком закономірно, що письменник намагався оригінально відобразити характерні ознаки світу героїв. Значну групу назв осіб формують іменники-юкстапозити, у яких один із компонентів виступає в ролі означуваного, другий – у ролі означення (прикладки). Такі поєднання

слів з'являються як уточнення ознак у межах відношень рід-вид, схожість однієї особи з іншою. Іменники-юкстапозити, виявлені в поезіях Д. Білоуса, можна також класифікувати за: 1) належністю до певних соціальних прошарків (*грабіжник-цар, князь-обманювач, неотеси-вельможі, скалозуб-міщанин*); 2) професійно-функціональною характеристикою людей (*критик-штампувальник, критики-емпірики, критик-розбійник, гуморист-надогадько, режисери-перестраховники, мовники-дбайливіці, тлумач-невдаха, поліцей-шукура*); 3) місцем проживання та національністю (*куряжани-хлопчаки, кат-фашист, фашисти-реваншисти*); 4) характерологічними та зовнішніми особливостями (*матуся-берегиня, тітуся-жалібниця, предок-одчаяка, родолюб-недрема, звитяжець-здвизжник, заблуди-пришелепки, кат-людомор, грішник-навіженець, злидар-скаредо, вродливиця-жона, красуні-царівни, стиляга-молодець, богатир-козак*); 5) вираженням збірних понять (*джаз-банда*). Використовуючи юкстапозити, Д. Білоус повніше й точніше характеризує своїх героїв, письменник таким чином виявляє власне ставлення до них, дає певну оцінку.

Продуктом індивідуальної мовотворчості завжди є оказіоналізм. Своєрідним авторським експромтом Дмитра Білоуса є слова *фашистівці, німчай, колежка, тимчасовики, догадько, невпадько, цуповичі, напівмерці, палій-кадильник*. Кожний вдалий оказіональний неологізм слід вважати певним внеском у загальнонародну мовну скарбницю.

Отже, центральним концептом ідіолекту поета, що охоплює цілий світ, виступає концепт *людина*. У поетичній творчості митця вагоме місце посідає антропонімічна лексика, яка здатна актуалізувати сприйняття концепту *людина* та цілісної текстової структури залежно від міри освоєння контексту реципієнтом. Через образ людини в системі ідіолекту Д. Білоуса знаходить відображення мовна картина світу, репрезентована родинними, соціальними та морально-етичними категоріями.

3.3.3. Художньо-лінгвальна парадигма ЛЮДИНА–РОДИНА

Поняття «родина» й «суспільство» мають чітке розмежування, однак у житті кожної людини вони тісно переплітаються. Лексичний матеріал поетичних творів Д. Білоуса дає змогу виокремити лексико-тематичну парадигму ЛЮДИНА–РОДИНА, оскільки сім'я посідала вагоме місце в житті поета.

Гендерне дослідження образів маскулінності та фемінінності в культурі, масовій свідомості, диференціації чоловічих і жіночих ролей і діяльності є важливим аспектом оцінки мовного матеріалу. Гендерні відносини фіксуються в мові у вигляді культурно зумовлених стереотипів. У творчості Д. Білоуса ці реалії актуалізувалися в лексемах *жінка – чоловік, дружина – муж, жіночка – чолов'яга, наречена – жених, молода – молодий, кохана – суджений, тьотя – дядя* тощо. Згідно з гендерними стереотипами, жінка слабка, має потребу в захисті, пасивна, залежить від чоловіка, виконує роль охоронниці домашнього вогнища: *Відтоді ми початки лічим, // як муж з камінням і паліччям // за звіром кидався вдогонь, // а жінка берегла вогонь* [23, 14]; *Поставив халупку, // а потім – хатину, // затим поселив // роботящу дружину* [32, 102]; *На тобі лопату в руки – // ти господарка в саду* [21, 24]. Але ці стереотипи суспільства в значній частині творів Дмитра Білоуса зазнали деяких трансформацій: *І чого цій жінці треба?! // вже створили культ її. // Вознесли її до неба // на роботі і в сім'ї...* [21, 24]; *Свою жінку жартома // назива гризоголовкою* [17, 100]; *Любив надмір жінку – // отож не дивина, що правила Настя, // вродливиця-жона* [24, 178]; *Ех, як тут зірвалася вона – // вже не він, – // вона тут господиня* [17, 25]. Автор відобразив перерозподіл обов'язків і ролей у родині, підвищення ролі й статусу жінок у житті.

Різноманітні словосполучення з названими вище лексичними одиницями акцентують увагу на аспектах сімейного життя, статевих стосунків, взаємовідносин. Значну увагу Дмитро Білоус приділяє жінці-матері: *І сказала спершу Дуся: // мама, матінка, матуся. // І додав маленький Женя: мамця,*

матіночка, неня. // А дзвінкоголоса Груня: // ненька, мамочка, мамуня [17, 218]; Поки є в нас берегиня, // рідна матінка, // наша мова не загине // в темнім закутку [17, 87]; А воно, матусею сповите, // криком лиш про себе заявля [17, 54]; Де ще від матінки-матусі // та почувеш: «Спатоньки-спатусі?» [17, 215]. Мовний матеріал засвідчує, що образ матері в поетичних рядках Д. Білоуса йде поряд з рідною мовою, бо саме «мамина мова назавжди увійшла в душу майбутнього поета» [22, 5].

Із загального складу антропоцентричної лексики творів Дмитра Білоуса виокремлюється структура номінативної групи «**Особа чоловічої статі**», що охоплює значну кількість слів: *тато, татусь, татуньо, татко, батечко, батько, папа, чоловік, муж, милий, глава сім ї, вдівець, суджений, жених, молодий, син, синок, синочок, онук, правнук, дід, дідусь, дідок, прадіди, прапрадіди, пра-пра-прадіди, брат, дядьки, дядя, небіж, зять, свекор, шуряк, сват (Лист від брата чи від сина – // І не гляне він – да, да! [27, 38]; ...Тут наш рід пустив свій корінь, // наші прадіди й діди [32, 14]; Або шуряк – це ж як-не-як // Теж не фітюлька вам [21, 67]; Ось дядько Федір, // наш родич – сват // (у нас був тиждень тому назад) [24, 160]).* Аналізована номінативна група відбиває авторську позицію, розкриває концептуально значущі елементи поетичної картини світу Д. Білоуса.

Єдність людини й мови, родини й слова простежується в поетичних творах митця: *Слова озвуться у нащадках // (діди передають онукам) [17, 214]; Нащадку милий, батьків сину, // на тебе уповаєм ми. // ...Кому ж свою лишаєш мову, // хто рідне в серці збереже? [17, 66]; Нашу мову в час горя, біди, // не одной тяжкої навали // не на те рятували діди, // щоб онуки її забували [23, 48]; Й на Бориспільщині всюди, // в ріднім краї татуся, // рідною говорять люди, // всі близькі, рідня уся [17, 298].* Українське слово й родина були для письменника нерозривними святими поняттями, оскільки саме батьківська школа стала основою його виховання й освіченості.

Назви людей за ознаками родинних і сімейних стосунків Д. Білоус використовує як лінгвістичний матеріал для мнемо-

нічних віршів, загадок, шарад тощо. Як приклад уживання су-рядних сполучників письменник наводить такі рядки: *Батько та мати. // Брат і сестра. // ...Рибалили влітку колись на Сулі // не тільки дорослі, а й діти малі* [17, 226]. Щоб пояснити чергування у-в у вірші «І лине слово малиново» поет пише: *Слова висіюють, як перли // (ми дбаємо, щоб звук не мерк), // у смутку навіть: жінка вмерла, // в печалі: чоловік умер* [17, 85]. Слово кульбаба Д. Білоус приховав у шараді в таких рядках: *Перше – сніп по обмолоті // на покрівлю хати, // друге – жінка, ще точніше – // материна мати* [24, 53]. Мовознавчі вірші Д. Білоуса розкривають не лише лінгвістичний матеріал, а й концептуальну систему певних уявлень автора про світ і людину в цьому світі.

У номінативну групу «**Особа жіночої статі**» відповідно об'єднуємо назви осіб жіночої статі: *мама, матінка, матуся, мамця, матіночка, мамочка, мамуня, матінка-матуся, мати, берегиня, неня, ненька, нянечка, няня, жінка, дружина, жона, кохана, наречена, молода, дочка, донечка, доня, донька, доця, бабуся, бабусенька, бабуня, бабця, баба, прабаба, сестра, сестричка, тітка, тітуся, тьотя, теща, свекруха, свекруня, невістонька, невістка* (*Шле за ним свою карету, // Найбаскіші коні, // Щоб портрети швидше мати // І дружини, й доні...* [21, 133]; *До бабусеньки до Львова // Надя їздила в село* [17, 298]; *3 вікна виглядає сестричка Оріся // і вигляд у неї чудовий* [17, 168]; *Чи міг спізнитись Юкса-гість, // коли млинці холонуть в теці...* [21, 106]). Значна кількість слів у досліджуваній номінативній групі свідчить не лише про багатий словниковий запас Д. Білоуса, а й про майстерне використання автором потрібних лексем для розкриття змісту поетичних творів. У поемі «Мерці» читаємо рядки: *Є в нього Мімочка... Марія – // Ото жона... Кругом сповна! // Та це ж не жєнцина, а мрія, – // Для нього створена вона!* [21, 220]. Лексеми *жона, жєнцина* в контексті твору несуть негативне навантаження, що підтверджується наступними рядками поеми (*...Аби для неї лиш додому // Що-небудь під*

пахвою ніс! [21, 220]) та мають позаменталітетну конотацію, особливо в порівнянні зі словами *жінка, дружина, кохана*.

У кількісному співвідношенні використання лексем на означення осіб чоловічої та жіночої статі у творах Дмитра Білоуса приблизно однакове, що говорить про єдність у світогляді автора іпостасі жінки та чоловіка в родині.

Деякі лексеми мають узагальнюючий характер і виходять за межі парадигми ЛЮДИНА—РОДИНА: *сини ланів, України дочки і сини, вірні сини, сини народу, сини і дочки*. Їх зміст трактується у взаємозв'язку з рідним краєм, землею, Батьківщиною: *Синів і дочок багатьох народів // я зустрів, які перетинали // гірські й морські кордони і на подив // багато бачили, багато знали* [24, 21]; *Як вихідці з села, сини ланів, // тяглися до освіти ми, хлопчиська* [32, 50]; *Зазеленів і цвітом засинів // на рідних долах матері-України, // як доля її дочок і синів, // що в ній, як і в тобі, є щось нетлінне* [23, 15]; *Завіщо це випало мові, // навіщо злий дух повелів // проходить дорогами крові // крізь розстріли вірних синів?* [17, 69]. Використання цих слів в іншому контексті спричинене чуттєвим сприйняттям людиною об'єктивної дійсності. Любов до рідного краю, землі є складовою менталітету українців і відповідає родинним почуттям: *Як матір я її святу, // Догляну, — тільки уроди, // Труда свого не пошкодую, // Аби цвіли поля й сади* [21, 208].

Отже, поетична творчість Д. Білоуса сповнена гострих емоційно-мовних оцінок, насичена назвами осіб за ознаками родинних, сімейних, дружніх, сусідських стосунків. Це дає змогу простежити світоглядні позиції автора, його заглиблення в зображуване, де поєднується об'єктивне й суб'єктивне, де виявляються глибокі можливості української мови.

3.4. Антропоніми як складник парадигми ЛЮДИНА—ІМ'Я в мовній картині світу Д. Білоуса

Своєрідними орієнтирами в житті людини виступають власні назви. У поетичному мовленні імена виконують функ-

цію прямої номінації, повідомлення про особу, місце, час дії. Водночас вони визначають особливості індивідуально-авторського духовно-інтелектуального бачення світу. Власні назви стають семантично насиченими одиницями поетичного тексту.

Однією з найважливіших проблем сучасної української літературної ономастики є дослідження функціонально-стилістичних особливостей антропонімії в художньому творі. Добір антропонімів для митця — це вияв його літературної індивідуальності та художньої майстерності на фоні реальної суспільно-історичної дійсності.

Наука про власні назви людей нерозривно пов'язана з іменами українських учених — істориків й етнографів Ю. Охримовича, А. Степовича, М. Сумцова, В. Щербини, В. Ястребова, а пізніше М. Корниловича, І. Крип'якевича, І. Франка.

Системному науковому вивченню антропонімікону присвячені праці Л. Белея, Ю. Редька, О. Суперанської, М. Худіша та ін.

У царині літературної ономастики вагомим є доробок Ю. Карпенка, присвячений дослідженню проблем теоретичної, типологічної літературно-художньої антропоніміки та літературно-художніх антропонімів окремих українських авторів.

Зародження нового напрямку українських ономастичних студій засвідчили праці І. Сухомлина та П. Чучки, присвячені літературно-художнім антропонімам Т. Шевченка.

Дослідження літературно-художньої антропонімії продовжили С. Бевзенко, О. Григорук, І. Ковалик, В. Лобода, Л. Масенко, Л. Полюга, В. Чабаненко, Т. Черторизька, Я. Януш та ін., об'єктом наукового інтересу яких була творчість І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, В. Стефаніка, Л. Мартовича, І. Франка, Т. Шевченка й українських драматургів ХІХ ст.

Розширюється коло авторів, твори яких підлягають ономастичним дослідженням. Монографія Ю. Карпенка та М. Мельник присвячена дослідженню літературної ономас-

тики Ліни Костенко. У кандидатських дисертаціях Т. Немировської, О. Немировської, В. Галич усебічно опрацьовано літературно-художню антропонімію М. Коцюбинського та О. Гончара; у роботі О.В. Климчук – літературно-художній антропонімікон П. Куліша (склад, джерела, функції). Л. Селіверстова дослідила ономастикон у поетичному ідіолекті Яра Славутича; О. Усова – ономастикон художніх творів М. Хвильового.

Художня література може бути одним із джерел вивчення динаміки найменувань людей у певні історичні періоди. Саме в художньому творі знаходяться контексти, які допомагають розв'язати складні питання відмінювання чи наголошення імен. Автор створює вигадані антропоніми, складники яких нерідко виконують функції стилістичної, соціальної й ідеологічної характеристики героя, служать засобами створення гумору й сатири.

У поетичних творах імена – не тільки звичайне найменування конкретних осіб, у них часто відчувається особливе семантичне наповнення й виразне стилістичне забарвлення. «Можна, справді, говорити про поетичну енциклопедію імен, створену зусиллями багатьох майстрів слова» [169, 17].

Порівняно з поетичними ономастиконами інших українських поетів імена в мові Д. Білоуса переважають кількісно. Їх різноманітність пов'язана з національною, громадянською, особистісною позицією автора. Це дає змогу виокремити в поетичній творчості Д. Білоуса парадигму ЛЮДИНА–ІМ'Я. Традиційно вживані в українській поезії антропоніми *Т. Шевченко, Леся Українка, І. Франко, М. Рильський* поет доповнює іменами письменників різних періодів української та світової літератур, уводячи їх у загальнокультурний контекст.

Лінгвістичний аналіз поетичного метатексту дозволяє виокремити номінативні групи лексичних одиниць, які привносять у конкретний твір особливий смисловий і стилістичний ефект.

В ідіолекті Д. Білоуса найбільш чисельною є номінативна група, що охоплює **власні імена письменників української літератури**. На основі вертикального контексту (знань, що охоплюють, крім конкретного художнього твору, історико-біографічні, суспільно-культурні параметри, критичну й джерельну літературу) стає можливим адекватне сприйняття певного антропоніма [140, 208]. Оскільки власні імена є невід'ємним елементом форми художнього твору, своєрідною скарбницею історико-культурної спадщини, то імена письменників української літератури розподіляємо за історико-хронологічним принципом, виокремлюючи підгрупи:

- а) давня українська література XVII – XVIII ст. (*Г. Сковорода*);
- б) нова українська література XIX – поч. XX ст. (*І. Котляревський, Т. Шевченко, Д. Яворницький, П. Куліш, Леся Українка, Г. Квітка-Основ'яненко, І. Франко, Є. Гребінка, Л. Глібов, Б. Грінченко, П. Грабовський, С. Руданський, М. Коцюбинський*);
- в) новітня українська література XX ст. (*М. Хвильовий, Ю. Яновський, П. Капельгородський, І. Багряний, Б. Антоненко-Давидович, В. Винниченко, А. Головка, Ганна Барвінок, Я. Щоголів, О. Ольжич, О. Олесь, І. Вільде, М. Зеров, М. Драй-Хмара, П. Филипович, Є. Плужник, В. Стус, Л. Костенко, О. Влизько, О. Донченко, Є. Гуцало, Д. Павличко, В. Мисик, М. Лукаш, П. Глазовий, П. Воронько, В. Шукайло, І. Драч, Б. Олійник, Л. Голота, С. Олійник, М. Рудь, К. Герасименко, В. Гей, В. Скомаровський, В. Лучук, В. Рябий, Г. Косинка, Д. Онкович, В. Житник*).

Зібраний біографічний і літературознавчий матеріал засвідчив, що з багатьма письменниками, про яких іде мова в поетичних творах, Д. Білоус був особисто знайомий. До цієї підгрупи належать також імена близьких людей Д. Білоуса, побратимів, друзів (*Остан Вишня, А. Макаренко, П. Тичина, М. Рильський, А. Малишко, О. Гончар, Б. Тен, В. Сосюра, М. Бажан, Григорій Тютюнник, С. Олійник, Леонід Полтава, С. Во-*

скрекасенко, О. Ющенко, М. Нагнибіда, М. Познанська, П. Ключина, О. Ковінька, М. Томенко, О. Підсуха, М. Чернявський, Я. Галан, Є. Бандуренко, І. Литовченко, В. Коптілов, Я. Гоян, П. Осадчук, П. Засенко, М. Мірошниченко, О. Жолдак). Кожне з цих імен характеризується різною закріпленістю в пам'яті сучасного читача, і відповідно при сприйнятті поетичного тексту одній групі реципієнтів можуть бути відомі всі зазначені вище імена, другій – лише їх частина.

До другої номінативної групи входять **власні імена письменників світової літератури**, які охоплюють більший проміжок часу, починаючи з найдавніших часів і закінчуючи сучасністю:

а) епоха Стародавньої Греції та Риму (*Вергілій, Гомер*);

б) епоха раннього й пізнього Відродження (*Данте, Петрарка*);

в) XVI – XVII ст. (*Шекспір*);

г) XVIII – XIX ст. (*Гете, Лонгфелло, В. Даль, Едгар По, А. Міцкевич, Ж. Санд, В. Гюго, Ю. Словацький, Т. Готье, Е. Потье, Аббас Абдула, Махтумкулі, О. Пушкін, М. Гоголь, І. Крилов, М. Чернишевський, Ф. Тютчев, М. Салтиков, В. Белінський*);

д) кінець XIX – початок XX ст. (*М. Светлов, В. Луговський, Павло Панченко, Пимен Панченко, О. Блок, Л. Толстой, М. Горький, В. Корчагін, У. Вікстрем, Й. Нонешвілі, Насімі, А. Вялюгін Я. Купала, А. Сабір, Н. Кащук, Аббас Сіхат, Асен Босев*).

Визначена періодизація дає змогу зробити висновки, що Дмитро Білоус більшу увагу приділяв літературі XIX – XX ст., у той же час не оминаючи епохи Стародавньої Греції та Риму, епохи Відродження й літератури XVI – XVIII ст. Таке співвідношення відповідає історичному розвитку літератури, підпорядковане змісту творів, образам із власними засобами їхнього втілення. Письменник вивчав традиції світової літератури, що сформувало основу його світобачення та надало творам поетичної вишуканості. Д. Білоус співвідносить життєві події

сьогодення з історичними, які зафіксовані у творчості митців певного періоду.

Уживання антропонімів на позначення сучасників з оточення поета є особливістю ідіолекту Дмитра Білоуса. Це імена людей мало відомих або й зовсім не відомих українському читачеві. Д. Білоус пише вірші-присвяти, дружні шаржі, епіграми як відгуки на творчий доробок письменників. Кожне ім'я у творі виступає з авторською конотацією. Заголовки з характеристичною семою «імена, прізвища людей» досить поширені у творах Д. Білоуса. Антропонімічні заголовки творів розділу «Альфи – не омеги» зі збірки «Вибране» («Сергієві Воскресенку», «Миколі Нагнибіді», «Степанові Олійнику», «Олексі Юценку», «На Олександра Ковіньку», «На Миколу Рудя», «На Олександра Підсуху», «Микита Чернявський», «Марія Познанська», «Киргизькі мотиви Наталі Кащук»), розділу «Осколки» із збірки «Осколочним» («Юрій Смолич», «Микола Терещенко», «Павло Усенко», «Володимир Суходольський», «Іван Нехода», «Анатолій Шиян», «Ігор Муратов», «Михайло Доленго», «Агата Турчинська», «Платон Воронько та ін.») є центром ономастичного простору того чи іншого твору. Поет черпає матеріал для своїх збірок з об'єктивної дійсності, змальовує життєтворчість відомих осіб: *У вашій мові є «макушка», // «Роцот», «Наоборот», «Вудела»... // Про це б сказав Кіндрат Галушка: // «Олійник тут не в курсі дела!» («Степанові Олійнику»)* [21, 147]; *«Я не підмайстер і не мниха», – // Писав колись Микола Рудь. // Міг римувать рядочки стиха, // Тепер же зміг роман утнуть («На Миколу Рудя»)* [21, 156]; *Якщо я видамсь надто злючим, // Євгене, ти мені пробач: // Чи сміхом ти разиш колючим – // Хай краще б визначив читач! («На Євгена Бандуренка»)* [37, 264]. У текстах Д. Білоуса спостерігається використання особових номінацій у різних видозмінених формах, уживання лише одного імені (без прізвища) чи навпаки тощо. Власне ім'я в заголовку функціонує як ідентифікатор художнього цілого, виступає як згорнений текст.

Близько тридцяти творів Дмитра Білоуса мають присвяти людям, з більшістю яких був знайомий письменник. За кожною з присвят – значний пласт інтелектуальної інформації, яка в концентрованому вигляді знаходить відтворення в поетичному тексті. Присвята розкриває зміст поезії, дає своєрідне пояснення, відображає ставлення поета до згаданої особи. Д. Білоус віддає шану трудовому люду («Колісник» / *Дідові Михайлові Куценку*); письменникам («Приснився сон» / *Дмитрові Онковичу, вірш якого навів цей химерний сон*; «Життєві осягають широти» / *Ол. Шугаєві*; «До коренів духовних» / *О. Ющенкові*; «Святі гори» / *Олесеві Гончару*; «Жага» / *В. Скакуну*), художникам («Білі плями» / *В. Семенюті*), освітянам («До мого вчителя» / *Ф.П. Гунському*; «Село Любитове» / *В.Г. Кременю*), присвячує вірші членам своєї родини («Тут наш рід пустив свій корінь» / *Синові Олесю*; «Дідова бібліотека» / *Г.П. Білоусу*), землякам («Курманівські урочища» / *М. Демченкові*), політичним діячам («А де ж Україна?» / *В.А. Ющенкові*). У більшості творів не згадується ім'я героя, лише пунктирно окреслюється інформація про нього. І саме заголовки-присвяти створюють відповідний образ, який у тексті отримує вираження опосередковано за допомогою найрізноманітніших характеристичних ознак названої особистості.

Використання псевдонімів й уведення індивідуальних авторських коментарів нерідко є формою актуалізації постаті певного письменника. У поетичній формі Д. Білоус паралельно з псевдонімами розкриває читачам справжні прізвища діячів літератури: (*Пилип Капельгородський... І псевдонім значущий – Хлібороб* [32, 59]; *Іван Багряний-Лозов'яга // ввіходить у мій скромний вірш* [32, 97]; *Мовив Вишня-Губенко, – // що був Пушкін у ній, що був Гоголь у ній, // що у ній був Шевченко* [32, 95]; *Був ти Єнсен, шведа син, але // біль гіркий і предківська неслава // ще в отій проти Петра війні // підказали псевдонім Полтава* [32, 37]; *У шкірянці й кепці, невисокий, // Фітільов – Микола Хвильовий* [32, 89]). Псевдоніми дають змогу виділити пев-

ний аспект діяльності героя твору. Вони є загальновідомими, оскільки позначають реальних осіб.

У поетичний контекст Д. Білоус уводить історію виникнення псевдоніма того чи іншого письменника. Так, розкриваючи постать Павла Ключника, автор коротко знайомить читачів із змістом його байок та життєвою обставиною, у якій виник псевдонім: — *Та якщо вже є Павло Тичина — // хай ще буде і Павло Ключина!* [32, 105]. Символічне значення псевдоніма Ганна Барвінок, яким нарекла себе Олеся Білозерська, Д. Білоус розкриває вже в самому заголовку вірша «Щоб узнали українку»: *Чом же Ганною Барвінок // нарекла себе вона? // Крига тріснула імперська, // і прибрала Білозерська барвінковий псевдонім // (скільки рідного у ній!)* [24, 176].

У творчості Д. Білоуса спостерігається трансформація антропонімів, тобто переінакшення власної назви, побудоване на фонетичних видозмінах найменувань реальних осіб (Вершньов — Шершньов). У даному випадку автор сам вказує на цю зміну, пояснюючи читачам: *Це Шершньов Микола, двадцятитрьохрічний // комунар колишній, хлопець саме той, // котрий у Поємі у педогогічній* (курсив авт. — Д. Б.) *// як Вершньов постане, як її герой...* [21, 169]. Інша трансформація — не звучання антропоніма, а форми існування, коли для найменування особи використовується прикладка оцінного характеру, — простежується на прикладі Петруха-розпинатель — Петро І: *І прикинув він, що Карло України не поглине, // а Петруха-розпинатель вже стира з лиця землі* [32, 36] (таку форму імені Петра І використовує Т. Шевченко в поемі «Великий льох»). Художній антропонім зі зміненим іменем історичної особи, який, однак, частково зберігає реальну власну назву, може доповнюватися відповідним характеристичним компонентом, що є додатковим моментом при «впізнанні» в авторським найменуванні конкретного історичного героя [140, 209].

У поетичних текстах Д. Білоуса простежується загальнокультурна, наукова, світоглядна ерудиція автора. Окремі

реалії, образи видатних постатей у кожному конкретному випадку відіграють смислово, психологізуючу, функціонально-композиційну роль. Майстерне використання художньо-інтелектуального потенціалу імен, що репрезентують мотиви, сюжети та образи світової культури, історії, науки, літератури, є однією з характерних рис мовотворчості Дмитра Білоуса.

Серед літературних антропонімів, які становлять інтелектуальне підґрунтя поетичного мовлення митця, слід виділити насамперед різні за походженням прізвища, рідше – прізвища й імена по батькові, імена й прізвища, імена й по батькові, самі імена або по батькові та псевдоніми історично реальних осіб різних країн та епох, що виокремлюються в номінативні групи:

1. **Письменники** (чисельність антропонімів цієї номінативної групи дала змогу виокремити групу *власних імен письменників української літератури* та групу *власних імен письменників світової літератури*, про що йшла мова вище) (*Гомер, Данте, Вергілій, І. Котляревський, Т. Шевченко, М. Рильський, С. Руданський, Є. Гребінка, М. Зеров, П. Филипович, Є. Гуцало, О. Пушкін, І. Крилов, Ф. Тютчев, Асен Босев, Едгар По*): *Хай і надзавдання і найвища міра – // втілює у слово, що велить сам Бог: // і Гомера й Данте, Гете і Шекспіра – // світові шедеври, скарби всіх епох* [17, 33]; *І саме «Наймичку» Шевченка // читав напам'ять Лев Толстой...* [21, 175]; *А ті, котрі мові на поміч // проходили шлях нелегкий – // Драй-Хмара, Зеров, Филипович // і Плажжик, – усім Соловки* [17, 69]; *Коли в неї ідеш, забувати не смій, – // мовив Вишня-Губенко, – // що був Пушкін у ній, що був Гоголь у ній, // що у ній був Шевченко* [32, 95]; *Як стиль Тичини не зрівняєш // зі стилем Рильського, Влизька, // за стилем ти завжди пізнаєш // твір Винниченка й Головка* [17, 246].
2. **Учені різних галузей науки** (*Г. Малиновський, П. Джуль, Ж. Бюффон, М. Осадца, О. Потєбня, А. Кримський, П. Житецький, В. Каразін, М. Амосов, М. Андрєєв, В. Ключев* – 116 –

ський, М. Зяблюк, О. Курило, М. Фасмер, М. Улугбек): *Хай шлях боріння звивистий // до джерела отецького, // коріння можна вивести // із Кримського й Житоцького* [17, 37]; *Був Каразін в академії, // Богданович і Капніст, — // повний склад не наведем її, // та в усіх них — розум, хист* [32, 54]; *І правильно: «Стиль — це людина», — // сказав учений Жорж Бюффон* [17, 246]; ... *Олена Курило, // ця жінка проста й мовознавче світило...* [32, 17]. Імена реальних осіб, які фігурують у художніх текстах, наповнюються конотаціями і створюють реальне, чітко окреслене історичне тло твору.

3. **Державні, політичні, військові, громадські діячі** (П. Могила, Г. Политика, Б. Хмельницький, І. Скоропадський, І. Виговський, П. Калнишевський, Петро І, Мазепа, Чапаєв, Щорс, Бісмарк, Наполеон, Валусєв, Гітлер, Рейган): *Безрадічі — так названо село, // без ради княжої засноване було... // Тут церкву збудував Петро Могила...* [23, 32]; *Земля моя не без'язика // і не безславна. У Ромні // родивсь Григорій Политика, // зростав у нашій стороні* [32, 30]; *Ми Петра, Ми Калниша // вславим ось кого! — // вславим лицаря коша Запорозького* [32, 38]; *На Лівобережжі // у той прадавній час // Іван Скоропадський // став гетьманом у нас* [24, 178]; *До чого ж він докрутиться, скажіть, — // до Гітлера чи до Наполеона?* [29, 121]; *Давно нема Валусєва, // а ти іще й донині // виконуєш так ревно // імперський циркуляр* [17, 264]. Використання реальної антропонімії зображуваної історичної доби дає змогу ототожнювати чи не ототожнювати дію твору з певним історичним періодом.
4. **Актори, співаки, композитори** (М. Садовський, М. Заньковецька, А. Мокренко, В. Білоножко, Ботев, Вапцаров, Собінов, Паганіні, Бетховен, П. Майборода, Д. Бортнянський, М. Березовський, Гнат Юра, Айра Олдрідж): *У Москві я Заньковецьку бачив на гастролях, // українських корифеїв у найкращих ролях. // В юні роки з ними навіть виступав*

у купі, // у *Садовського Миколи* в українській труні... [24, 37]; *А був і Борзнянський Дмитро* поміж ними, // і був *Березовський Максим* [32, 71]; *А ви знаєте, хто звідти? // Наш Мокренко, наш артист!* [32, 66]. Антропоніми у творах служать для актуалізації історичного та культурного минулого, породжують ланцюги асоціативних значень, набувають символічності, створюють експресивне забарвлення, поєднують різні часові пласти. Сприйняття цілісної текстової структури неможливе без розуміння й трактування уведених власних імен. Це залежить від реципієнта, його загальнокультурного рівня. Д. Білоус як філолог значною мірою передбачає відповідну ерудицію читача, його здатність за окремим антропонімом бачити певну картину.

Імена реальних відомих осіб здатні викликати в читачів бажані авторів асоціації з визначеною історичною добою, певною місцевістю. Вони здебільшого й служать часово-просторовою канвою літературного твору. У віршах Д. Білоуса переважають спогади про село Курмани, де він народився, річку Сулу, де пройшло дитинство. Синівську любов до рідної землі поет уміло вкладав у власні імена, згадуючи людей свого краю. Курмани дали світові не одного Дмитра Білоуса: там народилися поет Іван Чумаченко (*«Я знав Івана Чумаченка»*), літератор Михайло Осадчий (*«Михайло Осадчий з Курманів»*), видатний учений, академік, засновник науки акустики, Герой Соціалістичної Праці Микола Андреев (*«Академік з нашого села»*), Дмитро Курило, офіцер УНР, чоловік мовознавчого світила Олени Курило (*«А мова — як чиста, не збита роса»*).

Такі імена, як Григорій Политика (*«Славні земляки»*), Петро Калнишевський (*«Петро Калнишевський, останній кошовий...»*), Гаркуша (*«Гаркуша, лицар слобожанський»*), Григорій Сковорода (*«Всю Слобожанщину обміряв посох»*), Євген Адамцевич (*«Ця хата вікнами на вигін»*), Олександр Потебня (*«Ключ синівської любові»*), Остап Вишня (*«Грунь»*), Пилип Капельгородський (*«Пилип Капельгородський з Городища»*),

Павло Грабовський («*Павло Грабовський*»), Микола Хвильовий («*Микола Хвильовий із Тростянця*»), Яків Щоголев («*Яків Щоголев з Охтирки*»), Іван Багряний («*До портрета Івана Багряного*»), Леонід Полтава («*На вул. Леоніда Полтави...*»), Олександр Олесь («*Олесь і Ольжич*»), Микола Лукаш («*Феномен Миколи Лукаша*»), Анатолій Мокренко («*Наш Мокренко*»), Борис Гмиря («*Гмиря, України вірний син*»), Віталій Білоножко («*Співак із Бурині*») розкривають читачам постать самого Дмитра Білоуса – поета-патріота, залюбленого в рідний край. Вони відбивають історію малої батьківщини письменника, який з особливою гордістю зображує своїх славетних земляків і тих видатних людей, чії імена пов'язані із Сумщиною.

Власне бачення антропонімів і їх значення Д. Білоус розкриває в поезії «*Ймення і прізвище*», наводячи для прикладу імена відомих українських діячів: *Ймення з прізвищем у парі не є штучністю // й полонить у дивнім чарі милозвучністю. // Наче спів – Григорій Квітка-Основ'яненко, // Гнат Юра, Климентій Квітка, Йван Мар'яненко. // І не видасться незвичним анітрохи це вам – // Лесь Танюк, Іван Світличний, Ада Роговцева* [17, 86]. У поетичному творі «*Батьківська слава*» автор описує роль імені по батькові в житті людини: *Уклонімося завдячно // ми догадькові, що до ймення він завбачно // ввів по батькові. // Що ростем Білоусами // а чи Радченками // й живемо на світі з вами // не безбатченками* [17, 89]. Найголовніша ознака найменування, що виступає як прізвище, – його спадковий характер і перехід у єдиній незмінній формі від попереднього покоління до наступного.

Про власне ім'я людини (ім'я, по батькові, прізвище) йде мова у вірші морально-патріотичного спрямування. Зміст твору розкривається в заголовку, який, власне, і є вже поезією: «*Подумай, яка ти людина, якого ти батька дитина*» (*Людей без імен не буває, // про це говорив ще Гомер. // ...Ім'я дороге, злотоцінне // і звичне для тебе давно. // Але ще й цілком офіційне, // цілком юридичне воно. // Й по батькові має людина, // й відомо з додатку того, // якого ти батька дитина // й чи гідна*

імення його. // І з **прізвищем** разом повіда // про віхи твоєї путі,
// окреслить тебе, індивіда, // і місце твоє у житті [17, 252]).
Зі зміною епох, одних історичних формацій іншими зміню-
валася система найменувань. Та система власних назв людей,
яка нині існує в державі, тобто тричленна, — ім'я, по батькові
і прізвище, не виникла раптово й одночасно, а формувалася
протягом віків. Створена вона, з одного боку, системою мови,
а з другого, — юридичними нормами держави.

Серед авторських антропонімів переважають українські за
походженням прізвища, імена, по батькові, й це цілком при-
родно, оскільки в поетичних творах більшість персонажів є
художніми образами представників різних соціальних верств
українського народу (*Микола Козак, Василь Рябий, Мико-
ла Шпак, Анатолій Прохоренко, Панько Вареник, Петро Ілліч
Дениско, Степан Кіндратович Сорокопуд і под.*): *Під час війни
стрічали ми // Миколу Козака // Поміж людьми бувалими // Як
партизана К* (зразок використання криптоніма в поетичному
творі) [37, 71]; *Двічі повторив Панько Вареник // український
вказівний займенник* [24, 163]; *Я, завгосп школи села Веселий
Кут, // Степан Кіндратович Сорокопуд...* [17, 310]. Менталі-
тет, родинні традиції, що впливали на творчість Д. Білоуса,
є тому доказом: *То й з'явилися Наталка, й Василь, // і Олекса,
і Катя, // і Павло, і Маруся, // і Сашко, і Христина, // і Надія,
і я, // і Микола — // найменша дитина* (автобіографічний вірш
«З моєї анкети») [21, 48]. Власні імена здатні передавати на-
ціональний і місцевий колорит, відображати історичну епоху,
мати соціальну характеристику.

Дмитро Білоус вільний у виборі найменувань для позна-
чення вигаданих персонажів, але залежний у змалюванні ре-
альних осіб. Твори поета увібрали коло імен, які освоювалися,
узвичаювалися й шліфувалися протягом багатьох століть (*Уля,
Ялосовета, Марічка, Оришка, Явдошка, Векла, Мартин, Карпо,
Сидір, Іванко, Кіндрат, Фока*). Художня література має важ-
ливе значення для популяризації вже призабутих імен, які й
використовує Д. Білоус (*Наука, либонь, довела: // є ім'я прадав-*

не *Воронез* [32, 73]; *Як запряга було підводу // моторний дядько Єлусей* [17, 119]; *А незабарі, в цю зиму, прийматиму я Зосима* [17, 150]).

Антропонімікон творів письменника відповідає народній традиції вживання імен. Автор використовує одночленні іменування персонажів, виражені індивідуальним ім'ям, по батькові або прізвищем (*Мотря, Павлик, Кузьмич, Іллівна, Голик, Діхтяр*); двочленні, що найчастіше склалися із християнського імені й по батькові або імені та прізвища (*Микола Васильович, Федір Михайлович, Іван Парадиський, Костя Крук*); тричленні, виражені іменем, по батькові і прізвищем (*Ілля Овсійович Родак, Іван Васильович Карабут*) та описові назви (*Ксеня із Задесення, Дмитро й Павло сини Івана*). Форма власної назви людини вказує на носія імені, головним чином на його соціальний стан і вік.

Найбільш поширеними є однокомпонентні власні імена, вжиті в зменшувано-пестливій формі, яку Д. Білоус добирає відповідно до характеру персонажа (*Вертявий Філька аж підскочив: // – Як? – навіть вигукнув Кучмій* [21, 189]); іменуючи осіб за віком (дітей, молодь) (*У Федька, дощі колючі // в рами б'ють віконничні; // а дощі в Софійки – ллючі, // а в Степанка – сонячні* [17, 199]); змальовуючи родинні та дружні стосунки героїв (...*Каже до невістоники свекруня: // «Ти вже хочеш їстоники, Віруню?»* [17, 216]). Повну форму імені автор обирає, зображуючи героя в офіційній ситуації (*Тепер Петро наш керівник // В великій установі* [21, 76]); залежно від його соціального статусу (*Спогадає Віктор: – Здається, ніколи я // не думав так гостро про рідне, своє... (вірш-присвята В.А. Ющенку)* [23, 36]) та називаючи осіб старшого віку (*Рідний батько мій Григорій, // а вже твій, Олесю, дід // безліч різних знав історій...* [32, 13]).

Дмитро Білоус в одному вірші може вживати низку однокомпонентних власних назв, що надає творам стилістичного ефекту: *Женя, Ксеня, Таня, Маня, // чи Наталя, чи Меланя, // чи Оріся, чи Марися – // словом лагідним озвися* [17, 217]; *Тарас*

любить Ніну, // а Ніна Панаса, // Панас любить Зіну, // А Зіна... Тараса [20, 21]; Звертання щире, душевне, щедре – // Василю, Павле, Іване, Петре! // І так сердечно і так ласкаво – // Наталю, Лесю, а чи Любаво! [24, 154]. Кожне слово, використане поетом, має вплив на читача. Оригінальність творчості Д. Білоуса простежується в умінні оперувати власними іменами, які римуються та вплітаються в контекст твору: *Весело сміються: // Із Івана – Галя, // Із Тараса – Ніна, // Із Степана – Валя, // Із Панаса – Зіна* [20, 22].

Посилюючи неповторність персонажів, Д. Білоус вдається до використання демінутивів: *Ваня – Ванька – Іванко; Вася – Васька – Василько; Марійка – Маруся – Марусина – Міма – Мімочка*. Уживання того чи іншого власного імені залежить від контексту: *Пишу про одного Івана, // а в нас же мільйони їх!* [21, 55]; – *Як не знав я всіх достоту? – // Каже Ваня. – // Сміх і гріх... [21, 43]; ...Забезпечують, Ванько, // люди все, герої часу, // і зерно, і молоко... [21, 43]; Йде бабуся з Іванком у храм, // до паркану доходять, а там... [17, 91]*. Словотвірні варіанти імен Д. Білоус як філолог відображує у вірші «Так і ти скажи дівчатку» з метою розкриття милозвучності української мови: *Лудо, Людочко, Лідусю, // Ніно, Ніночко, Нінусю, // Любцю, Любочко, Любусю, – // так дідусь гукав бабусяю // і татусь гукав мамусю* [17, 216].

У творах Д. Білоуса виявляється гідна подиву винахідливість у варіюванні антропонімів, у створенні гнізд емоційних найменувань. Велике розмаїття іменних варіацій розкривається в тексті віршів «Томашівка» (*Федось, Ходось, Тодось, Томаш, Тома, Хома*), «Тимченки» (*Тимофій, Тимко, Тимоха, Тимошко, Тимочко, Тиміш*); «Сакуниха» (*Сакун, Сакій, Ісакій*): *Федось, Ходось, Тодось – це норми, // як Афанасій і Танас. // Хома. Тома. Але відомо ж – // різниці жодної нема [32, 65]; ...Став Тимофій, Тимко, Тимоха // засновником цього села. // ...Ото й почав хазяйнувати // Тимошко, Тимочко, Тиміш [32, 64]; Чи Сакун іде од Сакій? // А повніше це – Ісакій [32, 33]*. Вірші, побудовані на грі імен, нагадують своєрідні словнички.

У вживанні загальнонаціональних імен відображаються відповідні фонетичні та морфологічні риси. Аналіз поетичного мовлення Дмитра Білоуса дає підстави визначити, що власні імена можна розподілити на гнізда, в які входять: 1) повне офіційне паспортне ім'я (*Павло, Дмитро, Віктор, Свирид, Галина, Прасков'я, Варвара*); 2) словотвірні варіанти – нейтральні, зменшено-пестливі та зневажливо-згрубілі (*Григорій – Гриць, Гриша; Леонід – Льоня; Ігорьочок, Петрик, Іванко, Мишко, Васька, Марійка, Оленка, Дуня*); 3) фонетичні (*Кузьма – Кузема, Ходось – Тодось, Сакій – Ісакій*). Це свідчить про цілеспрямовану роботу письменника з антропонімами – ім'я узгоджується з контекстуальним уживанням і сюжетно-тематичною лінією, що вимагає варіантів та заміників іменувань.

Найменш численною групою однокомпонентних власних назв у творчості Дмитра Білоуса є по батькові, що вказують на зв'язки між нащадками та їх предками. Письменник використовує переважно сучасні східнослов'янські по батькові на -ич, -ович, -івна: *З Кузьмичем ми ввечері зійшлися – // Взяв його я дружно за плече... [27, 27]; – Що ж там жде попереду? // – Ну, Петрович обіцяв, ви прийдіть у середу [21, 104]; А він посміхнувся: «Спокійно лежить. // Усе буде добре, Іллівно» [21, 207].* По батькові як один із патронімів є іменуванням, утвореним від батькового імені. Специфічною ознакою по батькові, яка відрізняє його від антропонімів решти класів (передусім від імен та прізвищ), є те, що по батькові, називаючи, водночас характеризує денотат [220, 49]. Цю лінгвістичну думку підтримує Дмитро Білоус у поетичній формі: *«Люблю, коли зовуть мене Петро Ілліч, // не через те, що гонору багато, // а коли так зовуть, то вся у тому річ, // що я не сам іду, а поряд з татом. // Люблю, коли до імені та додають Ілліч, // тоді і певності, і сил у мене більше. // До радості а чи біди навстріч // рушаю разом з татом сміливіше» [17, 90].* Автор підкреслює, що по батькові позначає людину, яка є сином чи донькою особи, названої мотивуючим словом.

Враховуючи традиції офіційного іменування на прізвища, Д. Білоус позначає тільки прізвищами людей різних соціальних статусів (службовців, інтелігентів, робітників, селян тощо): *Він заходить – кожен знає: // Це зайшло начальство – Ярош...* [21, 64]; *«Я – Щасливая Христина» – // Так Чебрець свій твір назвав* [20, 79]; *Я стояла, прикидала // Біля ланки Худолій: // Я б же тут і ночувала // На землі на отакій...* [21, 210]; *– І що ж, – сміється дід Сторчак, – // оддав корівку впослі?* [29, 38].

У давнину кожна особа поряд з іменем мала обов'язкове прізвище (прізвисько), яке пізніше ставало прізвищем (*Козак проїжджав тут на прізвище Бурий* [32, 102]; *Вдень дає він хрופака // то у діда Глуходіда, // то в Кіндрата Бардака* [32, 41]; *Воїн хоробрий на прізвище Рак, // першим був тут поселенцем* [32, 32]). Вирішальну роль у творенні українських прізвищ відіграли імена, а також прізвиська різної мотивації та семантики. Дмитро Білоус звертається до аналізу лексичної бази прізвищ, їх мотиваційної основи (*Потебня – зі шкіри лопать // із обох боків сідла. // Це вона на Запоріжжі // предку прізвисько дала* [32, 43]; *«Добре б'ють, – казали люди, – // не здригнулись недригайли!» // Недригайлами назвали // Іванів своїх, Михайлів...* [32, 58]; *Його Коровинцем назвали // за той «коров'ячий» маршрут!* [32, 30]). Прізвища не тільки називають особу, а й містять у собі закодовану інформацію, що розкривається в контексті (*А ще, кажуть, колись Путило // (путній, видно, був чоловік) // заснував цей град любо-мило...* [32, 68]; *Думав, що професор Груньський з Груні, // виявляється, що він – сумський* [32, 55]).

Замислюється Д. Білоус і над походженням власного прізвища. Це питання автор порушує в різних поетичних творах: *Я сто разів стрічав Білоусів... // Так придивлявся до вусів і носів, // бо так хотілось розпізнати родичів («Звідки рід наш на Посуллі»)* [32, 16]; *Якось внуки й ну питати // про свій рід, старі часи: // – А чому, цікаво знати, // ми звемось – Білоуси? («Білий вус»)* [21, 38]; *І знов: – Ну, ще бери за вус – // Чи в нас ти справжній Білоус? («Картинка з дитинства»)* [29, 64]. Відповіді письменник знаходив у родинних легендах: *Один чорний, другий білий*

// в козака звисає вус. // Так і став наш предок смілий // прозиватись – Білоус... [21, 39].

Літературний антропонім типу «прізвисько» виступає мотиватором багатьох ознак, має широку конотативність, сприяє якнайточнішій передачі основних рис персонажа. Прізвиська в тексті коментуються автором: *Її «Молекулою» звали. // Борискіну не кожен зна. // Але найменшу Клаву знали. // Молекула! Оце вона [21, 179]; Учні його люблять і зовуть Артистом. // Як читає гумор – в залі дружний сміх. // Привітний. Уважний до всіх [17, 289].* Чітко усвідомлюється внутрішня форма прізвиськ, завдяки якій вони виконують певну оцінну функцію.

За ознакою вживання тільки прізвиська можна визначити заняття, дії, вчинки персонажа. Д. Білоус добирає прізвиська-поетоніми, утворені за традиційно українською моделлю, що сприяють індивідуалізації героя твору й одночасно виділяють його з-поміж інших дійових осіб. Коли прочитати вірші сукупно, постає ціла галерея непривабливих суб'єктів з промовистими прізвиськами: *товариш Пень, Шкуренко, Круть, Рвач, П'явка, Лопух, Гнида, Дупло, Мудрак, Стародум, Говоруха: Що ж, товариш Пень не пустомеля, // Він рішучий, каже без вагань: // – Так тече ж підлога, а не стеля, – // Не збагну я ваших хвилювань [27, 26]; – Це той Шкуренко, – ще одна // Втрутилась в суперечку, – // Що дитбудинок обікрав // У нашому містечку [27, 34].* Прізвиська – один із засобів висловлювання письменника. Д. Білоус детально описує зовнішність персонажів, їхнє оточення, розкриває характери, майстерно передає особливості мови. У творах митця багато негативних персонажів. І це закономірно: саме на зображенні негативного можна висміяти вади суспільства, розкрити недоліки, примусити читачів замислитися.

У Д. Білоуса досить цікавим прийомом сатиричного змалювання героїв є творення власних імен від окремих синонімів до слова *крати*. Так, у сатиричній поемі «Мерці» із збірки «Сатиричне і ліричне» дійовим особам даються такі прізвиська, як *Цупович, Рвач, Рваченко* та ін.

Власні назви особливо широко досліджуються на матеріалі сатиричних творів, де функції усіх імен найбільш виразні і простіші. Прізвище та лаконічна форма опису надають стилістичного ефекту в змалюванні людини-нероби (*Містер Трутень у пенсне // В кріслі сидячи м'якому, // Думав: от зіб'ю оскому...* [25, 41]); особи, яка занадто догоджає своїй родині (*Ілля Овсійович Родак // Ще й незрівнянний зять: // Недавно він в «Райкудукудак» // Рішив і тещу взять* [19, 71]) тощо. Антропоніми, використані поетом, виконують як номінативну, так і характеризувальну функції, вказуючи на певні риси характеру людини та її відносини з іншими людьми.

Автор знає характери, заняття, фізичні дані героїв того чи іншого твору, тому ім'я пов'язує з уже відомими якостями описуваної особи: *Кузьма Слимак, Петро Патякало, Михайло Потакайло, Федір Книжний, Андрій Криворучко, Іван Непам'ятуций: Петро Патякало — так цей // Години, дні і тижні // Все буде говорити вам // Про доблесть і про ваду* [21, 78]; *...Що Потакайло лиш кива, // а інші всі регочуть* [21, 79]; *Ти ж повернувся відступник суцый, // прийшов під рідний небозвід, // немов Іван Непам'ятуций, // хто твій народ і де твій рід?* [24, 85]. Останній антропонім автор уживає на позначення не конкретного героя поетичного твору, а для характеристики узагальненого образу людини, яка забула рідну мову. Оповідач створює відповідний контекст, з якого стає зрозумілим, чому для описуваного персонажа обрано саме таке ім'я: *Бо хто ти є? Іван безрідний, // Іван, не помнящий родства!* (курсив авт. — Д. Б.) [24, 86]. «Ім'я, в художньому творі може сказати більше, ніж задумав письменник» [93, 36].

Серед авторських антропонімів трапляються характерні назви осіб, які допомагають пізнати внутрішню суть персонажа й містять у собі певну конотацію. Власні імена можуть також вказувати на соціальний стан (*Ладимир Жеребців, Данило Бахкало): Зайшов сусід Ладимир Жеребців // (вони так само вічні гречкосії)* [23, 18]. Письменник створює необхідний контекст, щоб читач орієнтувався в соціальній приналежності героя.

З-поміж двочленних авторських іменувань Д. Білоус надає перевагу імені та прізвищу, які виступають у різних варіантах: 1) повне особове ім'я та прізвище (*Іван Литвин, Семен Пацула, Олена Їжакевич, Ольга Чайченко-Стебло*); 2) ім'я в розмовній формі та прізвище (*Костя Крук, Ванько Синенький, Миколка Розум, Омелько Гуца*); 3) прізвище та повне особове ім'я (*Горілик Станіслав, Сергієнко Родіон, Штепа Григорій, Майківська Тамара*); 4) прізвище та ім'я в розмовній формі (*Комишанський Юра, Білик Яшко, Шендрик Таня, Стеблівська Надя*); 5) власне ім'я жінки та прізвище за чоловіком (андронім) (*Кендюхова Химка*). Найбільш поширеною є особова форма імені в поєднанні з прізвищем у віршованих зразках ділової мови розділу «Їжакова канцелярія» збірки «Безцінний скарб». Про офіційний стиль та ділові документи Дмитро Білоус пише віршами для дітей, але дотримується повної форми власних імен: *Я, учень 9-го класу, Назарій Кушнір, // доповідаю, що районний шаховий турнір // для нашої школи пройшов успішно: // є два переможці: Василь Вовчок // і Микола Козленко – по дев'ять очок [17, 300]; Свідчення // Ми, що нижче підписались, вчителі Павленко Гліб, // Анатолій Прохоренко й з нарості Лев Чухліб... [17, 303]; Довідка // Видана Сочивцю Миколі // в тім, що він учився в Гутянській школі... [17, 311].* Імена й прізвища є невід'ємним елементом форми художнього твору, складовою стилу письменника, одним із засобів, що створює художній образ.

Також до двочленних авторських іменувань слід віднести ім'я й по батькові, які Дмитро Білоус використовує в традиційних варіантах: називаючи людину середнього чи літнього віку або виражаючи шанобливе ставлення до героя твору (*Мирон Ілліч і Яків Савич – // Запеклі давні вороги – // У мене стрілися віч-на-віч, // Мені обидва дорогі [21, 85]*); номінуючи людей певних професій (*Вчитель до дітей: – Читати // Я вас файно навчу... // – Ой спасибі вам, Кіндрате // Митрофановичу! [17, 89]*); зображуючи поважну особу або особу, що стоїть на вищому соціальному щаблі (*– Брак путівок – це наш бич! //*

Що ж, ми в «Плодоовоча» // візьмем, – каже Гнат Кузьмич, – // у Петра Петровича [21, 103]); для підкреслення зневажливо-го ставлення до персонажа з боку інших героїв (У приймальній проти входу // Мінна Павлівна сидить, – // І не зможете ви зроду // Секретарці догодить [21, 61]); у сатиричному контексті (Підібравсь і він до мене, // борозну проорюючи: // – Дайте світлечко зелене, // Дмитрику Григоровичу! [21, 100]). Власні імена персонажів можуть нести яскраво виражене смислове навантаження, мати прихований асоціативний фон й особливе звучання.

Трикомпонентні найменування найменш поширені у творах Дмитра Білоуса. Прізвище, ім'я, по батькові автор переважно використовує для стилістичного забарвлення офіційних документів у віршовій формі: *До директора школи // Петра Ілліча Дениска // пояснювальна записка [17, 300]; Я, директор школи села Веселий Кут, // Іван Васильович Карабут, // цим доручаю Майківській Тамарі // одержать на базі в місті Ромни // канцелярські й спортивні товари [17, 309].*

Часто для позначення віку, соціального статусу, національності чи роду діяльності персонажа до антропоніма автор добирає відповідне вербальне оточення: *Добрий був наш дід Микола, // по натурі він – поет [21, 37]; – Ми теж звідціль неподалік. // То пан Кисіль нам був допік [21, 128]; Два гарні поети відомі у нас – // киянин Микола й бакинець Аббас [24, 60]; Художнику Мартину... // замовили картину... [24, 111]; А доярка тітка Варка – // Ну й шпарка, гостроязика! [27, 30].* Наявність вказівки на вікову, соціальну, суспільну, професійну, територіальну належність персонажа націлює реципієнта на правильне сприйняття того чи іншого образу. Таке вербальне оточення має інформаційно-стилістичний аспект і посилює образно-семантичну прагматику творів.

З метою естетизації віршів Д. Білоус використовує поетоніми – «імена літературних героїв, широко відомі «готові форми», що належать до ірреальної антропонімії, набувають у повторному використанні поета символічних ознак» [166, 6]: *Бо*

народові сміху дзвінкого треба, // сміх крокує ходою невпинною.
// І розмовляють **Юнона і Геба**, // як тітка Палажка з тіткою Горпиною [21, 59] (І. Котляревський «Енеїда»); Сталінград! Юний гурт зарядів, // наче військо завзяте **Енея**, // котре вишло на берег з човнів [21, 191] (І. Котляревський «Енеїда»); Уже початок вабить, // чимсь таємничим віє: // – То ти, **Остане**? // – Я, **Соломіє**. // Це – Коцюбинський – «Дорогою ціною» [17, 239] (І. Коцюбинський «Дорогою ціною»); – А який він? Як дід – у «Зенітці» – **Свирид**, // що трійчата погладжував ніжно? // – Та такий: глянеш ти на один його вид – // і тобі уже робиться смішно [32, 94] (Остан Вишня «Зенітка»). Така трансформація власних назв основана на контекстуальних особливостях їх уживання.

Використання омоформ (збігу граматичних форм різних лексем) та омографів – збігу письмового вигляду слів, одним з яких виступає прізвище, дає змогу сфокусувати наявну в тексті інформацію про героя, розкрити авторське бачення семантики слова: *Нагнибіда, нагни біду. // Біда, не гни Нагнибіду* («Миколи Нагнибіді») [21, 146]; ...*Неодмінно запитає: // – Шістдесят? Кому? Ковіньці? // ...Ще сто літ хай легко дише // (Бо ж співа, а не цвірінька!). // Прочитаєш – ну ж і пише, // Матері його ковінька!* («На Олександра Ковіньку») [21, 147].

У тканині віршів імена можуть стати зручним засобом відрізнення представників різних народів. Д. Білоус змальовує як реальних осіб інших національностей (*Босев Асен, Жорж Бюффон, Ельвія Челебі, Гарун-аль Рашид*), так і вигаданих (*барон Дрейсінг, Шмідт, Дюло, Джон Буль, фон Вестен*): *А Босева Асена // в Болгарії я стрів, // і версія натхненна // полинула, як спів* [17, 43]; *Жив собі мандрівець-турок, звався Ельвія Челебі* [17, 269]; *Міцну має владу // (це знає весь світ) // правитель Багдада // Гарун-аль Рашид* [17, 282]; *Кружляє в небі «месершміт», // А в нім – фашистський льотчик Шмідт* [21, 53]; *Дядя Сем і з ним Джон Буль // За фашистський сіли руль* [37, 77]. Власні імена надають твору підвищеної тональності, насичують поетичний зміст. Антропоніми вбирають і концентрують

риси світогляду та національну ментальність Д. Білоуса. У той же час антропонімічний матеріал відображає позитивне ставлення автора до інших національностей, сприйняття ним їх культурно-історичних надбань, схвалення родинних і дружніх стосунків: *Олекса – діда звали. Баба – Люся. // Батьки – Рахман і Ольга, син – Мурад. // І мови – тата, мами і бабусі – // звучать, як спів, і їм хлопчина рад* [24, 64].

Проведене дослідження доводить, що вживання тих чи інших антропонімів у творчості Дмитра Білоуса залежить від змісту й тематики кожного твору, індивідуального стилю автора. Власні імена виконують не тільки зображувальну функцію (вказують на осіб, називаючи їх) і характерологічну (характеризують внутрішній стан людини, відбивають її світоглядні риси), а головне – інформаційно-стилістичну, ідеологічну та служать засобом емоційно-сміслового увиразнення мови творів.

Узята за основу класифікація власних імен ономастикону Яра Славутича, який дослідила Л.І. Селіверстова, відповідно до мети використання й лінгвостилістичних особливостей у нашому випадку реалізується в класифікацію на групи: 1) для передачі колориту епохи (*Мав Богдан скріпить з Москвою узи дружби вікові* [32, 36]); 2) ім'я як відображення характеру героя твору, створення цілісного образу (*Його вже змучили до решти – // непримиренний юний Граб. // Таємний нагляд та арешти // за те, що вдачею не раб* [32, 93]); 3) допоміжний елемент для розкриття образу або ідеї твору (*Всі на світі догадались: // містер Ікс – це містер Даллес!* [25, 49]); 4) для оцінки автором різних понять, подій (*І думи, і Вкраїну милу // любить запівав Тарас. // І кожне слово, наче брилу, // Франко вмуровував у час* [23, 12]); 5) для етимологічного повідомлення (*Коли я читаю твори // Олександра Потебні, // уявляю його предка – // запорожця на коні. // Потебня – зі шкіри лопать // із обох боків сидла...* [32, 43]); 6) для поширення семантичного поля контексту (*Тут і Зубов Микита, // І Максим Баламут, // І Марися Блакита, – // Всі стахановці тут!* [19, 52]); 7) для узагаль-

нення ознак одним представником або для індивідуалізації особливостей певної категорії представників (*Каже Ольга. – В п'ятницю // Я на фермі Дуню стріла, // Подругу-телятницю* [19, 34]); 8) для створення асоціацій, викликаних ім'ям (*Я вельми вдячний їм, кінець кінцем, // що словом смакував, як стиглим овочем. // Не спокушайся словниковим зеленцем, // то й станеш Антоненком-Давидовичем* [32, 35]). Аналіз поетичного мовлення Д. Білоуса свідчить про глибину художньо-інтелектуальних пошуків письменника.

За формою, способом уживання та функціонування авторські антропоніми розподіляються на одночленні іменування персонажів (виражені індивідуальним ім'ям, по батькові або прізвищем); двочленні (складаються з імені й по батькові або імені та прізвища); тричленні (виражені іменем, по батькові і прізвищем). Найбільш поширеними у творчості письменника є однокомпонентні власні імена.

На основі аналізу мовного матеріалу збірок Дмитра Білоуса є підстави констатувати повну відсутність соціальної диференціації особових імен в Україні (однаковим вибором користуються в родинах робітників, селян, інтелігенції), інтенсивне зближення міського й сільського іменного репертуару. Про це свідчать власні назви, вжиті у множині: *Миколи наші та Івани // вогню хлебнули там сповна* [29, 117]; *Але теслі тешуть дома // В Чалих, Мельників // (Спритність тут усім відома // Будівельників!)* [21, 92]. Послугуючись узагальненими іменами та прізвищами без конкретної адресації (йдеться про вживання їх у множині), автор вносить додатковий емоційний відтінок значення. Вони виступають переважно у функції характеристики, а не номінації конкретних осіб.

В антропонімах поетичного мовлення Дмитра Білоуса відбиваються мовні процеси, утілюється лінгвальна й екстралінгвальна інформація про особу. На основі дослідження творчості письменника можна зробити висновки, що ідіолект Дмитра Білоуса формувався на українському, античному та західноєвропейському літературному ґрунті.

РОЗДІЛ IV

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ *ПРОСТІР* У МОВНІЙ МОДЕЛІ СВІТУ ДМИТРА БІЛОУСА

4.1. Лінгвоментальна інтерпретація *простору* в поетичному мовомисленні поета

Проблема художнього простору є досить складною й суперечливою. Митець у своєму творі, відображаючи реальні координати, разом з тим формує певний художній простір. Дослідження Г. Гегеля, О. Потебні, М. Драгоманова, О. Веселовського, С. Єфремова, М. Зерова функцій художнього часу й художнього простору у творах літератури були спрямовані в основному на осягнення відповідності художнього часу й художнього простору реальному часові й реальному просторові як одному з факторів реалістичності літератури взагалі.

Для розуміння художнього простору важливі не кількісні, а якісні характеристики, тобто такі, що мають естетичне, символічне навантаження, пов'язані зі специфікою мистецтва слова. Простір сприяє вираженню авторської позиції, адже вибір просторових координат є значущим для втілення концепції світу митця. Художній простір формує образ світу, представлений у творі. В оформленні простору домінує інтерес як до його фізичного (предметного) заповнення, так і до його більш абстрактних – топологічних контурів. Простір сприймається як географічно-конкретна й обмежена ділянка місцевості, де відбуваються події.

В основі індивідуальної картини світу лежать вихідні принципи світобачення людини. У творчості Д. Білоуса основними принципами є сприйняття світу в просторі, перевага загальнолюдських цінностей, національна заглибленість.

Простір — один з ключових концептів мовної картини світу Д. Білоуса. У поетичній мові митця просторовий погляд на світ — це той кут зору, під яким письменник здійснює художнє осягнення дійсності. В аналізі просторових відношень беремо до уваги відтворення в тексті певних просторових реалій, координат сюжетної дії в поезіях, фізично-предметного наповнення художнього простору.

У вербальному вираженні концепту *простір* у творах Д. Білоуса простежуються різні значення: такий, що сприймається зором (...*Без будинків там міста, // без води там ріки; // без людей і без землі // і шляхи, і гори, // і моря, і взагалі // всі земні простори* [24, 84]) та осягнений розумом (абстрактний) (*А мова, як море, // річки, ручаї, // впадають, // складають // багатство її, // безмежся її незоре, // мої українські простори... // А мова, як море...* [17, 242]). Абстрактний простір поет пов'язує з осягненням мови, в якій теж є свої відстані, котрі потрібно здолати: *Голову ламаєм — як здолати відстань? // Осягаєм простір, // прагнем до мети // Часом перед нами абеткові істини, // та бува не просто // нам до них дійти* [17, 21]. Зображення обширу української мови є своєрідною мотивацією до її вивчення, тому саме цими рядками Д. Білоус і розпочинає розділ «Абеткові істини» у збірці «Безцінний скарб».

Характерною особливістю поетичної картини світу Д. Білоуса є те, що поняття простору набуває морально-етичного й навіть релігійного значення, яке не властиве буденній свідомості. У молитві за Україну Д. Білоус пише: «*Сподоби розквітнуть на просторах, // яко на земних, так і небесних*» [23, 13]. Простір поет розуміє у двох вимірах: вільний обшир на землі та безмежся на небі.

Антропоцентричний погляд Д. Білоуса на простір зумовлений специфікою осягнення категорії руху та місця. Рух у

координатах реального світу в поезіях митця асоціюється з життєвими «мандрами» самого автора (дитинство в Курманах, навчання в Харківській дитячій трудовій комуні ім. Ф.Е. Держинського, похід на фронт, навчання в аспірантурі Київського університету ім. Тараса Шевченка, відрядження до Болгарії тощо): *А ще в одну школу ходили // босоніж — на луг, до Сули* [21, 21]; *Веселкова її краса // підіймалася в Лісопарку // в сині харківські небеса* [21, 164].

Типологія структурної організації простору в поезіях Д. Білоуса ґрунтується на виділенні антонімічного простору. У контексті простежуються співвідношення, що виокремлюються за допомогою переносних значень і художніх засобів: простір вертикальний (*Щоб ракетку понесло // в зоряне міжгроззя* [24, 50]) / горизонтальний (*Через долину на узгір'ї // лежить і хутір Ходумент* [21, 36]); близький (для поета) (*Дитячі роки. Перші кроки. // Зелений вигін і Сула* [24, 153]) / далекий (*Бо справу мав дідок із садом // на півночі й на цілині* [33, 5]); широкий (*Кажуть ще: в степове безмежся // ...наші предки верстали путь* [32, 85]) / обмежений (*Аж тут і господар трясе бородою, // курей годує коло порога* [24, 158]); рідний (для автора) (*Зазеленів і цвітом засинів // на рідних долах матері України...* [24, 97]) / чужий (*Брат з кордону прибув! // І на цілих п'ять днів!* [24, 89]). Аналіз простору в поезії Д. Білоуса дозволяє досягнути співвідношення різного типу локусів, їхнє семантичне навантаження, особливу роль у структурі певного твору, а відтак, — наголосити ще й на символічному значенні просторових координат. Удаючись до образних переосмислень, Д. Білоус використовує лексеми на позначення простору в поетичних творах філологічного спрямування, що надає тексту експресивності, змістової багатоплановості та виражає світоглядні позиції автора: *Коли спонукає нас мовник // досліджувать слово живе, // то ніби розвідницький човник // по мовному морю пливе* [24, 114]; *І назви в юнім серці зазвучали // ...немов далекі зоряні причали // кудись манили, кликали мене...* [32, 9]; *Так і мови: ті, мов квіти, // що бують між осель, // інші — ті, що рвуть гра-*

ніти // ломикаменем між скель [24, 87]; *Це мова рідної природи, // це мова неба і землі* [17, 145]. Просторові маркери поет використовує для відтворення інтелектуально-емоційного світу людини, що досягається за допомогою використання відповідної лексики: *Ти наше диво калинове, // кохана материнська мово! // Несеш барвінь гарячу, яру // в небесну синь пташиним граєм* [24, 26]. Філолог з українською душею й українським способом мислення, Д. Білоус концентрує свою мистецьку увагу на слові, на рідній мові, які не мають просторових меж, не підвладні часу, а отже – «безсмертні»: *В ній [мові] прагнення до неба вічне, // ...Земне єднається й космічне, космічне і земне* [17, 3]; *Обрій відкрився, всім світам ти видне, // видне як сонце, як ясна блакить; // о рідне слово, хай тобі щастить!* [24, 195].

У поетичних творах Д. Білоуса яскраво простежується зображення простору у двох вимірах: земному й небесному: *Не зникне уже ні барвінок, ні рута, // покінь є земля і небесна блакить* [24, 181]; *Унебі місяць – як млинове коло, // а на землі – Климентові Млини* [24, 23]. Тому в межах парадигми ЛЮДИНА–ПРОСТІР яскраво виокремлюються відповідні номінативні групи.

Для вираження небесного простору поет послуговується лексичними одиницями *блакить, небозвід, небеса, небо, зоряне міжгроззя, небесна синь, зоряні причали*: *...Здається, що з неба вона струменіє, // їх музика світла, свята* [32, 72]. Сприйняття простору в поетичних творах Д. Білоуса має амбівалентний характер, оскільки процеси і явища природи суголосні душі людини.

Поетика небесного простору в мовотворчості Д. Білоуса характеризується широтою осмислення конкретних реалій, введення їх в образний контекст: *І з неба зирить око гнівне // з-під хмари, наче з-під брови* [24, 147]; *А у небі – білі хмари, // наче лебеді* [33, 38]. Небесна вись для поета – це святе безмежжя, вища сила, без якої неможливе існування земного простору: *Високе небо небайдужих // благословля на все святе* [23, 11]; *...Бо сприяють навіть небеса, // щоб у душу входила краса* [23,

46]. Усе, що існує на землі, знаходиться під небом, яке оберігає й захищає: *Ти не міг, дивний степе, // серця не розтривожити чулого, // таж зберіг ти під небом // цілий світ золотого минулого!* [23, 39]; *Україну, мову солов'їну, // край пшеничний під блакитним небом, // ріки збережи, сади розвої...* [23, 13].

Із простором земним пов'язується ряд таких лексем, які семантично групуються шляхом «нанизування» залежно від розмірів позначуваного простору: *планета, материк, континент, країна, місто, село, поселення, хутірець, кут, околиця, вулиця, провулок, майдан, плац; степ, поле, долина, луки, вигін, поляна; ліс, бір, гай, діброва, сад, сквер; гори, кручі, схили, насипи, вали, могили; моря, ріки, ставок, болітце; шлях, дорога, стежина; обійстя, двір, оселя, хата, коло порога, попід стріхою: ...Ні назв на всій планеті, // ані вказівників. // ...А власні назви зникли — // країн, і міст, і сіл* [24, 74].

Просторова модель світу в поетичних творах Д. Білоуса побудована на основі частин простору, чисельність яких характеризується за ступенем значущості для поета. У просторовій парадигмі переважають номінації природного простору віддаленого від міста: *...Коли мене бусол на лузі // підкинув батькам навесні* [21, 20]; *Я колоски збирав у полі, // я прислухався до порад* [24, 193]; *Хто так назвав ті селища навколо? // Хто оспівав діброви і лани?* [24, 23]. Це пояснюється неподільністю, злитістю простору буття і світу письменника.

Загальна парадигма великого простору в поетичних творах Д. Білоуса представлена номінаціями *світ, небеса, обрій, земля*. Названі лексеми різнопланово виділяються у творчості поета: *світ* переважає кількісно (лише у збірці «Диво калинове» *вжито 31 раз*); лексема *небеса* уведена в назву збірки та заголовки творів («*Рідні небеса*», «*Літає попід небесами*»); до слова *обрій* складено загадку (*Як станеш на просторі ти, // скажи, що це за диво: // і видно край, але дійти // до нього неможливо* [24, 85]). Одним із центральних компонентів номінативної групи земного простору є лексема *земля*, що актуалізує семи «суша (на відміну від водного чи повітряного простору)» (*Вже Іван*

на землю сів, // ухопивсь за серце [21, 18]); «планета» (...*А це, мабуть, цікаво буде всім: // планет з Землі у стародавнім світі // було доступно бачити лиш сім* [17, 46]); «рідний край» (*Ми прагнемо до отчого порога, // ми линемо до рідної землі* [32, 72]); «місце життя і діяльності людей» (*Тоді всміхаються батьки і діти, // як всі щасливі люди на землі* [24, 64]); «територія, якою хтось володіє» (...*То литовські феодали // в чотирнадцятому столітті захопили землі ці* [32, 36]); «основа всього суцього» (*Будь благословенна, отча земле, // ти подарувала нам життя* [32, 107]); «місце збереження історії, таємниць» (*Земля – це книга, у якій – // історія твого народу* [32, 107]).

Аналізуючи номінативні одиниці, що є вербальним вираженням концепту *простір*, у творчості Д. Білоуса простежуємо систему координат на позначення просторовості, що обіймає і горизонтальні, і вертикальні лінії. Вони стають проміжними ланками між небом і землею, створюючи об'ємний образ навколишнього світу: *блакить – ріка – береги – сонце – орбіта* (*Та як заборонить траві рости, // ширяти вольній птиці у блакиті, // живій ріці між берегів плисти, // ходити сонцю по своїй орбіті?* [23, 52]); *сонце – край – лани – небо – райдуга* (*Сонце знов над Курманами. // На весь край дуга. // Лине легіт над ланами, // в небі – райдуга...* [32, 21]). Злиття земного й небесного простору створює картину цілісності світу. У топологічних координатах просторового світу Д. Білоуса здійснюється вихід у сферу авторського світосприйняття і світобачення.

Особливістю поетичного мовлення письменника можна вважати концентрацію іменникових репрезентантів на позначення простору, що відбиває велику концентрацію почуття автора. Прийом нанизування номінативних одиниць на позначення простору дає змогу в контексті розкрити любов поета до рідного краю (*Моє село – ні гір, ні круч, – // рівни'на, рівнина'* [21, 36]); до української мови (*Тлумачиш назви свого краю, // гір і долин, річок і нив* [24, 105]); відобразити єдність людини і природи (*І лаврські тут сади, поля і луки, // й людей тут спонукали до науки* [23, 32]) тощо. У поетичній мові митця

простір не просто входить до поетичного словника, а й стає важливою ланкою в зображенні поетом світу.

Органічною складовою частиною художнього простору у творчості Д. Білоуса є світ природи, де поет почуває себе комфортно й затишно. Особливе місце у вираженні картини світу природи посідають назви тварин. Сам перелік слів цього шару розкриває багатство тваринного світу, зображуваного поетом. Назви тварин сприймаються як невід'ємна частина земного простору (*антилопа, бегемот, ведмідь, верблюд, гієна, гіпопотам, снот, жирафа, заєць, їжак, кабан, кенгуру, куниця, мангуст, олень, пума, слон, собака, тигриця, цап*) і небесного (*бусел, галка, голуб, голуба рибалочка, горлиця, горобець, деркач, дятел, зозуля, зяблик, іволга, корольок, крук, кулик, ластівка, одуд, оляпка, папуга, повзик, ремез, синиця, снігур, соловей, со-рокопуд, щиглик, шишкар, шпак, шуліка, яструб*). Із переліку видно, що в поетичних творах Д. Білоуса відображено назви тварин, властиві не лише українському просторові.

У відображенні рослинного світу в художньому просторі митця вражає частотність назв сортів яблук і груш (*анорт, бера Лігеля, бергамот, Вільямс літній, джонатан, дичка лісова, титівка, пепінка, ренета Симиренка*): «*Ех, скуштувати б хоч кислички...*» // *І раптом в лісі – бергамот* [33, 38]. Лексеми на позначення назв сортів у поезіях Д. Білоуса ілюструють психологічну єдність людини і природи: *Звеселіли ніби трохи // пепінки й ренети* [33, 26]; *А дід з мішка виймає дички, // ці не-величкі лісовички,.. // та ніжно так вийма, // достоту бере з мішка живу істоту* [33, 8].

Художній простір Д. Білоуса сповнений життя і в цьому просторі помітне місце посідають люди. Основною людською постаттю, що виступає на тлі простору і в просторі, який зображує Д. Білоус, є не сам автор, а інша людина. Досліджена в другому розділі апелятивна лексика підтверджує цю думку.

Найхарактернішим засобом відображення простору є активне вживання власних імен, географічних назв. Сумщина

стала об'єктом художнього зображення багатьох поетичних творів Д. Білоуса: *Слобожанська ж ця просторінь // буде рідна нам завжди* [17, 14]. Реальний простір у творчості митця тісно пов'язаний з простором історичним, особливо це виявляється у творах на історичну тематику та в мовознавчих поезіях. Події минулого в Д. Білоуса чітко локалізуються на українських теренах: численні згадки про міста і селища, що так багато промовляють для сучасного читача, сприяють творенню панорамності подій.

Простір служить для розкриття та розуміння топонімічної системи, яка посідає помітне місце в поетичній творчості Д. Білоуса. Перевага топопростору може бути пояснена особливістю поетики автора: у поетичній картині світу митця серед географічних назв чітко виокремлюється й виступає на перший план життєво визначений локус — мала батьківщина письменника (Сумщина), історію та життя якої Д. Білоус доносить до своїх читачів. Географічні топоніми на поетичній карті світу митця окреслені реальними рисами, оскільки у творах розкрито етимологію власних назв, передано реальні життєві факти.

Географія поетичних творів Д. Білоуса охоплює не тільки Україну, але й ближнє та дальнє зарубіжжя, що дозволяє авторові розглянути події, які відбулися, в історичному аспекті. Однак центром географічного простору поезій залишається Сумщина, образ якої змальований в історичному, культурному, символічному й навіть етимологічному планах.

4.2. Індивідуально-авторська топонімічна система Дмитра Білоуса

4.2.1. Домінанти топонімічного словника поета

Ономастичні дослідження в Україні, як і в цілому у славістиці, активізувалися в II половині ХХ століття. Серед них простежуються переважно три основні розділи ономастики: топоніміки, поетоніміки й антропоніміки. Лінгвістичні дослі-

дження топонімів здійснили такі вчені, які заснували цілі наукові школи: С.П. Бевзенко, В.О. Горпинич, Ю.О. Карпенко, Є.С. Отін, К.К. Цілуйко та ін.

Визначальною рисою топонімічних досліджень в Україні є домінування дисертацій описового характеру, оскільки саме описові студії готують підґрунтя для теоретичної топоніміки. У їх основі – переважно регіональна методика, яка дає змогу включити у сферу вивчення практично всі найменування географічних об'єктів невеликої території, ґрунтовно, у зіставленні з місцевими позамовними факторами, розглянути кожен топонім [94].

Географічні назви різних регіонів України були об'єктом дослідження в працях науковців. Значна увага приділена топонімікону Західної України (дисертації О.Ф. Ріпецької (1954 р.), К.Й. Галаса (1960 р.), Є.М. Черняхівської (1965 р.), Ю.О. Карпенка (1967 р.), Д.Г. Бучка (1992 р.), М.М. Торчинського (1993 р.), І.Г. Чехівського (1996 р.) та ін.).

Активно досліджують топонімікон Західної України з погляду словотвору (М.М. Габорака (1999 р.), В.В. Котович (2000 р.), Н.І. Лісняк (2004 р.), Н.М. Герета (2004 р.) та ін.). Значна частина дисертаційних робіт присвячена також дослідженню топонімії Наддніпрянщини, Причорномор'я, Східної України.

У низці робіт характеризується гідронімікон України (О.С. Стрижак (1965 р.), І.В. Муромцев (1968 р.), А.П. Корепанова (1969 р.), Є.С. Отін (1974 р.), І.М. Железняк (1988 р.), В.В. Лучик (1995 р.), О.П. Карпенко (1996 р.), В.П. Шульгач (1998 р.)).

Більшість кандидатських дисертацій з гідроніміки присвячена аналізу української потамонімії (Л.Т. Масенко (1972 р.), О.П. Карпенко (1985 р.), В.П. Шульгач (1990 р.), С.О. Вербич (1999 р.), М.Д. Матіїв (1999 р.)).

Цикл досліджень, присвячених вивченню відтопонімічних похідних, був започаткований кандидатською дисертацією

В.О. Горпинича (1965 р.). Словотворчі моделі продовжували вивчати В.В. Лучик (1986 р.), З.О. Валюх (1990 р.), І.М. Шпілько (2003 р.).

В останні роки іншомовний матеріал, зокрема й неслов'янський, досить часто ставав об'єктом вивчення вітчизняних ономастів (Х.І. Зикань (2002 р.), Н.Й. Кидибиц (2004 р.), В.А. Бушаков (2005 р.), Н.В. Марченко (2005 р.), Л.М. Бражнік (2006 р.) та ін.).

Д.Г. Бучко (1972 р.) започаткував ареальні дослідження в українській топоніміці. Опис ойконімних моделей продовжили О.А. Купчинський (1974 р.), З.О. Купчинська (1993 р.), Л.Н. Радьо (2004 р.), І.Б. Царалунга (2006 р.).

Топонімія як стилістично-виражальний засіб у художніх творах самостійно або в поєднанні з іншими онімами описана в низці дисертацій з поетоніміки (О.Ю. Андрієнко – «Комунікативно-прагматичний потенціал власних назв у науково-фантастичному тексті» (1992 р.); М.Р. Мельник – «Ономастика творів Ліни Костенко» (1999 р.); Л.І. Селіверстова – «Ономастикон у поетичному ідіолекті Яра Славутича» (2003 р.); О.О. Усова – «Ономастикон художніх творів М. Хвильового» (2006 р.), Г.В. Шотова-Ніколенко – «Онімний простір романів Ю.І. Яновського» (2006 р.) тощо).

Загальні підходи до дослідження топонімів у художньому тексті викладені в дисертаційній роботі І.І. Марунича «Топоніми в ідіостилі письменника» (1993 р.) [132]. Дослідник описав функціональну багатоаспектність і системність використання топонімічних одиниць в ідіостилі Максима Горького.

У працях з літературної ономастики останніх років здійснено спробу описати власні назви у творчості одного письменника або розглянуто окремі властивості онімів на матеріалі творів різних авторів. Присвячені вони переважно антропонімам. Менша увага приділяється топонімам, «оскільки не в кожному літературному творі можна зустріти топонімічні одиниці, а тим більше в такій кількості, яка дозволила б виконати їх лінгвістичний аналіз» [132, 14].

Топонімічні назви в лексичному складі поезій Дмитра Білоуса посідають помітне місце. Під час вивчення літературної топонімії дослідниками більше уваги приділяється аналізу топонімів, створених автором, оскільки вважається, що саме вони вказують на письменницьку майстерність у галузі топоніміки. Однак поезії Д. Білоуса є тим художнім контекстом, коли у творі актуалізується внутрішня форма (реальна етимологія) того розряду власних назв, які звичайно не етимологізуються й ця актуалізація перетворюється на важливий фактор текстотворення, вираження ідейного змісту твору.

У низці дисертацій з ономастики топонімічна лексика мови творів письменників досліджується за різними типами класифікацій. І.І. Маруніч розглядає реальні й вигадані топоніми, що функціонують в ідіостилі письменника. Аналізуючи й описуючи топонімічний простір художніх творів М. Горького, дослідник виділяє за складом словні прості, словні складні, складні юстапозити-топоніми. У роботі також визначено групи топонімів, які активно використовує М. Горький у своїх творах: найчисленнішими є ойконіми різних видів, найменше — некронімів. Серед лексем, що складають топонімічний простір художніх творів письменника, виділено назви російських й іншомовних географічних об'єктів.

Як важливий елемент художнього тексту топоніми містять у собі інформацію мовного, композиційного й ідейного плану. Тому топонімікон прози В. Винниченка Г.П. Лукаш [129] поділяє на типи: 1) за походженням (реальні, вигадані та реально-зашифровані); 2) за парадигматичною організацією (назви сіл, містечок, сільських мікротопонімів, вулиць, майданів, церков, балок та назви макротопонімів); 3) з погляду синтагматики (топоніми, пов'язані з розвитком сюжету та долею головного персонажа; назви згадуваних персонажем далеких об'єктів, які безпосередньо не пов'язані з розвитком сюжету; назви міст і місць, які характеризують епізодичних осіб або визначають місце дії епізодів, і топоніми-символи); 4) за стилістичною роллю (нейтральні та стилістично забарв-

лені). До розгляду топонімічної системи творів В. Винниченка дослідниця залучає проблеми парадигматики літературних топонімів, їх синтагматики та стилістичного потенціалу.

Ці ж проблеми розглянуто О.О. Усовою під час дослідження топонімного простору творів М. Хвильового. Аналізований матеріал багатий на тематичні групи мікро- та макротопонімів. Дослідниця розподіляє топонімну систему М. Хвильового за видовими ознаками на ойконіми, хороніми, урбаноніми, гідроніми, ороніми, годоніми та інші групи. За синтагматичними параметрами в роботі виділено топоніми, пов'язані з розвитком сюжету й долею головних героїв; назви міст і місць, які характеризують епізодичних осіб або визначають місце дії в епізодах; топоніми-символи, які становлять значний відсоток лексичного поля макротопонімів і відіграють велику роль у топонімічній системі творів.

У роботі І.В. Хлистун топоніми української поезії II пол. XX ст. розподілено за видовими ознаками. Дослідниця виділяє такі розряди: національні і світові хороніми, гідроніми, ойконіми, урбаноніми, ороніми.

На основі аналізу й узагальнення різних типологій дослідження топонімів у дисертаційних роботах з ономастики наш мовний матеріал дозволив зробити свою класифікацію топонімічної лексики поетичних творів Дмитра Білоуса.

У літературному контексті топоніми характеризують географічні, історичні обставини й самі збагачуються асоціативними зв'язками та конотаціями. Дмитро Білоус дотримується принципу достовірності й документальності відносно топонімів. Для творів письменника характерні різні топонімічні масиви. Тому, аналізуючи в поетичній творчості митця парадигму ЛЮДИНА—ПРОСТІР, виділяємо номінативні групи, які входять до її складу: 1) **топонімікон України** (охоплює топоніми на позначення реалій України); 2) **топонімікон Сумщини** (входять топонімічні власні назви малої Батьківщини поета) та 3) **топонімікон зарубіжжя**.

Різноманітність топонімічної системи Д. Білоуса засвідчує досліджуваний матеріал, який можна розподілити на тематичні підгрупи мікро- та макротопонімів, що входять до кожної із зазначених вище номінативних груп. Під час аналізу топонімічного матеріалу в монографії не виокремлюємо кожну тематичну підгрупу тієї чи іншої номінативної групи, а розглядаємо їх у системі. Це пояснюється тематикою та різноплановістю поетичної творчості Д. Білоуса, в якій топоніми обіймають широку денотативну сферу й виступають на позначення: материків, країн, держав, республік (*Англія, Африка, Америка, В'єтнам, Іран, Корея, Латвія, Туреччина, Україна, Чехія: «Место сие было границей // между Польшей и Россиею» // «А де ж Україна?!» – подумав юнак [23, 36]*); етнічних територій, окремих місцевостей (*Волинь, Кубань, Полісся, Правобережжя, Роменщина, Сибір, Слобожанщина, Хмельниччина, Чернеччина: Чи Прикарпаття, чи Донеччина, // край волинян чи слобожан... [17, 174]*); міст (*Біла Церква, Варшава, Глухів, Київ, Люксембург, Мадрид, Ніжин, Сочі, Туніс, Харків, Шемаха: Тобі було байдуже, де твій дім, – // Ростов чи Рим, Полтава чи Толедо – // Боліти за «Динамо» і «Торпедо» // І точно так – за Вашингтон і Рим [21, 116]*); сіл, інших населених пунктів (селищ, хуторів) (*Бродок, Герасимівка, Курмани, Мишурки, Покутнівка, Рогіз, Ходумент, Хутір Михайлівський: Насмерку не раз, не двічі // напали на панів // з хащів Ракової Січі, // Томашівки, Маршалів [32, 41]*); вулиць, майданів (*Високих Осокорів, Майдан Тарасів, Котлованна, Хрещатик, Леоніда Полтави, Коржівська, Уолл-стріт: Та бур'яни, на жаль, ще є в саду, // І тут же зветься вулиця – Квітуца [21, 112]*); рік, озер, проток (*Буг, Волга, Даугава, Здвиж, Лопань, Нева, Оржиця, Прип'ять, озеро Кумине, Дейнеччина, Ла-Мани: Стружок кучері русяві, // сиві вуса конопель, // на Дніпрі, Сулі, Росаві – // не за тридев'ять земель [21, 116]*); острівів, півостровів (*Гваделупа, Кос-Арал, Крим, Крит, Канарські острови, Мадагаскар: Летить туристська група, // у неї повно скарг: // не зна, де Гваделупа, // а де Мадагаскар [24, 74]*); гір, лісів, ярів, урочищ, шляхів (*Алатоо,*

Арарат, Голгофа, Карпати, Чернеча, Обухівська дорога, Михайлівська цілина: Крута гора Безрадицька Стрілиця // колить Дніпровим берегом була... [23, 32]). Індивідуально-авторська топонімічна система дозволяє визначити специфіку реалізації семантичного потенціалу загальномовних топонімів. У використанні власних назв Д. Білоус не обмежується тільки енциклопедичною інформацією, але, з другого боку, ця інформація присутня в його творах. Бажаного ефекту автор досягає як самим добором географічних назв, так і побудовою відповідних контекстів.

Серед власних назв, використаних поетом у творах, виділяється хоронім *Україна* (лише у збірці «Ромен хіба не родич Рима?» вжито 17 разів). Топонім *Україна* у фонетичних варіантах *Україна* – *Вкраїна*, що зумовлені самим фонетичним паралелізмом назви, фіксується у своїй автентично-національній формі не тільки «як назва країни і території, заселеної українцями» [213, 59], а як топонім-символ, семантика якого розширилася, набула ознак нового світосприйняття: *Та, відходячи в могилу, він збагнув безмежжя зради – // можна втратить Україну, потураючи Москві* [32, 36]; *Зичним голосом Бориса Гмирі // Україна з Богом розмовля* [32, 86]. Інші ж країни або їхні території поет згадує побіжно й пов'язує з долею України (прямо не називаючи її) та українців: *Якби ви знали, ох якби, // Гранд Опера' й Ла Скала, // які вона таїть скарби, // моя земля ласкава* [32, 29]; *Чим Кубань, Кавказ Північний вабить? // Менше там репресій? Менше драм? // Думав же Капельгородський, мабуть, // про ментальність українця й там* [32, 59]; *Хоч працював задля Росії // і, не шкодуючи зусиль, // про рідний край плекав він мрії...* [32, 31]. Указування на об'єкт – природна функція топоніма, але, окрім цього, в багатьох найменуваннях простежуються додаткові значення, пов'язані з характеристикою об'єкта й авторською інтерпретацією: *Де ще в світі є така країна, // як терпляча Україна-ненька..?* [17, 216]; *Нас кличе Україна-мати // одвічну силу дарувати, // свій дух передавать словам...* [17, 51]; *Зазеленів і цвітом засинів //*

на рідних долах *матері-України* [23, 15]. Письменник повертає близький йому поетонім різним гранями, надає нескінченне змістове насичення. Д. Білоус у кількох рядках сконденсував головні риси і природи, й історії своєї Батьківщини.

Не оминає поет власні назви українських етнічних земель: історико-географічні (Волинь, Галичина, Кубань, Поділля, Слобожанщина) та історико-політичні (Запоріжжя, Гетьманщина (Лівобережжя), Правобережжя): ... *А ті – по сіль дорогу знали // у Крим або в Галичину* [24, 79]; *А у нас на Слобожанщині, // у Попівці край Сумів, // знаний був у всій слов'яниці // гурт уславлених умів* [32, 54]; *Все Лівобережжя – голе: // ні людей, ані отар. // Навіть звалось Дике поле // після нападів татар* [32, 13]; ... *З-за Дніпра, з Правобережжя // утікав трудящий люд* [32, 14]. Використані топонімічні масиви створюють ефект масштабності зображуваного в межах України.

Топоніми як невід'ємний елемент форми і змісту творів Д. Білоуса є виразними носіями авторського задуму. Лінгвістичність і зв'язок з реаліями життя, динамікою авторської концепції визначається особливостями еволюції топонімічного словника поета. Поєднання наукового стилю з художнім, розкриття етимології топонімів у поетичній формі, відображення їх фонетичних, структурно-словотвірних і семантичних особливостей є підтвердженням авторської майстерності, характеризує Дмитра Білоуса як мовознавця.

У поетичній творчості митця переважають реальні географічні назви. Дехто з дослідників вважає, що їх не слід відносити до літературних топонімів, оскільки вони лише позначають реальні об'єкти. А літературні топоніми – це назви, створені автором для характеристики денотата. Ми ж дотримуємося тієї думки, що реальні топоніми, ужиті в художньому тексті, є літературними, оскільки вони служать для вираження поглядів автора, активізують свої приховані семантичні можливості (Е.Б. Магачик, В.М. Михайлов, Л.М. Андреева, І.І. Маруніч).

Стилістична різноманітність власних назв у художній літературі загалом пояснюється стилістичним багатством оно-

мастики в житті. Власні імена й назви можуть нести яскраво виражене змістове навантаження, володіти прихованим асоціативним фоном і мати особливе звукове оформлення. Вони здатні передавати національний і місцевий колорит, відображати історичну епоху, володіти соціальною характеристикою. Поетичній творчості Д. Білоуса характерне використання реально-географічних назв з безоціночною основою, які виконують номінативну функцію.

У низці творів письменник проводить своєрідний етимологічний аналіз власних назв, який ґрунтується на порівняльно-історичному методі. Д. Білоус досліджує топоніми, встановлюючи статус слова в плані його успадкування мовою в процесі її еволюції чи запозичення з інших мов (*Та чи багато назв, імен, // таких близьких своїм звучанням, // як Рота – Рим і наш Ромен* [32, 7]; *«Курмани» ж, слівце цікаве, // будить спогади живі. // В тюркських мовах це – застави, // це – пости сторожові* [32, 12]; *Ямпіль... тюркське ям лежить в основі. // ...Ям – поселення, де можна // помінять дорожніх коней* [32, 75]); зіставляє історичну морфемну структуру слова із синхронною (сучасною) структурою морфем і виявляє історичні зміни в складі морфем власних назв і системі зв'язків похідності й мотивованості (*– Та звідси ж мент єдиний ходу, // тому й зветься Ходумент* [32, 64]; *Курмани... од курман, а це те саме, // що вірówka, чи курмей...* [32, 13]; *...І зветься те село – Кімличка. // ...Кімлик – те саме, що калмик, // кімличка – те, що і калмичка* [32, 47]; *Чом зवेशся так, Хоружівко? // Мабуть, край лісу тут // хорунжі і хорунженки // тримали свій реду́т* [32, 48]; *В Ко-но-то-ні туп копитний – // відгомін у мові. // Чуєм «коней» і «топити» // в складеному слові* [32, 80]). У художньому творі топонімічне слово, як і антропонім, набуває адекватної значенневості завдяки розумінню реципієнтом його денотативної основи.

Дмитро Білоус до пошуку етимології топонімів залучає дані культурного, соціального й природничого характеру (*Велика Писарівка... Тут колись грамотіями // хутори відзначалися... //*

Тим-то й писарське селище // поставало Великим [32, 100]; То, напевне, на болотах // рясно вежу тут росло, // коли **Веховим** назвали // мальовниче це село [32, 61]; А що місто на роздоріжжі – // чи **Путивель** не від слова «путь»? [32, 68]; ...**Що** через глухі ліси навколо // **Глухів** назву Глухова дістав [32, 70]). Письменник досліджує походження й історичну мотивацію топонімів, реконструює звуковий, морфемний склад, граматичну й семантичну природу власних назв. Спираючись на історичні дані, Д. Білоус чітко визначає етимологізацію деяких топонімів: **Безрадичі** – так назване село, // без ради княжої засноване було... [17, 47]; ...**Хоружівко**, агон! // В твоїм прадавнім корені // величчя хоругов [32, 48]; «Добре б'ють, – казали люди, – // не здригнулись недригайли!» // ...і тебе, містечко, стали // називати **Недригайлів** (курсив авт. – Д. Б.) [32, 58]. У своїй творчості письменник орієнтується на ойконіми (власні назви будь-яких поселень) реального топонімікона.

Спроби розкриття семантики назв у поетичних творах митця робляться переважно на ґрунті літературних, історичних, архівних даних, народної етимології, тобто «тих даних легендарного характеру, які оточують назву, і тих пояснень, які давалися їй місцевими старожилами» [213, 60]. Назву урочища **Свячене** Д. Білоус пов'язує зі святом **Водохрещя**, коли святили воду; **Мочар** – «мокра місцина, болітце» [32, 20]; **Левада** – «місцина, де трави, в низовині – зелені отави» [32, 20]; **Овече** – «звичайно, де вівці випасали колись курманівці» [32, 20].

В Україні існує більше ста поселень, назви яких пов'язані зі словом *слобода* чи *слобідка*. На ряд топонімічних назв, об'єднаних лексемою *Слобода*, поет звертає увагу у вірші «Тут наш рід пустив свій корінь»: – **Знаєте**, звідкіль, коли // всі ці **С л о б о д и** (курсив авт. – Д. Б.) **довкола** // **Недригайлова** **пішли?** // **Слобода Чернеча** (курсив авт. – Д. Б.), **й Красна** (курсив авт. – Д. Б.), // **й Сакунова Слобода** (курсив авт. – Д. Б.)? [32, 13]. Д. Білоус розкриває етимологію лексеми, пов'язуючи лінгвістичний аспект з історичним: **Від панів на це безмежся** // (**б о с л о б о д и** (курсив авт. – Д. Б.) **більше тут**) // ...утікав

трудолюбивий люд [32, 14]. У другій половині XVII ст. селяни-кріпаки тікали від поневолення шляхетською Польщею та засновували слободи – поселення, котрі одержували тимчасові пільги, за тодішньою українською термінологією – слободу: *Тут, зріднившись з ланами, // кут облюбували // наші предки і Тернами // слободу назвали* [32, 66]. Протягом 50–60 років XVII ст. відбулося заснування значної кількості поселень на Сумщині як північно-західної частини всієї Слобожанщини або Слобідської України (що походить від слова «слобода» та «слобідка»). Саме про слободи Сумської області і йде мова в поетичних творах Д. Білоуса.

Аналізуючи комонім *Червона Слобода*, Д. Білоус зауважує, що раніше вона звалася *Красною* і зміна назви не є мовним перекладом слова, оскільки «*красний* (курсив авт. – Д. Б.) – не просте слівце, – // епітет ясний і виразний. // *Словечко красен*, (курсив авт. – Д. Б.) *красний* (курсив авт. – Д. Б.) – це // *чудовий, гарний і прекрасний*» [32, 33]. Начебто побіжно між спогадами про минуле поет вводить такий лінгвістичний штрих і далі не продовжує своєї думки, даючи читачам матеріал для роздумів.

З багатьма топонімами протягом довгого часу відбулися фонетичні та морфологічні зміни, унаслідок чого важко, а то й неможливо пояснити етимологію цілого ряду географічних назв. Однак Дмитро Білоус намагається етимологізувати топонімічні назви та розкрити їх походження й семантику.

Будучи складовою частиною лексики мови, топонімічні назви, як і особові імена людей, мають разом з тим ряд істотних відмінностей від усіх інших лексичних груп. Топонімічні назви завжди гранично локалізовані, тобто прив'язані до території, називаючи певні об'єкти певної місцевості. Походження назви міста *Батури* письменник пов'язує зі словом *батура* – фортеця, адже місто було засноване як польська фортеця, і заперечує думку, що населений пункт названо ім'ям польського короля Стефана Баторія. Однак у Топонімічному словнику України М.Т. Янка зазначається, що назва міста трансформо-

вана «від прізвища польського короля Стефана *Баторія*» [230, 35], на що вказує присвійний суфікс -ин. У вірші Д. Білоус наголошує, що місто було засновано раніше, «*ніж Стефан Баторій // мав будь-як відношення // до цих територій*» [24, 139], що є вагомим аргументом на користь версії поета.

Ойконім *Чигирин* Д. Білоус етимологізує, наводячи декілька варіантів. Він робить припущення, що назва міста *Чигирин* походить від слова *чигир* – дерев'яний черпак на криниці, що знаходилася на перехресті доріг у місті. Друга версія пов'язана зі словом *чигар* – народна назва отруйної і цілющої трави, що росла в тій місцевості. Такі припущення спираються на семантику й не зовсім достовірні, оскільки не враховуються інші морфемні назви, а саме присвійний суфікс -ин. Письменник зауважує, що в давні часи там жив отаман Чигир, тому «*як питає хто: «Чий город?» – казали: // – Та Чигирин! або – Чигирин!»* [17, 95]. Білоус-філолог робить висновки, звертаючи увагу на морфемну структуру власної назви. Ця гіпотеза є найбільш імовірною. Відантропонімне походження ойконіма підтверджується в Топонімічному словнику України, де зазначено, що «в пам'ятках тих часів згадується Чигир-Батир» [230, 385], ім'я якого в поезії Д. Білоуса трансформоване як Чигир-богатир.

Виходячи з розуміння основних причин, які дали поштовх виникненню власної назви, й етимології слова, що лежить в основі ойконіма, Д. Білоус у поетичній формі відображує фонетичні зміни в назві міста *Кряжопіль* – *Крижопіль*. Автор доводить, що в основі ойконіма *Кряжопіль* слова *кряж* і *поле*: *Той кажуть: від кряжу* (курсив авт. – Д. Б.) *до поля* (курсив авт. – Д. Б.). // *Спочатку Кряжопіль постав* [17, 96]. Письменник пояснює слово *кряж* як підвищення та вододіл між басейнами Південного Бугу й Дністра. За версією Д. Білоуса, місто змінило назву, оскільки на полі було вкопано кам'яний криж: *Цей криж, тобто хрест, був на диво – // окраса дороги й села* [17, 97]. У Топонімічному словнику України ця думка має підтвердження: найменування міста «пов'язане з його географічним

положенням: воно лежить на *кряжі* — вододілі між басейнами ріки Дністра й Південного Бугу. Більш імовірно, ойконім походить від *крижове поле* “хрестоподібне поле, на якому було поставлено хрест” (від укр. обл. діал. *криж*)» [230, 198]. Вірш наштовхує на висновки, що власні назви пов’язані з позамовною дійсністю й реагують на події та зміни в суспільстві.

Досліджуваний матеріал засвідчує широту й різноманітність топонімічної системи Д. Білоуса. Серед географічних назв України, уживаних у поетичних текстах, виділяються топоніми суші та власні назви водного простору.

У народно-патріотичному ключі вжитий поетом двочленний гідронім *Славу́та-Дні́про* у вірші «Славу́тні місця». Однак назва-прикладка *Славу́та* у творах Д. Білоуса відрізняється від народнопоетичної традиції вживання її в контекстах у значенні символу великої національної сили, носія слави. Письменник відштовхується від слова *славу́тина*, що фіксується в словнику В. Даля («гарна, мальовнича місцевість» [64, 215]). На підтвердження цієї думки Д. Білоус наводить ойконім, семантика якого теж пов’язана з красою: *Славу́та-місто вирина, // що звалося Славу́тина* [24, 165]. Як заклик звучать останні рядки твору, що наголошують на єдності мови й позамовної дійсності: *Вбирай красу, твори добро, // милуйся рястом, рутюю — // й збагнеш, чому зовуть Дні́про // Славу́тичем, Славу́тою* [24, 165].

На логічні роздуми читачів наштовхує вірш Д. Білоуса «Чому Десна?». Тут автор пояснює назву річки, відходячи від запитання: *Чому ж тоді ліва* (курсив авт. — Д. Б.) *притока Дніпра // зветься Десною* (курсив авт. — Д. Б.)? [24, 171], адже десниця — це права рука. Після декількох версій автор доходить висновку, що «...*угору ішли до Дніпра течії // селитися люди. // ...А назва Десна* (курсив авт. — Д. Б.) *— бо була їм ріка // праворуч* (курсив авт. — Д. Б.) *по ходу*» [24, 171].

Топоніми ближнього та дальнього зарубіжжя переплітаються в контексті поетичних творів з топонімами України. Це пояснюється тематикою й сюжетною лінією, де на пер-

шому плані українські простори, українці та рідна мова. Використання зарубіжного топонімікону у віршах Д. Білоуса засвідчує всеохопність географічного простору. Топонімічні масиви повсюдності в лексико-семантичному полі художніх творів сприяють уявному перенесенню читачів з одного місця в інше відповідно до описуваного сюжету. Яскравим прикладом є вірш «Скоро вже канікули»: *Ми ж на свята у Киргизію // і – в похід на Алатоо... // ...В ці ж канікули ми в Латвію // гайнемо на Даугаву! // ...Ми ж на свята – у Вірменію, // до підніжжя Арарату! // ...в червні їдемо в Молдавію, // до Дністра, в зелені плавні!* [24, 57]. Однак у більшості творів для поетичної географії Д. Білоуса характерний принцип етноцентричності, який полягає в тому, що вихідною позицією, з якої автор споглядає образи географічного простору, є його Батьківщина. Поряд із зарубіжними географічними назвами поет вводить у контекст лексему *Україна*, похідні від неї та топоніми своєї країни: *На декаду в Ташкент з України // прилетіли і старші майстри...* [23, 41]; *Йшли в далеких Карлових Варах // українці Неля й Павло* [17, 125]; *І Київ свій для нього, і Чарджоу, // і він про всіх турбується щодня* [24, 63]. Топоніми в поетичних творах створюють образну цілісність тексту, працюючи на його загальну ідею та творчий задум автора.

У групі зарубіжних топонімів основу складають назви міст різних країн світу (майже половина всіх астіонімів, ужитих у поетичній творчості Д. Білоуса). З огляду на аналізований матеріал можна виділити тематичні підгрупи топонімів залежно від змісту поетичних творів, оскільки автор уводить у тексти зарубіжні назви з метою розкриття сюжету в художньо змодельованому поетичному мікросвіті: топоніми в поезіях на воєнну тематику; у віршах про життя й діяльність відомих людей та Д. Білоуса зокрема; у творах лінгвістичного спрямування, загадках, жартах, шарадах тощо; власні назви в лексико-семантичному полі художніх творів. Зарубіжний топонімікон у поезіях Д. Білоуса динамічний, письменник звертається до суто реальних географічних назв.

У контексті творів на воєнну тематику топоніми підсилюють напругу зображуваних подій, надають конкретики розповіді, виступають достовірними показниками тієї доби (*Йшли в атаки любові // на Москву фашистівці...* [21, 51]; *Як пояснення при Яссах // До «Майн кампфу» додали. // Відень, Прага і Варшава – // Добре їм дались взнаки!* [37, 69]; *... Частина їхня до Берліна // уже не першою ввійшла* [21, 55]) та можуть виконувати функцію історизмів (*Коноп – із найстрашніших // для Москви поразок* [23, 22]). У деяких географічних назвах закладений додатковий смисл, який не потребує пояснення. Позатекстовим досвідом для реципієнта, стосовно останнього прикладу, може бути хрестоматійна інформація, що після поразки цар збирався перебратися до Ярославля за Волгою, а Виговський наступав прямо на Москву, тому місто й охопила паніка.

Топоніми поезій різняться тією роллю, яку виконують у творі. У віршах про відомих людей одні власні назви безпосередньо пов'язані з головною сюжетною лінією (із життям і діяльністю героя твору): *Бо зринає в тім хоралі // сиротя некутане // і Кобзар на Кос-Аралі, // муштра і шпіцрутени* [24, 93]; *... Родивсь Григорій Политика, // зростав у нашій стороні. // Подавсь у Петербург чужинний, // був політичним діячем...* [32, 30], інші – віддалені в часі або просторі, переважно об'єднані навколо зображуваної постаті: *Трудящий люд в Баку, Москві, Дамаску // радий: з вельмож Сабір зриває маску!* [21, 33]; *Чи думав Мишко тої днини, // гусьми випасавши спориш, // що звістка про нього полине // у Лондон, Нью-Йорк і Париж? (про Михайла Осадчого)* [32, 24]. У творах, пов'язаних із життєвим шляхом самого Д. Білоуса, переважають топоніми *Болгарія* і *Софія*, оскільки поет перебував у творчому відрядженні в Болгарії, де вивчав болгарську мову та літературу: *Колись я у Росії, // в Москві читав цей вірш. // І в Мінську, і в Софії // сприймався він не згірш* [17, 42]; *А Босева Асена // в Болгарії я стрів...* [17, 43]. Власні назви цієї підгрупи виконують

інформаційно-стилістичну функцію (номінативну, ідентифікуючу, локалізуючу, фонову та соціальну).

Етимологічне дослідження зарубіжних географічних назв також відбито в поетичних творах Д. Білоуса: *...Як місто-сад Алма-Ата* (курсив авт. — Д. Б.) *в казахів. // Для них не тільки милі звуки в слові, // а Батько Яблук* (курсив авт. — Д. Б.) *це в казахській мові. // А чом болгарське місто зветься Враца* (курсив авт. — Д. Б.)? *// До нього вхід — між скель ворітця — вратця* (курсив авт. — Д. Б.) [24, 68]. Це свідчить про рівень обізнаності поета-лінгвіста. Топоніми в поетичній творчості Д. Білоуса утворюють індивідуально-авторську топонімічну систему, що відповідає реальному топонімікону епохи письменника.

Географічні назви Д. Білоус вводить у вірші, загадки, скромовки-жарти, шаради, створюючи таким чином мнемонічні твори, що мають навчально-дидактичне призначення: *Повтори разів три: // Памір, Армавір, // Гібралтар, Гвадалквівр... // Чи досягнеш ти Ла-Маншу, // язика не поламавши?* [24, 121]; *...Напиши з великої — країна, // а з малої — головний убір (Панамма)* [24, 177]; *Олесь йому: — Та ж он вона — Лесото! // Федько назад читає: — От — осел!* [24, 154]; *Ану, філологи натхненні, // з допитливими лицями: які країни однойменні // із їхніми столицями? (Алжир, Туніс, Люксембург, Мехіко, Бразилія та ін.)* [24, 180]. Діапазон географічних знань письменника та творчий добір лексики створює додатковий зміст, закладений у поетичних творах: автор робить акцент саме на лінгвістичному аспекті.

У поезіях Д. Білоуса топонім *Сибір* виступає у двох значеннях: первинному топонімічному як «частина азіатської території Росії» та вторинному конотативному, що має усталений негативний зміст, виступаючи як узагальнене найменування місця заслання: *І їдуть вчені поліглоти // в Сибір, у царство холодів — // у краї вічної мерзлоти // шукати мамута слідів* [24, 76]; *...За нашу мову в тюрми, // в Сибір нас волокли* [17, 263]. Географічна назва використовується автором як похідний елемент до певних понять через асоціації, що викликаються

контекстом: *Сибір. Невольничі кайдани. // Поневір'яння з юних літ* [21, 93]; ...*Драй-Хмара, Зеров, Филипович // і Плужник, – усім Соловки* [17, 69]. Власні назви не лише виконують роль територіальних орієнтирів, а й акумулюють певну енциклопедичну інформацію.

В ідіолекті Дмитра Білоуса зафіксовані власні назви, що вийшли з активного вжитку, (*Стародавній Рим, Київська Русь, Русь-Україна, Дике поле, Річ Посполита, Лтава, Російська імперія, СРСР*). Вони використовуються поетом для висвітлення певної історичної епохи, елементів культури, виконують хронотопну функцію: *Родовід наш іде від держави, // котра звалася Київська Русь* [23, 27]; *Стали Польща із Литвою як // одна Річ Посполита* [32, 36]; *Старий засвідчує літопис // поселення, що зветься Лтава* [24, 102]. Такі топоніми не тільки вказують на час чи подію, а й виражають ідеї автора, мають художньо-естетичну значущість. Д. Білоус у своїх творах згадує власні назви навіть тих географічних об'єктів, які зникли з плином часу: *Край села ж було озерце, // прозивалось Кумине, // вже сухий ярок тепер це, // та бентежить він мене!* [21, 45], а також регіональні назви, пов'язані із соціальними, історичними й культурними чинниками: ...*Хутірець, де народивсь Гребінка, // у народі звать – Гребінчин Яр* (курсив авт. – Д. Б.). // *А пани Убежищем* (курсив авт. – Д. Б.) *назвали // ...так цю назву й нав'язали нам* [24, 56]. Більшість топонімів поет розглядає переважно як мовне явище в аспекті його лінгвістичного й історичного розвитку.

Творчості Д. Білоуса характерне використання деяких власних назв, які складають групу сакральної топоніміки. Поетична географія митця співвіднесена з іменами реально існуючих сьогодні або в минулому давніх міст (*Ватикан, Охрид, Рим*). Символіка цих міст базується на біблійній традиції, що включає архетипові знаки.

Незначна група еклезионімів (назви церков) виступає уточнюючими деталями в поезіях, де не вказано назву міста: *І перед Софією, чую вночі я, // іде хтось, наспівує «Санта Лю-*

чія» [23, 57]; *Побіля Лаври, серед двору // Людей зібралася юрба* [21, 124]. Еклезеоніми несуть топонімічне навантаження, оскільки реципієнт сприймає низку церков паралельно з місцями, де вони знаходяться: *Як личить нам свята Софія // і храм Михайла золотий, // храм Первозданного Андрія // і храм Володимира святий* [23, 11].

4.2.2. Топонімічний простір Сумщини в поетичній картині світу Д. Білоуса

Топоніми становлять не лише географічні терміни, але й містять у своїй семантиці яскраву культурно-історичну інформацію. Основна топонімічна інформація творів Д. Білоуса збігається з територією батьківщини письменника – сучасною Сумщиною.

Найбільш кількісною у використанні топонімів є збірка «Ромен хіба не родич Рима?», яка утверджує оригінальний жанр віршів про вітчизняну топоніміку, розкриває походження назв урочищ, сіл і міст Слобожанського краю. Це своєрідний етимологічний словник топонімів Сумщини, що становлять ядро образу рідного краю.

Опис населених пунктів і пояснення їхніх власних назв автор пов'язує з персоналіями історії, політики, науки, культури, мистецтва: *Коли я читаю твори // Олександра Потебні, // молодим його я бачу // у Гаврилівці й Ромні* [32, 43]; *Зелений, тихий слобідський Вороніж, // де вперше небо вздрів Панько Куліш* [32, 74]; *Грунь – це село Остапа Вишні. // І має Грунь своє лице* [32, 95]. З особливою гордістю Дмитро Білоус зображує своїх славетних земляків, а також тих видатних людей, чиї імена пов'язані із Слобожанщиною.

Конкретизуючи художній простір збірки «Ромен хіба не родич Рима?», створюючи образ рідної землі, її масштаби, автор близько ста разів використовує власні назви населених пунктів, кожного разу повертаючи новою гранню мовну семантику того чи іншого топоніма. Поширеними є топоніми,

що знайомлять з особливостями географічного положення місцевості, рослинного й тваринного світу, з життям і побутом народу, його господарською діяльністю, історичними подіями тощо.

В історичному контексті письменник розглядає топонім *Путивль*. Місто відоме ще з X сторіччя, тому Дмитро Білоус опоетизовує дані Іпатіївського літопису, згадуючи часи половецької навали, Київську Русь, князя Ігоря та Ярославну. У цьому творі автор не робить однобічних висновків щодо походження ойконіма, а лише подає два можливих варіанти. Перший пов'язаний з географічним розташуванням міста на роздоріжжі, тому власна назва походить від слова *путь*, другий – з історичним аспектом, що назва утворилася від прізвища засновника *Путило*.

Цікавою є спроба Д. Білоуса в поетичному творі розкрити походження назви міста *Лохвиця*. Автор проводить різнопланові дослідження ойконіма. Етимологічний аспект вказує на походження власної назви від слів *лох*, *лохина* (назва рослини), зазначених у словнику Грінченка [170, 378]. Історико-географічні особливості місцевості пов'язують назву міста з назвою річки *Суха Лохвиця*, яка протікає на цій території. Вона часто так пересихає, «*що, мов калюжка між кущами, // стає воістину суха*» [24, 185]. Поєднавши ці дані, Дмитро Білоус доводить, що слов'янське слово *локва* лежить в основі назви річки, оскільки означає *калюжа*, *рудочка*, *болітце*. *Локвиця* – зменшувальна форма від *локва*. Отже, з'ясувавши етимологію слова *Лохвиця*, письменник довів походження ойконіма від назви річки.

Такий ланцюжок пояснення простежується у вірші «Грунь». Автор розкриває власну назву, користуючись топонімічним словником. *Грунь* – вкрита лісом невелика гора. Річка *Грунь*, що в слобідському краї Остапа Вишні, «*стікає з лісами вкритої гори*» [32, 96], тому й має таку назву. Отже, ойконім *Грунь* виник від однойменного потамоніма (власної назви річки), а не від антропоніма *Груня*, як про це сказано в зазначеному вище творі.

Спостерігаючи за процесом творення назв населених пунктів, учені встановили закономірність, що топографічні терміни, переважно назви річок, набагато старіші, ніж назви поселень. У питанні про навколишнє середовище головне річка: біля неї могло бути поселення, і воно мало однойменну назву. Значна кількість поетичних творів Дмитра Білоуса доводять походження власних назв населених пунктів від гідронімів: *А звідсіль цікава думка, // що від Сумки й Суми йдуть* [32, 52]; *...Вільшана походить од Вільшанки, // ріки, що у долині // болотяній текла* [32, 62]; *...Місто це народ нарід // за рікою Ворожбою, // що текла неподалік* [32, 82]. Як бачимо, поет розкриває прямий зв'язок назви міста з назвою ріки, що протікала поряд. Однак Д. Білоус занурюється глибше в розкритті етимології власних назв і робить припущення щодо походження потаємного *Ворожба*: *«Може, давньої пори // діви тут вінки пускали, // ворожили, чаклували // у купальські вечори?»* [32, 83]. Той факт, що значна частина гідронімів лежить в основі топонімів, пояснюють історичні відомості: люди створювали поселення біля водоймищ, що були необхідні для подальшого життя.

Назви населених пунктів *Брід*, *Курячий Брід*, *Бродок* пов'язані з глибиною водоймищ, що знаходяться в цих місцевостях. Для читачів, яких цікавить питання етимології зазначених вище топонімів, корисним буде десятирядковий вірш Д. Білоуса «Бродок», влучним епіграфом до якого є народна мудрість «Не спитавши броду, не лізь у воду»: *«В кожного поселення – свій світ. // Хуторець маленький зветься Брід. // Можна тут перебрести Сулу – // назви ж не даються навдалу»* [32, 22]. Назва *Брід* походить «від д.-р. брод «брід, шлях, прохід», утвореного від і.-є. *bhradъ > праслов. *brodъ, представленого в усіх слов'янських мовах» [230, 59]. У поетичному творі автор розкриває зв'язок ойконімів з особливостями водних масивів певних територій, наводячи для прикладу реальну власну назву *Курячий Брід*, яка має метафоричний підтекст.

На перший погляд прозора етимологія топоніма *Липова Долина* не потребує пояснення. Однак Д. Білоус розкриває читачам походження ойконіма вже в епіграфі, узятому із записника: «*Красива назва у віки // пішла від Липівки-ріки*», і продовжує цю думку рядками вірша: «*Я ще бачив ці липи, // де Липівка долу // впадає до Хоролу // і разом удалеч пливуть...*» [32, 46]. Гідроніми, як і топоніми, відбивають історико-географічні особливості тієї чи іншої території.

Семантичну структуру онімів формують лінгвістичні фактори, до яких належать етимологія основи, специфіка існування власної назви й особливі мотиви іменування. Твори Д. Білоуса наголошують на тому, що існують топоніми, які утворилися від антропонімів: *Вороніж... є ім'я прадавнє Воронег* – // від нього ця назва пішла [32, 73]. Села й міста, як і всі інші об'єкти місцевості, нерідко називали іменами перших поселенців, засновників населених пунктів: ...*Лебеда* (курсив авт. – Д. Б.), якийсь кармазин, – // давній міста цього засновник: // «*Чий це город?*» – «*Чий? Лебедин!*» (курсив авт. – Д. Б.)» [32, 85]; *Його Коровинцем назвали // за той «коров'ячий» маршрут! // А від Коровинця потому // уже й Коровиці пішли* [32, 30]. Топоніми антропонімічного походження певною мірою засвідчують історію, соціальні події, економічний і культурний розвиток і зміни того чи іншого краю: ...*Воїн хоробрий на прізвище Рак, // першим був тут поселенцем. // ...І заснували тут Ракову Січ* – // знак січового братерства [32, 32]; *Чи не з нащадків Хмеля // сюди козак прийшов? // – А чий це хутір? – Хмелів! – // а звідси – і Хмелів* [32, 46]; ...*Історики наші й лінгвісти понині // вважають, що Бурій – засновник Бурині* [32, 103]. Переважна більшість географічних назв на -ин, -ів указують на особисту (індивідуальну) приналежність. Географічні назви цього типу належать до топоутворень, виникнення яких припадає на період зародження приватної власності в суспільстві, класових відносин тощо.

Досліджуючи з лінгвістичного погляду низку так званих «неофіційних» антропонімів, Д. Білоус знаходить пояснення

власним назвам деяких населених пунктів: Тимченки – Тимофій, Тимко, Тимоха, Тимошко, Тимочко, Тиміш (*Став Тимофій, Тимко, Тимоха // засновником цього села. // ...Ото й почав хазайнувати // Тимошко, Тимочко, Тиміш* [32, 64]); Куземин – Кузьма, Кузема (*Тут, – каже, – в тому суть, // що в нас Кузьму в Куземині // Куземою ще звуть...*[32, 97]). Автор реконструює праформи слова й пояснює процеси перетворення на сучасну форму з огляду на фонетичні й морфологічні зміни. Вірш «Томашівка» Д. Білоус розпочинає риторичним запитанням, заохочуючи читачів до лінгвістичних пошуків: *Коли сказати, що Томашівка // пішла від імені Хома, – // де на споріднення вказівка?* [32, 65]. Поет наголошує, що назва села утворилася на основі зміни власного імені: Федось, Ходось, Тодось, Хома, Тома, Томаш, Томашівка.

Вивчення мови художньої літератури неможливе без аналізу власних назв, вплетених у канву твору. Топоніми, ужиті письменником у тексті твору, дають неоціненну інформацію для інтерпретації тексту, нерідко й таку, що іншими способами не виражена. Вони забарвлюють, увиразнюють текст, виконуючи й істотну текстотвірну функцію. Поетичні твори Д. Білоуса стали реалістичними портретами свого часу, не в останню чергу завдячуючи реальним географічним назвам, використаним у тексті.

Назви міст – найбільш об'ємний топонімічний клас у творчості Д. Білоуса. Їх семантична специфіка в художньому тексті окреслює широкий лексичний діапазон вираження та структурне різноманіття. Роль топонімів як ефективного стилістичного засобу прихована в підтексті творів. Саме під впливом художнього тексту проходить переосмислення власної назви.

Наголошення топонімів є вагомим чинником у розкритті їх етимології. На цей аспект письменник звертає увагу у творі «Середині-Буда». Д. Білоус розглядає окремо кожен з частин складеного топоніма й зауважує, що ознака міста відбилася в його назві: *...Буда – заводик, // ...де з попелу люди робили по-*

таш [32, 75]. Перші писемні свідчення про заснування поселення датуються 1638 роком, коли тут були побудовані буда й кузня та розпочалося виробництво поташу й деревинного вугілля. Будний промисел дав назву майбутньому місту; його поширення приваблювало сюди людей як з України, так і з сусідніх регіонів Московщини. Але загадка криється в першій частині назви. Завод заснував козак Середа, тому, як зазначає поет, «*Про Буду, кого зацікавить вона, // питають: «Чия?» Кажуть: «Середина'!»*» [32, 76]. Однак Д. Білоус як філолог звернув увагу на наголос у слові: «*Та якщо так – неув'язка єдина: // звідкіль тоді наголос цей – Середи'на?»*» [32, 76]. На основі своїх досліджень письменник зробив висновки, що наголос виник «*з ритму, з мелодії слів*» [32, 76]. Топоніми ніколи не були застиглими номінативними знаками географічних об'єктів.

Фонетичний паралелізм назв, пов'язаний з мовними та позамовними чинниками, простежується у фонетичних варіантах *Охтирка-Ахтирка, Кролевець – Крулевець, Шостка – Шістка, Крижопіль – Кряжопіль*. Д. Білоус досліджує ці топонімічні назви у своїх поетичних творах. Вплив російської мови на ойконім *Охтирка* відображено в однойменній поезії. Письменник звернув увагу на жарт Остапа Вишні «Ох, Охтирка, ох!» і зацікавився питанням, чому гуморист уже в заголовку тричі повторив «ох». За легендою назва міста *Охтирка*, що на Сумщині, пов'язана з царицею Катериною, яка, проїжджаючи цим містом, вигукнула «ах, дырка!», коли її карета натрапила на вибоїну. Але Д. Білоус заперечує цей факт, оскільки знаходить інші аргументи: місто вже мало назву до цієї події, а також в «Історії Русів» фігурує козацьке прізвище Охтирка, а у списках Полтавського козацького полку – Охтирський. Тому поет і пише у вірші: «*Кажуть, їхав поселенець, // богатир-козак // ...і зітхнув: «Ох, тр-р! Приїхав!» – // мирно жить почав*» [32, 91]. Але головне для митця, щоб не сміялися шовіністи, «що хахли дурні» [32, 91], бо ця власне українська назва ніяк не пов'язана з міжмовними чинниками.

Легенда міста *Кролевець* розкриває походження ойконіма й дає змогу простежити його словотвірний ряд *круль* – *Крулевський* – *Крулевець* – *Кролевець*, що чітко відображено у вірші Д. Білоуса «Кролевець». Митець у поетичній формі розкрив легенду міста, що польський круль збудував замок, який назвали Крулевським, а «звідси *Крулевець* (курсив авт. – Д. Б.) і *Кролевець* (курсив авт. – Д. Б.)» [32, 77]. На початку XVII ст. ця місцевість була під владою Польщі, тому саме тут, на берегах річки Свидні, до якої впадають Калище та Добра Вода, полював польський король. Так сталося, що він залишився сам на сам із диким кабаном, але підспіла варта. Тому, на знак свого врятування, король заснував тут місто. Але це тільки легенда. Малоймовірно, щоб польський король їхав сюди, за кілька тисяч кілометрів, на полювання. Тому в останніх рядках вірша Д. Білоус пише: «Є така легенда у народі, // що її донесла давнина. // Вірить їй беззастережно годі, // але нам цікава і вона» [32, 77].

Дмитро Білоус досконало опрацьовував наукову літературу й історичні матеріали. Але інколи навіть у таких джерелах трапляється хибна інформація, що свого часу й призвело до недоліків в одній з поезій митця. Мова йде про вірш «Чому місто зветься Шостка». *Шостка* – поселення на Сумщині, яке отримало статус міста 1924 року, та річка, що протікає в цій місцевості. Населений пункт успадкував назву від річки *Шустця*. Вона згадується ще в численних гетьманських універсалах. Із часом назва річки трансформувалася в *Шостку*. За упорядниками історико-краєзнавчого нарису «Шостка» (Харків: «Прапор», 1970) почали помилково вважати, що річка – це шоста притока Десни. Але карти й видання з географії та статистики колишньої Чернігівської губернії дещо змінюють думку. Ця книжка свого часу й дала помилкову інформацію відомим українським поетам. Олекса Ющенко, відвідавши місто, у поетичному натхненні написав: «Річка *Шостка* шостою притокою // Незбагненої ріки-Десни. // Будь, моя любове, теж глибокою // Сьомою притокою Десни» [227]. А Дми-

тро Білоус запитував: «Шостко, Шістка. // де про тебе звістка, // звідки назва міста і ріки?» [32, 72]. І відповідав своїм читачам (на жаль, помилково): «Це від річки, // голубої стрічки, – // ... Чом же Шостка, спробуй поясни. // Дуже просто: // це притока шоста // чарівної, тихої Десни» [32, 72]. Проте тут далеко не все «дуже просто», як здається на перший погляд. Дослідник топонімів українського Полісся професор Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка К.М. Тищенко вважає, що «Пол(ьське) Шустка, Шостаки, написання яких для сіверської «Шустка» Szostka очевидно вплинуло на пізніше прочитання його як Шостка (р. і м.)» [199]. В. Терлецький, голова Шосткинської міської організації ВУТ «Просвіта» ім. Тараса Шевченка зазначає: «Згадується щодо цього питання вислів уродженця шосткинського Вороніжа Пантелеймона Куліша з його російської повісті «Владимирия, или искра любви»: «Шуйца, можно сказать, не ведала, что творила десница». «Шуйця» – це ліва рука, левиця. Тоді як «десница» – права рука, правиця. То чи не відбулося тут трансформування слова «шуйця» в «шустцю» чи навпаки, а згодом – у «Шостку»? В усякому разі ми повинні відштовхнутися від назви річки за гетьманськими універсалами, а не вигадувати, що це шоста притока Десни. Адже останнє тлумачення не відповідає дійсності!».

Певні часові й регіональні особливості має й лексичний рівень топонімії, відображеної в поетичній мові Д. Білоуса. Використаний топонімічний простір, вивчений і пізнаний письменником, здебільшого пов'язаний із життєвими обставинами, місцем перебування автора.

У творчості Д. Білоуса задіяно понад 80 комонімів, переважна більшість яких належить до реальних назв Сумщини. Письменник уводить їх у контекст для розкриття змісту твору, відображення реальних подій (... *Та якось пішли ми з Хоружівки школою // в село Кулешівку, де пам'ятник є* [23, 36]; *На базар ходили в Коровинці – // це село наче казка, спів* [32, 18]); пояснює етимологію власних назв (*А в нас село – чом зветься Ніжило-*

вичі (курсив авт. — Д. Б.)? // *Колись жили мисливці — мужі ловчі* (курсив авт. — Д. Б.)! [24, 68]; *Збагнувши назви: Хотів, Літки, // сказав професору студент: // — Це зрозуміло. Але звідки // походить назва «Ходумент»?* [21, 35]); як виходещь із села передає почуття синівської любові до рідної землі (*Аж онде їх миле, // їх рідне село Білоусівка* [32, 15]; *Красиві і Саї, й Козельне, // а в Тимченків — своє лице* [32, 64]).

Найчастіше у творчості поета зустрічаються згадки про його рідне село Курмани та річку дитинства Сулу, котру він описує із синівською любов'ю, «як відгукнулися свого часу Олександр Довженко про Десну, Гоголь — про Дніпро, Петро Засенко про Альту, Борис Олійник про Трубіж...» [16, 26].

З'ясування назви села *Дубов'язівка*, що на Сумщині, автор починає з припущень, «коли верхівці відпочивали, // то в'язали коней до дубів» [32, 82]. Але твірні основи вказують на прозору етимологію слова, і Д. Білоус з упевненістю зазначає, що «там суціль росли дуби та в'язи — // звідси й Дубов'язівка пішла» [32, 82]. А назву села *Будилка* письменник виводить від слова *будити* й підтверджує свою думку, уводячи в контекст твору синонімічні назви ближніх сіл *Грабці* й *Дремлюги* та роблячи висновки, «що є недремні села в нас // і люди невсипущі» [32, 87].

Д. Білоус уважний до подробиць опису місця дії. Щоб заповнити лакуну в засобах поетичного самовираження, поет вводить такі власні назви, які містять семантичні ознаки, притаманні конкретному місцю. Назва вулиці *Леоніда Полтави* створена уявою письменника. Зміст вигаданого мікротопоніма розкривається з повною ясністю в контексті твору й має прямий зв'язок з реальністю: *Ми могли зустрітись, Леоніде, // в нашому Ромні в юрбі людській, // розділити радощі чи біди // на Полтавській чи на Коржівській* [32, 37]. Ірреальна назва вулиці звучить лише в заголовку вірша «На вул. Леоніда Полтави...» і жодного разу не трапляється в тексті твору. Інші ж вулиці, згадані в поезії (*Полтавська, Коржівська*), належать до реальних топонімів. Три крапки в заголовку мають двоякий зміст: чи то продовжується розповідь про Леоніда Полтаву, чи то є погляд

у майбутнє. Цікавий той факт, що майже через чотири роки після смерті Дмитра Білоуса на ХІХ сесії Роменської міської ради Сумської області п'ятого скликання від 07.05.2008 р. під час розгляду питання «Про перейменування вулиць, провулків, бульвару в м. Ромни» депутатами була внесена пропозиція перейменувати одну з вулиць міста на вулицю Леоніда Полтави.

Топонімічні номінації, узяті з літератури, з географії, з довідників, ретельно опрацьовані та проаналізовані Д. Білоусом: *А чи ти звернув увагу, мій допитливий читачу, // що в літописі, в Шевченка – не Ромни* (курсив авт. – Д. Б.), *а лиш Ромен* (курсив авт. – Д. Б.)... [32, 37]. Дійсно, у Кобзаря, який у свій час відвідав Ромен, фіксуємо вживання топоніма саме в давній його формі: *Та що ви думаєте, польський // Або «Хозяин» той московський, // Не та ловись! Журнал «Реву»! // Чи те «Ла мод», купив для Паші // Вторік у Ромні...* («Москалева криниця») [221, т.2, 411]; *І книжечок з кунштिकाми // В Ромні накупила* («Княжна») [221, т.2, 28]; *Сулу в Ромні загатила // Тільки старшинами* («Великий льох») [221, т.1, 320]. У вірші «Ромен хіба не родич Рима?» з однойменної збірки Д. Білоус розкриває свої погляди щодо походження власної назви і є прибічником думки деяких дослідників, зокрема археолога Д. Самоквасова, про те, що ойконім *Ромен* безпосередньо пов'язаний з назвою міста *Рим*, яку в часи сивої давнини принесли на нашу землю італійські купці: *О Рим, тахіта верум Рота, // хіба не родич твій Ромен?* [32, 7]. Останнім часом учені роблять перегляд етимології *Ромна* (сучасне *Ромни*), вбачаючи, що назву можна реконструювати як *Ромьнь* < *Ромін-*, порівнюючи її з утворенням *Рим* (*Рьмь*) < *Ритъ* від *Рота* – латинської форми назви столиці Італії, звідки походить старослов'янське *румьинь* «грек», сучасне румун [73, 112].

Як важлива частина загальної мовної системи етносу, топоніми України не існують ізольовано, вони зазнають семантичних зрушень основ, постійно відбуваються номінативні зміни об'єктів, відчутними є міжмовні та міждіалектні впливи.

Слово *Сумщина* у віршах «Веселковий розмай» і «Святкові дні спливали новорічні» повторюється підряд два рази, але має різний наголос (на першому та на другому складах): *Красо моя ти, Су'мщино, Сумщи'но, // куди не кинь – барвистих слів розмай: // Ромен, Боромля, Липова Долина, // Березів Яр, Лука, Зелений Гай...* [32, 9]; *Красо моя ти, Су'мщино, Сумщи'но, // куди не кинь – веселковий розмай. // В короні України ти – перлина, // пишайсь людьми своїми, процвітай* [32, 53]. Таким чином поет відображає не лише фонетичні закони, а й територіальну вимову. Слід наголосити, що перший рядок строф у різних віршах збігається. Автор робить акцент, звертає увагу читачів на красу рідного краю.

Про особливу роль географічної топоніміки свідчать винесені в заголовки віршів назви країн і міст (у збірці «Ромен хіба не родич Рима?» у 52 творах із 98) або ж посідають актуально сильні позиції всередині текстів. Ім'я в заголовку відіграє значну роль у розкритті образів, думок та ідей, виражених у творі.

Номінативна група топонімів на позначення реалій Сумщини – малої Батьківщини Д. Білоуса – багата на видові підгрупи мікротопонімів: ойконіми (астіоніми (власні назви поселень міського типу) (*Центри, де в «районах» він // «бив по вадах хльостко», – // Недригайлів, Лебедин, // Конотоп і Шостка* [32, 86]) та комоніми (власні назви поселень сільського типу) (*Напливають ні з сього ні з того // Правдюки, Овлаші, Коржі... // Ще з дитинства мого золотого...* [32, 34])); годоніми (власні назви вулиць) (*І світло не тухло в кімнаті протецькій // на вулиці Круглоуніверситетській* [32, 78]); гідроніми (потамоніми (власні назви річок) (*І тільки коли день пригас, // Сула притихла і Роменка* [21, 129]), лімноніми (власні назви озер) (...*І відтоді і батько, й син // озеречко звать – Лебедине* (курсив авт. – Д. Б.) [32, 85])); ороніми (власні назви будь-яких об'єктів рельєфу земної поверхні) (*Хутірець собі – Муховатий, // Лиса Гірка і ліс Шамрай...* [23, 51]). Поєднання різних видів топонімів, скупчення географічних власних назв надає поетичному мовленню образності: ...*Щоб не забували ми*

в Ромні, // в Глухові, Тернах, Лебедині, // в Конотопі, Груні чи Куземині, // із якого всі ми роду-племені... [32, 107]. Упорядкування своєрідних списків топонімів, перенесених на сторінки літературних творів, підкреслює життєвий шлях автора. Власні назви співвідносяться з об'єктами, що реально існують. Такі топонімічні масиви сприяють враженню достовірності, реальності зображуваного, передають динамічність і мають смислове навантаження.

4.2.3. Індивідуально-мовна актуалізація топонімів у макротексті поета

Аналізуючи використання топоніміки в поезіях Д. Білоуса, можна простежити скупчення, нагромадження топонімів з метою відображення фонетичних особливостей топонімічних назв і посилення певних образних уявлень, цілих картин, що повинні впливати на сприйняття та психіку читача. Однорідні поетичні ряди топонімів, які є тематично близькі й семантично співвідносні, у контексті поетичних творів Д. Білоуса несуть змістове й емоційне навантаження. Кількісна топонімна насиченість творів – одна з особливостей використання географічних власних назв у поезіях Д. Білоуса. Показовим є вірш «Рідні назви»: у його тексті використано 20 топонімів. Серед них назви міст (*Гуляйполе, Самбір, Балаклія, Біла Церква, Старий Оскіл, Ромни*); річок (*Сула, Ромен, Роменка*); хуторів (*Гребінчин Яр, Убєжище*); вулиць, майданів (*Деревообробна, Котлованна, Залізобетонна, Цехова, Високих Осокорів, Зелених Яворів, Поля Житнього, Майдан Тарасів*); окремих місцевостей (*Полтавщина*). Насиченість поетичних творів реальними топонімами посилює достовірність, вносить у текст точність, сприяє розкриттю змісту творів: *Що не назва – наче казка, мрія – // дивишся і чуєш надовкіл: // Гуляйполе, Самбір, Балаклія, // Біла Церква і Старий Оскіл...* [24, 56]; *А бува: цвітінь, трава духмяна; // і з-під гілля назва виплива: // Деревообробна, Котлованна, // Залізобетонна, Цехова...* [24, 56]. Власні назви читач

сприймає як відомості про певну територію, окреслює Батьківщину письменника, аналізує милозвучність українських топонімів: *Тому й тягне в Білопілля, // Краснопілля й Миропілля // рідні душі євшан-зілля* [32, 83].

Нагромадження топонімів можуть створювати ефект панорами; їх інтеграція в єдине ціле відбувається за рахунок актуалізації семи, співвіднесеної із земною поверхнею: *Вусатий дядько – з Ракової Січі* (курсив авт. – Д. Б.), *// той – з Білої берези* (курсив авт. – Д. Б.), *той – з Тернів* (курсив авт. – Д. Б.) [32, 8]; *Сейм тече у Дніпра басейні, // родич Ворскли, і Псла, й Сули* [32, 67]. Різні топонімічні масиви часом несподівано переплітаються, що пояснюється перш за все художньою манерою письменника.

У поетичній творчості Д. Білоуса виділяються ад'ектоніми – відтопонімні прикметники, що є мовностилістичним засобом відображення суб'єктивного просторового світу письменника. Аналіз досліджуваної лексики дає підстави констатувати, що поетичний світ Д. Білоуса міжнаціональний, однак на перше місце поет виводить ті ад'ектоніми, які значимі саме для української історії, культури. У творах прикметник *український* кількісно переважає над іншими ад'ектонімами і сполучається з іменниками *мова, слово, казка, пісня, словник, театр, трупа, корифей, народ, душа, дух, лицар, земля, село, хутір, борець* тощо. Досить виразно характеризує автора з погляду національної належності поєднання іменника з прикметником *український* у контексті поетичних творів: *Як час він одміряє строго, – // Час український не спинить* [17, 26]; *Земляка зустрінь – щось і впливе, // в серці сховане в українському* [32, 27]; *...На **в**країнську орбіту // поетів для нас повиводив з півсвіту...* [32, 78]. Незвичне поєднання лексем виділяє в тексті неназваний топонім *Україна* й концентрує національні риси світогляду поета.

Інші ад'ектоніми в поезіях, відображуючи топонімічну інформацію, часто поєднуються з іменниками *мова, слово*: *Кожен із учасників хай скаже // мовою своєю кілька слів. // І за*

мить уже звучить *англійська*, // і після *іспанської* – *іврит*, // *польська* і *французька*, й *італійська*, – // в кожній особливий колорит. // *Японська* пролунала, й *фінська*, // кожна представляє свій народ [17, 266], оскільки більшість віршів Д. Білоуса містить лінгвістичний аспект: *Замість «каже» – просто «ка»*: // *курманівська* мовна з'явinka – // колоритна, *словідська*, // як у *Квітки-Основ'яненка!* [24, 148].

Відтопонімні прикметники сполучаються також з іменниками, що носять локальний характер, називаючи певні територіальні об'єкти: *слобожанське місто*, *посульські краї*, *донецький кут*, *київські околиці*, *роменський шлях*, *вользькі степи*, *дніпровський берег*, *городощенська садиба*, *курманівські урочища* тощо. Це конкретизує, визначає точну локалізацію описуваного, підкреслює значущість того чи іншого об'єкта.

Поетичній творчості Д. Білоуса характерне поєднання ад'єктоніма з топонімом: *черкаська Вільшана – слобожанська Вільшана*, *вінницький Тростянець – сумський Тростянець*; *словідський Вороніж*, *індійська Малакка*. Таким чином автор розмежує однакові власні назви на позначення географічних об'єктів, що розташовані в різних місцях, або конкретизує читачам належність згадуваного топоніма до певної території.

Дослідження мовотворчості Д. Білоуса розкриває майстерність автора у використанні відтопонімних прикметників, які в контексті твору стають ключовими словами й наголошують на вагомості певної території: *Міцний охтирський чолов'яга // (або куземинський вірніш)...* [32, 97]; *Як приємно, що залишається // курманівською ви людиною* [32, 27]. Бажаного ефекту поет досягає за допомогою повторів (*Ти підеш як син кролевецького краю, // примножаться сили твої молодецькі, // тобі у веселковім тихім розмаї // простеляться в світ рушники кролевецькі* [32, 79]) або порівнянь (*На світі білому єдине, // як і дніпрова течія, // домашнє вогнище родинне, // оселя наша і сім'я* [24, 19]).

Іменники у сполученні з відтопонімними прикметниками яскраво виражають особливості ідіостилю Дмитра Білоуса

(національний характер, культурно-історичну самобутність, українську ментальність).

Поетичний світ митця пропонує індивідуально-авторське семантичне наповнення метафоричних образів-топонімів. У творах Д. Білоуса географічні назви створюють метафоричні структури й функціонують як смислова організація поетичного тексту: *Взуття наше скріплював дріт, // на штанях — химеристі лати: // Сполучені (ниткою) Штати // і Греція з островом Кріт* [21, 21]. У творах топоніми збагачуються асоціативними зв'язками та починають своє нове життя. У структурі метафори географічна власна назва виступає «тематичним» словом у ролі асоціативно-образної вказівки на узуальний референт картини світу та синтезує в собі когнітивну, асоціативну й образну площину смислів, проєктовані на семантику метафори в цілому: *І часто постають звичайними, // але копни в праглибину — // і потечуть чуття Почайнами // крізь незбагненну явину* [17, 23]; *І являть те, чого не знаємо, // чому ні краю, ні кінця, // як ринуть мовними Дунаями // крізь наші душі і серця* [17, 24]. Явище алітерації підкреслює внутрішню форму слова в метафорі, де перетинається реальна, концептуальна (мисленнево-поняттєва) та вербальна (поетична) картини світу.

Наявність зв'язків між категоріями й поняттями в мисленні людини служить підґрунтям метонімії. З метою виразності Д. Білоус використовує власні назви як метонімічні образи: *Все, чим світ гордиться, краще, все геть чисто, // що Нью-Йорк читає, Лондон і Париж...* [17, 32]; *Чи віками не страждала ти, калино, // чи Чорнобилем не згірчена полинно?* [23, 31]; *Адже Штати, бачте, в обороні! // Стане в цю невинно мирну позу* [29, 118]. Топоніми актуалізуються дієслівною парадигмою й охоплюють цілісні поняття.

Особливим смисловим й експресивним чинником і важливим компонентом фонетичної організації поетичного тексту є звуковий склад власних назв, який характеризується ритмомелодикою і звуковою організацією: *Залісся, Підмосков'я, // Засулля, Придніпров'я — // це ж мовне повнокров'я, — // ми-*

луйтесь на здоров'я! [17, 163]. Уживання власної назви в римованій позиції дає змогу виділити топонім і підсилити його значення. Такий прийом яскраво виражений у вірші Д. Білоуса «Ще про назви»: – Чули? Обухів // торбу набухав, // а Київ – виїв... [24, 166]; *Одному Золотоноша // на всі сто хороша. // А для іншого Тараща // у сто разів краща* [24, 166]. Майстерно вписуючи в ритмомелодику вірша власну назву, автор відображає її внутрішню суть і надає експресивності: *І славей для красунь-царівен: // Льох, льох, – співає, – лі-лі-льох, // Чарівен Слівен, Слівен, Слівен, // Для всіх, для багатьох – тьох-тьох!* [20, 52]. Явище алітерації повторює фонема включеної в контекст власної назви, роблячи на ній додатковий акцент: *«А липи цвітуть...» – // як люблю я цю пісню! // Я з піснею лину // у Липову Долину... [32, 46]; У небі місяць – як млинове коло, // а на землі – Климентові млини... [23, 29]* (приголосний [л] передає ніжні почуття автора до згаданих поселень); *В Росто́ві переса́дка. // Доро́га – три доби* [28, 85] (звук [р] відображає швидкий рух поїзда до зазначеного міста).

Вдалий добір звукових повторів допомагає авторові актуалізувати семантику внутрішньої форми топоніма. Перегук приголосних [д], [з], [ж] у вірші «Тут усе близьке для мене» сприяє досягненню вишого ступеня експресивності, надає твору напруги, передає стан руху, шуму (*здви́жся, дви́гма дви́гтить, зви́тяжець-здви́жник, заводи́й, подви́жник, зару́біжся, диво-ви́жся*); впливає на розкриття етимології гідроніма *Здви́ж: Чом так зве́ться річка сла́вна, // сло́во здви́ж – трясовина! // Може, прикро́щів спрада́вна // завдавала тут вона?* [17, 107].

Д. Білоус торкався мовних питань ще у своїй першій збірці для дітей «Пташині голоси» – книжці, багатій на евфонію. Звучання слова надає емоційного відтінку мові художнього твору, виділяє окремі місця в тексті (у даному випадку наголошує на географічних назвах): *Крук до Іво́лги: Ка́р-р! Ка́р! // Ти куди? Мадага́скарр?! – // І вона йому уривком спі́ву: // Ан-та-на-на-рі-і-ву!* [33, 39]. Явище звуконаслідування, використане автором, полегшує сприйняття юними читачами власних

назв, сприяє розумінню змісту твору та розширює їх інтелектуальний діапазон (іволга відлітає з наших країв аж на Мадагаскар, де столиця Антананаріву).

Уписуючись у ритмічну побудову вірша, топонім може приймати на себе звукосимволічні асоціації, опоетизовані в тексті (*переблиски роси, перепелині перелуння, переклики чайні, пересвисти вітрів, переливи солов'їні*), і нарешті: *Перегроми і переброди, // і хвиль перехлюп на Сулі* [17, 145]. Гідронім у кінці твору вказує на місце, де відбувається чарівна «мова неба і землі» [17, 144], — саме на рідній письменнику Сумщині.

Щоб увиразнити функцію власної назви як активно діючої істоти, Д. Білоус використовує прийом персоніфікації: *На штурм іде моя столиця, // На штурм іде моя Москва!* [20, 58]; *Коли десь в Нью-Йорку слово // Надається Україні, // Уолл-стріт тоді готовий // Знищить нас в оскаженінні* [37, 89]; *Не дивно: тії окуляри // Йому Америка наділа* [30, 14].

Множинна форма топонімів передає екстралінгвальну інформацію, пов'язану з існуванням географічного об'єкта, подіями, що асоціюються з ним, із сюжетом, але їх семантика розширюється, набуває ознак узагальненості та форм множини: *Тільки кризь Берліни і Мадриди // ти проніс дух волелюбний свій* [32, 37]. Ці топонімічні назви не позначають конкретної місцевості, а вказують на обшир поневірянь героя твору, всеосяжність війни.

Для створення протиставлення та контрасту поет використовує географічно віддалені топоніми (*Тут усе близьке для мене, // я не мрію про Париж. // Тут немає річки Сени, // так зате є річка Здвиж* [17, 108]; *Аббасові сниться безмежжя Дніпра, // Миколі завжди — білопінна Кура* [24, 61]). За кожною назвою — узагальнення. Це своєрідний діалог різних країн, що надає динамічних рис образу простору в поезії.

Власна назва, створена автором, несе важливе ідейне й естетичне навантаження. Оказіональне ім'я *Українщина* виражає емоційне ставлення письменника до об'єкта іменування. У поетичній мові власна назва вживається із суфіксом

—*щин(а)* на означення певної території. Її семантика передає велич, всеосяжність, силу, упевненість. Власне це й хотів сказати Д. Білоус, створюючи онім-оказіоналізм, який вдало римується зі словами *Гетьманщина, Слобожанщина: Українщино, Гетьманщино, // неповторна, рідна ти. // Рідність нашу, Слобожанщино, // будем ревно берегти* [32, 106].

Топоніми у формі звертання виконують експресивно-стилістичну функцію, набувають ознак персоніфікації. Мовну оцінку топонімічним власним назвам у кличній формі дає автор у вірші «Слова покличні — прості й величні»: *А найсвятіше душа приємле — // моя **Вкраїно**, кохана земле, // ти, сивий **Дніпре**, і ти, **Дунаю**, — // миліших серцю звертань не знаю* [24, 154]. Топоніми в ролі звертання упорядковують вислів, підсилюють його естетичний вплив, увиразнюють свої потенційні конотації, а також слугують засобом синтаксичної організації вірша.

У поетичній творчості Д. Білоус використовує фразеологізми з власними назвами. Наприклад, топонім *Крим* є структурним елементом значення й форми фразеологізмів, які неодноразово вживає автор: *...Де Крим, де Рим, — зіронізує, — // а де, мовляв, попова груша!* [32, 7]; *Естонія й Сибір... Можливо, // це дивно вам: де Крим, де Рим?* [24, 77]. У художньому контексті фразеологічно зв'язане значення топоніма розширює свій асоціативно-конотативний зміст.

Вигаданих топонімів у творчості поета незначна кількість. Вони введені у творидлядтей, що мають казковий зміст, і віршовані зразки ділової мови гумористичного циклу «У державі Зелен-Діброві» (збірка «Безцінний скарб»): *Що за гомін під горою // під **Ведмежою**? // Спритна Білка мчить сосною // із депешою* [17, 278]. Про ділові документи Д. Білоус пише в художньому стилі, використовуючи в контексті поетичних творів реквізити з вигаданими топонімічними назвами: *УКАЗ // Лісового Президента // **країни Зелен-Діброви** // У зв'язку з тим, що в **Зелен-Діброві** // не всюди шана українській мові, // а вона ж у **Хищі імперського зла** // потерпіла від двоглавого орла // ...зобов'язую...* [17, 262]. Передача офіційного стилю засобами художнього

дає змогу школярам пізнавати різні аспекти навколишньої дійсності, відображає потребу зберігати й примножувати красу й силу рідної мови на всьому просторі України. «І все це з гумором, без жодного натяку на менторство» [17, 8].

Д. Білоус використовує синонімічні власні назви, даючи характеристику варіантності топонімів: *Канарські острови* – вони й *Собачі*, // як ми б тепер сказали жартома [17, 106], оскільки ...назва тих Канарських островів // пов'язана з латинським словом *canis* (курсив авт. – Д. Б.), // що означає – собака [17, 106]. Автор заглиблюється не лише в лінгвістичний аналіз слів, а й залучає суспільно-історичну інформацію для детального пояснення змісту топоніма: *Річ саме в тім і є, що попервах // собак якась порода особлива // з'явилась на Канарських островах* [17, 106]. З цього вірша читач також дізнається, що назва пташки канарка походить від Канарських островів.

Синонімічні топоніми *Тарасова гора* – *Чернеча гора* слугують своєрідним обрамленням вірша «На горі Тарасовій». Автор використовує ороніми лише в першій і в останній строфах, між ними відображене всенародне свято «В сім'ї вольній, новій». У вірші простежується лінгвокультурологічний аспект, пов'язаний з історією, суспільним і духовним життям народу, що підтверджується виокремленим словесним ланцюжком: *Тарасова гора – могила – «Заповіт» Тарасів – Кобзар – Канів – Чернеча гора*.

Аналіз поетичної творчості дає підстави констатувати, що поетичним творам Д. Білоуса характерний реалістичний стиль топономастичного письма, адже митця переважно цікавила етимологія реальних власних назв («*Поможи збагнуть, історіє, // назви рідних міст і сіл*» [32, 106]) та опис подій, наближених до дійсності. Семантичне розкриття топонімів здійснюється за допомогою виваженого й лаконічного словесного оточення. Більшість топонімів у творах Д. Білоуса національні й пов'язані з описом рідного краю, екскурсом у минуле, поясненням змісту власних назв, що є свідченням патріотичних почуттів автора.

ВИСНОВКИ

Ідіолект Дмитра Білоуса формувався на ґрунті української та західноєвропейської літературних традицій. Мова поетичних творів митця відбиває мовну компетенцію поета і його земляків (того середовища, в якому Д. Білоус жив і працював). Аналіз мовної тканини творів Д. Білоуса дозволив визначити специфіку слова в індивідуальному, ситуативному вжитку, використання його як засобу художнього зображення дійсності.

Мовний образ світу письменника пов'язаний переважно із філологічною діяльністю митця, періодом війни та територією Сумщини (батьківщини поета).

Свої поетичні твори Д. Білоус спроектував на єдність наукового стилю мовлення з поетичним, що ще раз засвідчує оригінальність мислення письменника.

Лексика поетичних творів Дмитра Білоуса досліджувалася в аспекті її парадигматичної організації з огляду реалізації низки концептів. Вибір концепту як основного параметра був виправданий особливостями поетичної особистості Д. Білоуса, можливістю відобразити його поетичний світ як єдину модель. До основних концептів, що розглядалися в роботі, належать концепти *слово*, *людина*, *простір*, які становлять ядро поетичного світу Д. Білоуса.

Засобами вираження концептів є ключові слова *людина*, *слово*, *простір* та супровідні для них слова, що об'єднуються у відповідні парадигми, які виділяються на образно-поняттєвому рівні. Саме на основі концептуального слова розглядаються парадигматичні ряди.

Особливість сприйняття й розуміння поетом *слова* розкривають визначені парадигми СЛОВО–ЗВУК, СЛОВО–БАЧЕННЯ, СЛОВО–ВЛАСТИВІСТЬ, СЛОВО–СМИСЛ, СЛОВО–ОБРАЗ, СЛОВО–ПОЧУТТЯ.

На підставі лексичної сполучуваності та відповідно до текстової інтерпретації в поетичній творчості Д. Білоуса виокремлено такі значення лексеми *слово*: 1. Багатовимірна лінгвістична одиниця. // 2. Продукт антропологічної сутності. // 3. Номінація реально існуючого чи уявного. // 4. Засіб впливу на існуюче буття. // 5. Показник інтелекту людини. // 6. Суспільний феномен, характерна ознака нації.

Основною рисою світогляду Д. Білоуса, його світосприйняття, головної тенденції всієї його творчості є антропоцентризм, тобто людина поставлена в центрі буття письменника. За результатами аналізу фактичного матеріалу релевантними в лексичній ідіосистемі Д. Білоуса як поета виявилися аспекти на позначення назв осіб, які знайшли своє відображення в парадигмах ЛЮДИНА–СОЦІУМ, ЛЮДИНА–ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ, ЛЮДИНА–РОДИНА.

Концептуальної авторської наповненості набувають антропоніми, що виокремлюються в парадигму ЛЮДИНА–ІМ'Я. Власні імена є мовним засобом створення оповіді, вони реалізують ідейно-естетичну концепцію письменника. Особливість онімного письма Д. Білоуса – широке використання загальновідомих імен, які містять велику пізнавальну інформацію й розподіляються на групи: а) імена письменників; б) учених різних галузей наук; в) державних, політичних, військових і громадських діячів; г) акторів, співаків, композиторів.

Лексеми на позначення простору відображають світ як цілісну систему, де неможливе поодиноке існування простору земного чи небесного. Особистість автора знаходить відображення в слові, в особливостях його вживання й розуміння. Це підтверджують топоніми, які відіграють вагому роль у розкритті простору.

Топоніми в ідіостилі письменника, серед яких переважають власні назви Сумщини, утворюють індивідуально-авторську топонімічну систему, яка відповідає законам загальнонародної топонімії, реальному топонімікону. У межах парадигми ЛЮДИНА–ПРОСТІР виокремлюються номінативні групи, що входять до її складу: 1) топонімікон України (охоплює топоніми на позначення реалій України); 2) топонімікон Сумщини (входять топонімічні власні назви малої Батьківщини поета) і 3) топонімікон зарубіжжя.

У передмові до збірки «Безцінний скарб» В. Коптілов запропонував «формулу Дмитра Білоуса», яка складається з трьох елементів: точність слова – легкокрилість рядка – чіткість речення [17, 14]. На основі аналізу поетичної творчості митця пропонуємо свою «формулу», яка всебічно характеризує письменника як особистість: **залюбленість у слово – віра в людину – відчуття безмежності.**

Д. Білоус створював у своїх текстах нові яскраві смисли, утілюючи в словесних формах концепти своєї мовної свідомості. Поетичні твори Д. Білоуса – багатий матеріал для вивчення лексичного складу української мови, її ономастики.

Дослідження ідіолекту Дмитра Білоуса дає змогу простежити стан і тенденції розвитку національної мови ХХ століття. Поет своєю літературною писемною практикою визначив розвиток літературної мови, полегшив її сприйняття та викладання в загальноосвітніх навчальних закладах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. **Алефиренко Н.Ф.** Лингвокогнитивное моделирование картины мира / Н.Ф. Алефиренко // Картина мира: язык, литература, культура. – Бийск, 2006. – Вып 2. – С. 274-281.
2. **Апресян Ю.Д.** Коннотации как часть прагматики текста (лексикографический аспект) // Ю.Д. Апресян. Избранные труды: в 2 т. – М.: Прогресс, 1995. – Т. 2: Интегральное описание языка и системная лексикография. – 1995. – 766 с.
3. **Апресян Ю.Д.** Образ человека по данным языка: попытка системного описания / Ю.Д. Апресян // Вопросы языкознания. – 1995. – № 1. – С. 37-67.
4. **Аристотель.** Поэтика / Аристотель; [З старогрец. пер. Борис Тен. Вступ. стаття «Поэтика» Аристотеля – нев’януца пам’ятка естетичної думки», коментар: Й.У. Кобова] – К.: «Мистецтво», 1967. – 134 с.: іл.
5. **Арутюнова Н.Д.** Аномалии и язык (К проблеме языковой «картины мира») / Н.Д. Арутюнова // Вопросы языкознания. – 1987. – № 3 – С. 3-19.
6. **Арутюнова Н.Д.** Образ: (Опыт концептуального анализа) / Н.Д. Арутюнова // Референция и проблемы текстообразования. – М.: Прогресс, 1988. – С. 5-16.
7. **Аскольдов С.Д.** Концепт и слово / С.А. Аскольдов // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста: [антология. / под ред. проф. В.П. Нерознака]. – М.: Academia, 1997. – С. 267-279.
8. **Бахтин М.М.** Эстетика словесного творчества / М.М. Бахтин. – М.: Искусство, 1979. – 424 с. – (Из истор. сов. эстетики и теории искусства).
9. **Бацевич Ф.С.** Когнітивне і лінгвальне в процесах вербалізації / Ф.С. Бацевич // Мовознавство. – 1989. – № 1. – С. 15-21.
10. **Бацевич Ф.С.** Очерки по функциональной лексикологии / Ф.С. Бацевич, Т.А. Космеда. – Львов: Свит, 1997. – 392 с.

11. **Белей Л.О.** Про соціальне в українській антропонімії / Л.О. Белей // Українська мова і література в школі. — 1990. — № 10. — С. 49-51.
12. **Белоусова А.С.** Русские имена существительные со значением лица (лексический класс и вопросы его словарного описания) / А.С. Белоусова // Вопросы языкознания. — 1981. — № 3. — С. 71-83.
13. **Белоусова А.С.** Русские имена существительные со значением лица (лексический класс и его словарное описание): автореф. дис. на соиск. научн. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык» / А.С. Белоусова. — М., 1986. — 22 с.
14. **Білодід О.І.** Вчення О. Потебні про значення слова / О.І. Білодід // Мовознавство. — 1967. — № 4. — С. 27-34.
15. **Білоус Г.** Слова, Слова, спасіте наші душі. Вибрані сторінки листування з друзями / Г. Білоус. — К., Акцент, 2004, 624 с.
16. **Білоус Г.** «Україно, колиско моя...» / Григорій Білоус // Вітчизна. — 2005. — № 5-6. — С.24-32.
17. **Білоус Д.** Безцінний скарб: Вірші про українську мову / Дмитро Білоус; [Вступ. ст.: В.В. Коптілов]. — К.: «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2004. — 328 с.: іл.
18. **Білоус Д.Г.** Будьмо здорові!: Сатира та гумор / Д.Г. Білоус. — К.: Рад. письменник, 1951. — 156 с.
19. **Білоус Д.Г.** Веселі обличчя: Гумор і сатира / Д.Г. Білоус. — К.: Молодь, 1953. — 103 с.
20. **Білоус Д.Г.** Вибране. Лірика, гумор, сатира, переклади / Д.Г. Білоус; [Передм. С. Крижанівського]. — К.: Дніпро, 1980. — 424 с., 1 л портр.
21. **Білоус Д.Г.** Вибране: Лірика, гумор, сатира, переклади / Д.Г. Білоус; [Передм. В.Л. Чуйка]. — К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1990. — 309 [1] с.
22. **Білоус Д.Г.** В класі і в лісі: [Вірші та поеми: Для мол. шк. віку] / Д.Г. Білоус. — К.: Веселка, 1990. — 247 с.

23. **Білоус Д.Г.** Даруй словам одвічну силу: Вірші / Д.Г. Білоус. — К.: Знання, 2000. — 83 с.
24. **Білоус Д.Г.** Диво калинове; Чари барвінкові: [Вірші для мол. та серед. шк. віку] / Д.Г. Білоус. — К.: Веселка, 1994. — 205 с. — (Шк. б-ка).
25. **Білоус Д.Г.** Добрим людям на здоров'я, ворогам — на безголов'я / Д.Г. Білоус. — К.: Рад. Україна, 1951. — 63 с.: іл. — (Бібліотека «Перця» № 1).
26. **Білоус Д.Г.** За Україну молюся: [Вірші: Для мол. та серед. шк. віку] / Д.Г. Білоус; [Авт. післямови В. Василяшко] — К.: Веселка, 2000. — 109 с.: іл.
27. **Білоус Д.Г.** Зигзаг: Сатира. Гумор / Д.Г. Білоус. — К.: Рад. письменник, 1956. — 108 с. — (Біогр. довідка: С. 103-104).
28. **Білоус Д.Г.** Колос і кукіль: Гуморист. вірші / Д.Г. Білоус. — К.: Молодь, 1960. — 175 с. — (Біогр. довідка: С.172).
29. **Білоус Д.Г.** Обережно: слово! Сатиричне і ліричне: [Вірші, поеми, епіграми, шаржі] / Д.Г. Білоус. — К.: Рад. письменник, 1984. — 189 с., портр.
30. **Білоус Д.Г.** Осколочним: Сатира і гумор / Д.Г. Білоус. — Львів: Рад. письменник, 1948. — 108 с.
31. **Білоус Д.Г.** Рідні небеса: [Вірші: Для мол. та серед. шк. віку] / Д.Г. Білоус. — К.: Веселка, 2005. — 143 с.: іл. — (Українській дитині).
32. **Білоус Д.Г.** Ромен хіба не родич Рима?: [Поезії] / Д.Г. Білоус. — К.: Укр. письменник, 1999. — 110 с.
33. **Білоус Д.Г.** Сад на Лисій горі: [Вірші для мол. та серед. шк. віку] / Д.Г. Білоус. — К.: Веселка, 1972. — 43 с.: іл.
34. **Білоус Д.Г.** Турботливі друзі: [Вірші для мол. шк. віку] / Д.Г. Білоус. — К.: Веселка, 1970. — 79 с.
35. **Білоус Д.Г.** Упертий Гриць / Д.Г. Білоус. — К.: Дитвидав, 1956. — 44 с.
36. **Білоус Д.Г.** Уроки дива калинового / Д.Г. Білоус // Диво-слово. — 1994. — № 1. — С. 3-7.
37. **Білоус Д.Г.** Хліб-сіль їж, а правду ріж.: Гумор та сатира / Д.Г. Білоус; [Вступ. стаття: Сергій Воскресенко. «Творча розмаїтість»]. — К.: Дніпро, 1971. — 319 с.

38. **Білоус Д.Г.** Хто на черзі?: [Поезії] / Д.Г. Білоус; [Вступ. стаття: Олесь Жолдак. «Отакий Дмитро Білоус!»]. – К.: Дніпро, 1966. – 171 с.
39. **Божко О.** Дмитра Білоус: «І талант, і совість» / Олександр Божко // Літературна Україна. – 1980. – 11 квітня. – С. 3.
40. **Булаховський Л.А.** Нариси з загального мовознавства / Л.А. Булаховський. – К.: Радянська школа, 1955. – 247 с.
41. **Бурячок А.А.** Назви спорядженосты ы свояцтва в українській мовы / А.А. Бурячок. – К.: Вид-во Акад. наук УРСР, 1961. – 150 с., 2 л. карт.
42. **Василяшко В.** Третя молодість Дмитра Білоуса / Василь Василяшко // Освіта. – 2001. – № 69-70. – С.13.
43. **Вежбицкая А.** Семантические универсалии и описание языков / А. Вежбицкая: [пер. с англ. А.Д. Шмелева / Под ред. Т.В. Булыгиной]. – М.: Русские словари, 1999. – 780 с. – Библиогр.: С. 772-778.
44. **Вежбицкая А.** Язык. Культура. Познание / А. Вежбицкая: [пер. с англ. / отв. ред. М.А. Кронгауз] – М.: Русские словари, 1997. – 416 с. – Библиогр.: С. 401-404.
45. **Великий** тлумачний словник української мови / [укл. і гол. ред. В.Г. Бусел]. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. – 1440 с.
46. **Верещагин Е.М.** Лингвострановедческая теория слова / Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров. – М.: Русский язык, 1980. – 320 с.
47. **Виноградов В.В.** Русский язык. Грамматическое учение о слове / В.В. Виноградов. – М.: Высшая школа, 1972. – 614 с.
48. **Виноградов В.В.** Язык художественного произведения / В.В. Виноградов // Вопросы языкознания. – 1954. – № 5. – С. 18-20.
49. **Вихованець І.Р.** Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І.Р. Вихованець, АН УРСР, Ін-тут мовознавства ім. О.О. Потебні. – К.: Наукова думка, 1988. – 255 [1] с. – Библиогр.: С. 247-254.

50. **Вишня О.** Твори: В 7-ми т. / [Упор. та підгот. текстів Ф.Ю. Маківчука та В.О. Губенко-Маслюченко. Ред. колегія: Д. Білоус та ін.]. – К.: «Дніпро», 1965. – Т. 7: Фейлетони – Гуморески – Усмішки. 1952-1956. – 1965. – 426 с.
51. **Волинський К.** Творець «Дива калинового»: До 80-річчя від дня народження Дмитра Білоуса / Кость Волинський // Дивослово. – 2004. – № 4. – С. 62-64.
52. **Воркачев С.Г.** Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании / С.Г. Воркачев // НДВШ Филологические науки. – 2001. – № 1. – С. 64-72.
53. **Воскрекасенко С.** Портрети зблизька / С. Воскрекасенко. – К.: Радянський письменник, 1977. – 127 с.
54. **Гегель, Георг Вильгельм Фридрих.** Естетика: В 4-х т.: [перевод] / Гегель. – М.: «Искусство», 1973. – Т. 4. – 1973. – 676 с.
55. **Голобородько К.Ю.** Ідіостиль Олександра Олеся: лінгвокогнітивна інтерпретація : [монографія] / Костянтин Голобородько. – Х.: Харківське історико-філологічне товариство, 2010. – 527, [1] с.
56. **Голобородько К.Ю.** Когнітивна лінгвістика: Гносеологія вивчення ідіостилю / К.Ю. Голобородько // Вісник Луганського педагогічного університету ім. Т. Шевченка. – 2003. – № 3 (59). – С. 6-12.
57. **Голобородько К.Ю.** Лінгвістичний статус концепту / К.Ю. Голобородько // Культура народів Причорномор'я: [научн. журнал Таврического нац. ун-та им. В.И. Вернадского]. – 2002. – № 32. – С. 27-30.
58. **Голобородько К.Ю.** Проблема ментального світу митця в теорії мовної картини світу / К.Ю. Голобородько // Лінгвістичні дослідження: [збірник наукових праць]. – Харків: ТОВ «ЕДЕНА», 2003. – Вип. 10. – С. 105-112.
59. **Горпинич В.О.** Назви жителів в українській мові: (Питання словотвору, слововживання та нормування) / В.О. Горпинич. – К.: Вища школа, 1979. – 158 с., табл. – Бібліогр.: С. 121-123 (61 назв.).

60. **Горпинич В.О.** Нариси з контрастивної топоніміки // Ономастика і апелятиви: [монографія]. — Дніпропетровськ: Пороги, 2004. — 180 с.
61. **Грипас Н.Я.** Лексика художественных произведений П.А. Грабовского: автореф. дис. на соиск. научн. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.02 «Русский язык» / Н.Я. Грипас. — К., 1966. — 20 с.
62. **Гумбольдт В. фон.** Избранные труды по языкознанию / В. фон Гумбольдт.: [пер. с нем]. — М.: Прогресс, 2000. — 400 с. — Библиогр. в подстроч. примеч.
63. **Гумбольдт В. фон.** Язык и философия культуры / В. фон Гумбольдт.: [пер. с нем]. — М.: Наука, 1985. — 451 с. — Библиогр. в подстроч. примеч.
64. **Даль В.И.** Толковый словарь живого великорусского языка: Современное написание: В 4т. / Даль В. — М.: ООО «Издательство АСТ»: ООО «Издательство Астрель», 2003. — Т.4: Р—Я. — 2003. — 1145 с.
65. **Дегтев С.В.** Концепт *слово* в истории русского языка / С.В. Дегтев, И.И. Макеева // Язык о языке: [сб. статей / под общ. рук. и ред. Н.Д. Арутюновой]. — М.: Языки русской культуры, 2000. — С. 156-171.
66. **Дорошенко С.І.** Загальне мовознавство: [Навч. посіб. для студ. вищ. навч. зал.] / С.І. Дорошенко; Харк. нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. — К.: Центр навчальної літератури, 2006. — 283 с.: іл. — Бібліогр.: С. 269-270 та наприкінці розд.
67. **Ельмслев Л.** Метод структурного анализа в лингвистике / Луи Ельмслев // Хрестоматия по истории языкознания XIX-XX веков. — М, 1956. — С. 419-426.
68. **Етимологічний** словник української мови: В 7-ми т. / [АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; Редкол. О.С. Мельничук (головний ред.) та ін.]. — К.: Наукова думка, 1982-83. —
Т. 1. — 1982. — 631 с.
Т. 2. — 1985. — 570 с.

- Т. 3. — 1989. — 548 с.
Т. 4. — 2003. — 653 с.
Т. 5. — 2006. — 703 с.
69. **Єрмоленко С.Я.** Нариси з української словесності: (Стилістика та культура мови) / С.Я. Єрмоленко, Ін-тук укр. мови НАН України, Укр. наук.-вироб. центр «Рідна мова». — К.: Довіра, 1999. — 431 с. — Бібліогр.: в підряд. прим.
70. **Єрмоленко С.Я.** У дзеркалі поетового слова (Про мову поезії Б.Олійника) / С.Я. Єрмоленко, Л.О. Пустовіт // Мовознавство. — 1985. — № 5. — С. 37-43.
71. **Жаботинская С.А.** Когнитивная лингвистика: принципы концептуального моделирования / С.А. Жаботинская // Лінгвістичні студії. Черкаський державний університет ім. Б. Хмельницького. — Черкаси: Сіяч, 1997. — Вип. 2. — С. 3-11.
72. **Жайворонок В.В.** Проблеми концептуальної картини світу та мовного її вираження / В.В. Жайворонок // Культура народів Причорномор'я: [научн. журнал Таврического нац. ун-та ім. В.И. Вернадского]. — 2002. — № 32. — С. 51-53.
73. **Железняк І.М.** Гідронімія України в її міжмовних і міждіалектних зв'язках / [І.М. Железняк, А.П. Корепанова, Л.Т. Масенко та ін.; Відп. ред. О.С. Стрижак]— К.: Наук. думка, 1981. — 264 с., карт.; 22 см.
74. **Железняк І.М.** Про деякі лінгвістичні ознаки власних назв / І.М. Железняк // Мовознавство. — 2001. — № 1. — С. 13-18.
75. **Забаштанський В.** Диво дивує, чари чарують / В. Забаштанський // Літературна Україна. — 1997. — 20 лютого. — С. 4.
76. **Забаштанський В.** У слові — мудрість і душа народу / Володимир Забаштанський // Дніпро. — 1995. — № 5-6. — С. 77-78.
77. **Загнітко А.П.** Сучасні лінгвістичні теорії: [Монографія] / А.П. Загнітко; Донец. нац. ун-тет. — Донецьк: ДонНУ, 2006. — 338 с. — Бібліогр.: С. 306-338.
78. **Зеленько А.С.** До питання про становлення лінгвістичного детермінізму (від структурної до когнітивної семантики) / А.С. Зеленько. — Луганськ, 1999. — 71 с.

79. **Зеленько А.С.** Проблеми семасіології (від класичної описової через когнітивну до лінгвістичного детермінізму): [Монографія] / А.С. Зеленько; Луган. держ. пед. ун-т ім. Т. Шевченка. – Луганськ: Альма-матер, 2001. – 209 [1] с. – Бібліогр. в кін. розд.
80. **Іваницька Н.Л.** Експресія поетичного слова / Н.Л. Іваницька // Рідне слово. – 1972. – Вип. 6. – С. 50-55.
81. **Калашник В.С.** Мова поезії і картина світу / В.С. Калашник // Лінгвістичні дослідження: [збірник наукових праць]. – Харків: ТОВ «ЕДЕНА», 2003. Вип. 10. – С. 30-35.
82. **Калашник В.С.** Особливості слововживання в поетичній мові: [навч. посібник] / В.С. Калашник. – Х., 1985. – 68 с.
83. **Калашник В.С.** Художній ономастикон Яра Славутича як об'єкт мовознавчого дослідження / В.С. Калашник // Л. Селіверстова. Назвознавство і поезія: Творчість Яра Славутича / Харк. нац. ун-т ім. В. Каразіна. – Х.: Майдан, 2001. – 63 с.: іл.
84. **Каленюк С.О.** Лексика творів Уласа Самчука: народно-розмовні джерела, семантична структура та стилістичні функції: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / С.О. Каленюк. – К., 2007. – 18 с.
85. **Калинкін В.М.** Поетика онима. / В.М. Калинкін / Донец. гос. ун-т. – Донецьк: Юго-Восток, 1999. – 408 с. – Бібліогр.: С. 377-405.
86. **Карасик В.И.** Культурные доминанты в языке / В.И. Карасик // Языковая личность: культурные концепты: [сборник научных трудов]. – Волгоград-Архангельск, 1996. – С. 3-16.
87. **Карасик В.И.** Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик – Волгоград: Изд-во ВГУ, 2002. – 477 с. – Бібліогр.: С. 466-476.
88. **Караулов Ю.Н.** Общая и русская идеография / Ю.Н. Караулов; Ан СССР, Ин-тут язiкознання. – М.: Издательство «Наука», 1976. – 356 с., 2 л. схем. – Бібліогр.: С. 338-351.

89. **Караулов Ю.Н.** Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. — М.: Наука, 1987. — 356 с. — Библиогр. в конце разд.
90. **Караулов Ю.Н.** Структура лексико-семантического поля / Ю.Н. Караулов // Филологические науки. — 1972. — № 1. — С. 57–68.
91. **Карпенко О.Ю.** Літературна ономастика Ліни Костенко: [монографія] / Ю.О. Карпенко, М.Р. Мельник. — Одеса: Астропринт, 2004. — 216 с. — Бібліогр.: С. 201-215.
92. **Карпенко О.Ю.** Проблематика когнітивної ономастики / О.Ю. Карпенко. — Одеса: Астропринт, 2006. — 328 с.
93. **Карпенко Ю.А.** Имя собственное в художественной литературе / Ю.А. Карпенко // Филологические науки. — 1986. — № 4 (154) — С. 34-38.
94. **Карпенко Ю.О.** Топонімія Буковини / Ю.О. Карпенко. — К.: Наук. думка, 1973. — 238 с. — Бібліогр. в підрядк. приміт.
95. **Ковалик І.І.** Вчення про словотвір (словотворчі частини слова) / І.І. Ковалик; Мін-во вищої освіти УРСР, Львівськ. держ. ун-тет ім. І. Франка. — Львів: Вид-во Львівськ. ун-ту, 1961. — 83 с.
96. **Ковалик І.І.** Методика лінгвістичного аналізу тексту / І.І. Ковалик, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ. — К.: Вища школа, 1984. — 120 с.
97. **Коваль А.П.** Спочатку було слово: Крилаті вислови біблійного походження в українській мові / А.П. Коваль. — К.: Либідь, 2001. — 311 с.: іл.
98. **Кожин В.** Литература и слово (методологические замечки) / В. Кожин // Поэтика и стилистика русской литературы. Памяти академика Виктора Владимировича Виноградова. — Ленинград: Изд-во «Наука», Ленинградское отделение, 1971. — С. 320-328.
99. **Комлев Н.Г.** Компоненты содержательной структуры слова / Н.Г. Комлев. — М.: Издательство Московского ун-та, 1969. — 192 с.

100. **Кондаков Н.И.** Логический словарь-справочник / Н.И. Кондаков. – М.: Издательство «Наука», 1975. – 717 с.
101. **Кононенко П.** Феномен української мови / П. Кононенко, Т. Кононенко. – К., 1999. – 98 с.
102. **Коптілов В.** Життя у слові: До 80-річчя Дмитра Білоуса / Віктор Коптілов // Літературна Україна. – 1997. – 20 лютого. – С. 4.
103. **Космеда Т.** Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки / Тетяна Космеда. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. – 350 с. – Бібліогр.: С. 312-336 (368 назв).
104. **Космеда Т.** Комунікативна компетенція Івана Франка: міжкультурні, інтерперсональні, риторичні виміри / Тетяна Космеда. – Львів: «Видавництво «ПАІС»», 2006. – 328 с.
105. **Кравець Л.В.** Співвідношення понять «твір» і «текст» у сучасній філології / Л.В. Кравець // Філологічні науки: [збірник наукових праць]. – Суми: СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2008. – С. 63-68.
106. **Красных В.В.** От концепта к тексту и обратно (к вопросу о психолінгвістике текста) / В.В. Красных // Вестник Московского университета. – 1998. – Сер. 9: Филология. – Вып. 1. – С. 3-70.
107. **Краткий** словарь когнитивных терминов / Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков, Ю.Г. Панкрац, Л.Г. Лузина. – М.: МГУ, 1997. – 245 с.
108. **Кубрякова Е.С.** О понятии парадигмы в формообразовании и словообразовании / Е.С. Кубрякова, П.А. Соболева // Лингвистика и поэтика: [сб. статей] / АН СССР, Ин-т рус. яз.: [Отв. ред. В.П. Григорьев] – М.: Наука, 1979. – 309 с.
109. **Кубрякова Е.С.** Роль словообразования в формировании языковой картины мира / Е.С. Кубрякова // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. – М.: Наука, 1988. – С. 141-142.
110. **Кубрякова Е.С.** Язык и знание / Е.С. Кубрякова. – М.: Языки слав. культ., 2004. – 560 с.

111. **Кузнецов П.С.** Опыт формального определения слова / П.С. Кузнецов // Вопросы языкознания. — 1964. — № 5. — С. 75-77.
112. **Культура** и культурология: словарь / [сост. и ред. А.И. Кравченко]. — М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2003. — 928 с.
113. **Курс** сучасної української літературної мови: У 2-х т. / [За ред. Л.А. Булаховського]. — К.: Рад. школа, 1951. — Т. 2: Синтаксис. — 1951. — 408 с.
114. **Лазебник Ю.С.** Поет у мові та мова в поеті / Ю.С. Лазебник // Мовознавство. — 1992. — № 1. — С. 63-69.
115. **Лакофф Дж.** Когнитивная семантика / Дж. Лакофф // Язык и интеллект. — М.: Наука, 1995. — С. 143-165.
116. **Левонтина И.Б.** Понятие *слова* в современном русском языке / И.Б. Леонтина // Язык о языке: [сб. статей / под общ. рук. и ред. Н.Д. Арутюновой]. — М.: Языки русской культуры, 2000. — С. 290-302.
117. **Лингвистический** энциклопедический словарь / [гл. ред. В.Н. Ярцева]. — М.: «Советская энциклопедия», 1990. — 685 с.
118. **Лисиченко Л.А.** Багатозначність у лексико-семантичній системі: структурний, семантичний, когнітивний аспекти / Л.А. Лисиченко. — Х.: Вид. група «Основа», 2008. — 272 с.
119. **Лисиченко Л.А.** Лексикологія сучасної української мови. Семантична структура слова / Л.А. Лисиченко. — Х.: Вища школа, 1977, — 112 с.
120. **Лисиченко Л.А.** Лексико-семантична система української мови / Л.А. Лисиченко. — Харків: Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, 2006. — 148 с.
121. **Лисиченко Л.А.** Мовна картина світу й стан мови / Л.А. Лисиченко // Мировая культура: Традиции и перспективы: Международный сборник научных исследований. — Киев—Москва—Херсон, 1995. — Т. 1. — С. 13-18.

122. **Лисиченко Л.А.** Мовна картина світу та її рівні / Л.А. Лисиченко // [збірник Харківського історико-філологічного товариства]. – Х.: Майдан, 1998. – Т. 6. – С.129-144.
123. **Лисиченко Л.А.** Мовний образ простору і психологія поета: [наукова монографія] / Л.А. Лисиченко, Т.В. Скорбач – Харків: ХДПУ ім. Г.С. Сковороди, 2001. – 160 с.
124. **Лихачев Д.С.** Концептосфера русского языка / Д.С. Лихачев // Русская словесность. Международная гуманитарная академия, Херсонский межрегиональный институт бизнеса, Херсонский гос. пед. институт им. Н.К. Крупской, 1995. – Т. 1. – С. 13-18.
125. **Літературознавчий** словник-довідник / [За ред.: Р.Т. Гром'як та ін]. – 2-ге вид., випр. і допов. – К.: Академія, 2006. – 752 с. – (Nota bene!).
126. **Лосев А.Ф.** Знак. Символ. Миф / А.Ф. Лосев. – М.: Из-во Моск. ун-та, 1982. – 480 с.
127. **Лотман Ю.М.** О поэтах и поэзии / Ю.М. Лотман. – СПб.: Искусство-СПб, 1999. – 848 с. – Библиогр. в конце разд.
128. **Лотман Ю.М.** Структура художественного текста / Ю.М. Лотман – М.: Искусство, 1970. – 384 с. – Библиогр. с примеч.: С. 366-381.
129. **Лукаш Г.П.** Ономастикон прозових творів Володимира Винниченка: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Г.П. Лукаш. – Дніпропетровськ, 1997. – 18 с.
130. **Лупейко В.** На бистрині життя / Віктор Лупейко // Рідна школа. – 1995. – №7-8. – С. 14-15.
131. **Луценко М.О.** Вступ до лінгвістики слова / М.О. Луценко. – Горлівка: Видавництво ГДПІМ, 2003. – 144 с.
132. **Маруніч И.И.** Топонимы в идиостиле писателя: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02 / Маруніч Игорь Иванович. – К, 1993. – 215 с.
133. **Маслова В.А.** Когнитивная лингвистика / В.А. Маслова. – Минск: ТетраСистемс, 2005. – 255 с. – Библиогр.: с. 246-255 (171 назв.).

134. **Мацько В.П.** Чародій дива калинового (мовно-педагогічний аспект Дмитра Білоуса) / В.П. Мацько. — Хмельницький: Просвіта, 1977. — 16 с.
135. **Мацько О.М.** Індивідуальний мовосвіт Івана Драча / О.М. Мацько // Філологічні науки: [збірник наукових праць]. — Суми: СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2008. — С. 85-92.
136. **Мех Н.О.** Наскрізні концепти Григорія Сковороди / Н.О. Мех. — К., 2005. — 237 с. — Додатки: С. 171-234.
137. **Мех Н.О.** Структура лексико-семантичного поля «мова-слово» в українській поетичній мові ХІХ — початку ХХ ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н.О. Мех. — К, 2000. — 18 с.
138. **Мигиріна Н.И.** Типы номинаций для обозначения статусов лица в современном рус. языке / Н.И. Мигиріна. — Кишинёв: «Штиинца», 1980. — 90 с.
139. **Мирончук Ю.В.** Дивосвіт рідної мови у творчості Д. Білоуса (мовознавча поезія) / Ю.В. Мирончук. — Біла Церква, 2005. — 50 с. — (Київське обласне територіальне відділення МАН України. Секція укр. літ.).
140. **Мойсієнко А.К.** Слово в аперцепційній системі поетичного тексту. Декодування Шевченкового вірша: [монографія] / А.К. Мойсієнко. — К.: Вид-во «Сталь», 2006. — 304 с.
141. **Монахова Т.В.** Мова Валерія Шевчука: ключові концепти, корпус, тезаурус: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т.В. Монахова. — К, 2008. — 20 с.
142. **Немировская Т.В.** Некоторые проблемы литературной ономастики // Актуальные вопросы русской ономастики: [сб. научн. тр.]. — К.: УМК ВО, 1988. — С. 112-122.
143. **Нестеренко К.В.** Лексика стихотворений Б.А. Чичибабина: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02 / Нестеренко Ксения Викторовна. — Харьков, 2000. — 178 с.

144. **Нікітіна Ф.О.** Виділення і визначення лексико-семантичних полів / Ф.О. Нікітіна // Мовознавство. – 1981. – № 1. – С. 11-15.
145. **Ожегов С.И.** Словарь русского языка: / С.И. Ожегов / [Под ред. чл.-корр. АН СССР Н.Ю. Шведовой]. – 18-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз., 1987. – 797 с.
146. **Онкович Д. Д.** Білоус: Уроки дива калинового / Д. Онкович // Дивослово. – 1994. – № 1. – С. 3-7.
147. **Отин Е.С.** Словарь коннотативных собственных имен. / Е.С. Отин. – Донецк: ООО «Юго-Восток», «ЛТД», 2004. – 412 с.
148. **Петрова Л.А.** Лингвокогнитивные основы художественной картины мира / Л.А. Петрова. – Симферополь: ОАО «СГТ», 2006. – 284 с. – Бібліогр.: С. 251-283 (420 назв).
149. **Пешковский А.М.** Избранные труды / А.М. Пешковский. – М.: Учпедгиз, 1959. – 252 с.
150. **Підсуха О.** З відстані літ / О. Підсуха. – К.: Радянський письменник, 1982. – 148 с.
151. **Попова З.Д.** Основные черты семантико-когнитивного подхода к языку / З.Д. Попова, И.А. Стернин // Антология концептов. – М.: «ГенеЗа», 2007. – С. 7-9.
152. **Попова З.Д.** Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – Воронеж: Изд-во Воронежского университета, 2000. – 30 с.
153. **Потебня А.А.** Мысль и язык / А.А. Потебня. – К.: Науч.-произв. коммер. фирма «СИНТО», 1993. – 191 с. – Библиогр. в подстроч. прим.
154. **Потебня А.А.** Теоретическая поэтика / [Сост., вступ. ст. и коммент. А.Б. Муратова] / А.А. Потебня. – 2-е изд., испр. – СПб.: Филологический факультет СПбГУ; Издательский центр «Академия», 2003. – 384 с. – (Классическая учебная книга, Высшее образование). – Библиогр.: С. 343-347.
155. **Почепцов О.Г.** Языковая ментальность: способ представления мира / О.Г. Почепцов // Вопросы языкознания. – 1990. – № 6. – С. 110-122.

156. **Присяник О.П.** Лексика Н. Клюева и ее сопоставление с лексикой С. Есенина (типология парадигматических структур): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02 / Присяник Оксана Петровна. — Харьков, 2005. — 181 с.
157. **Роль** человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / [Б.А. Серебренников, Е.С. Кубрякова, В.И. Постовалова и др. / Ан СССР, Ин-тут языкознания]. — М.: Наука, 1988. — 212[3]с. — Библиогр.: С. 205-213.
158. **Романчук С.М.** Лексико-стилістична парадигма української поезії пісенного жанру 60-80-х років ХХ ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / С.М. Романчук. — К., 2007. — 20 с.
159. **Русанівський В.М.** Життя слова / В.М. Русанівський, С.Я. Єрмоленко. — К.: Вища школа, 1978. — 190 с.
160. **Русанівський В.М.** Структура лексичної і граматичної семантики / В.М. Русанівський. — К.: Наукова думка, 1988. — 236 с.
161. **Самусевич Л.О.** Номінація осіб за професією і родом діяльності в пам'ятках російської писемності ХVІІ ст.: (Суфіксальні деривати): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л.О Самусевич.—К., 1993.—17 с.
162. **Селіванова О.О.** Актуальні напрямки сучасної лінгвістики (аналітичний огляд) / О.О. Селіванова. — К.: Фітосоціоцентр, 1999. — 147 с.
163. **Селіванова О.О.** Сучасна лінгвістика: [термінологічна енциклопедія] / О.О. Селіванова. — Полтава: Довкілля-К, 2006. — 716 с. — Бібліогр.: с. 667-688.
164. **Селіванова О.О.** Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми [підручник] / О.О. Селіванова. — Полтава: Довкілля-К, 2008. — 712 с.
165. **Селіверстова Л.І.** Власні назви у поетичному мовленні Яра Славутича / Л.І. Селіверстова // Визвольний шлях. — 1998. — № 6. — С. 696-704.

166. **Селіверстова Л.І.** Ономастикон у поетичному ідіолекті Яра Славутича: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л.І. Селіверстова. – К., 2003. – 19 с.
167. **Семенець О.О.** Синергетична природа слова і тексту / О.О. Семенець // Нова філологія: [збірник наук. праць]. – Запоріжжя: ЗНУ, 2007. – № 27. – С. 114-120.
168. **Сепир Э.** Избранные труды по языкознанию и культурологии / [Пер. с англ. под ред. и с предисл. А.Е. Кибрика] / Э. Сепир. – М.: Изд. Группа «Прогресс», «Универс», 1993. – 655 с.: портр., ил. – (Филологи мира). – Библиогр. в тексте.
169. **Скрипник Л.Г.** Власні імена людей. Словник-довідник / Л.Г. Скрипник, Н.П. Дзятківська; За ред.: В.М. Русанівський; Нац. акад. наук України, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. – 3-тє вид., випр. – К.: Наукова думка, 2005. – 334 с. – Бібліогр.: С. 324-331.
170. **Словарь української мови:** в 4 томах / [упор. Б. Грінченко]. – К.: Наукова думка, 1996. – Т. 2. – 1996. – 573 с.
171. **Словник української мови:** в 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні / [Редкол.: акад. І.К. Білодід та ін.] – К.: Наукова думка, 1970-1980. – Т. 4. – 1973. – 840 с.
Т. 9. – 1978. – 916 с.
172. **Слухай Н.В.** Сучасні лінгвістичні теорії концепту як мовно-культурного феномену / Н.В. Слухай // Мовні і концептуальні картини світу. – К.: Логос, 2002. – Вип. 7. – С. 462-470.
173. **Соколовская Ж.П.** Проблемы системного описания лексической семантике / Ж.П. Соколовская. – К.: Наукова думка, 1990. – 188 с.
174. **Сологуб Н.М.** Мовний портрет Яра Славутича / Н.М. Сологуб. – К.: Дніпро; Вінніпег. Українська вільна Академія Наук, 1999. – 152 с.

175. **Сологуб Н.М.** Мовний світ Олеся Гончара / Н.М. Сологуб.: [АН України. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; Відп. ред. Русанівський В.М.] – К.: Наук. думка, 1991. – 140 с. – Бібліогр. у підрядк. прим.
176. **Сорокин Ю.А.** Психолінгвістические аспекты изучения текста / Ю.А. Сорокин; АН СССР, Ин-тут языкознания. – М.: Наука, 1985. – 168 с. – Библиогр.: С. 151-167.
177. **Соссюр Ф. де.** Заметки по общей лингвистике / [Пер. с фр. Б.П. Нарумова; Общ. ред., вступ. ст. и коммент. Н.А. Слюсаревой] / Ф. де Соссюр. – М.: Прогресс, 1990. – 275 с. – (Языковеды мира).
178. **Соссюр Ф. де.** Труды по языкознанию / [Пер. с фр. под ред. А.А. Холодовича; Вступ. ст. А.А. Холодовича и др.] / Ф. де Соссюр. – М.: Прогресс, 1977. – 695 с. – (Языковеды мира).
179. **Ставицька Л.О.** Естетика слова у художній літературі 20-30 рр. ХХ ст. (Системно-функціональний аспект): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. Ставицька. – К., 1996. – 51 с.
180. **Степаненко М.** Рідне українське слово / М. Степаненко. – Полтава: АСМІ, 2005. – 392 с.
181. **Степанов Ю.С.** Методы и принципы современной лингвистики / Ю.С. Степанов. – М.: Эдиториал, 2002. – 311 с. – Библиогр. в подстроч. примеч.
182. **Степанов Ю.С.** Язык и метод. К современной философии языка / Ю.С. Степанов. – М.: Язык русской культуры, 1998. – 784 с.
183. **Степанченко И.И.** Поэтический язык Сергея Есенина (анализ лексики) / И.И. Степанченко. – Харьков: ХГПИ, 1991. – 189 с.
184. **Суперанская А.В.** Языковой знак и имя собственное / А.В. Суперанская // Проблемы языкознания: [доклады и сообщения советских ученых на X Международном конгрессе лингвистов]: Бухарест, 28.VIII-2.IX.1967. – М., 1967. – С. 152-156.

185. **Сухенко В.Г.** Антропоніми в поетичному мовленні Дмитра Білоуса / В.Г. Сухенко // Лінгвістичні дослідження: [збірник наукових праць]. – Харків. – Харків, 2008. – Вип. 24. – С. 11-15.
186. **Сухенко В.Г.** Вербалізація родинних образів у поетичних творах Дмитра Білоуса / В.Г. Сухенко // Східнослов'янська філологія: [збірник наукових праць]. Мовознавство. – Горлівка: Видавництво ГДПІМ, 2008. – Вип. 15. – С. 308-314.
187. **Сухенко В.Г.** Концептуалізація слова в збірці Дмитра Білоуса «Безцінний скарб» / В.Г. Сухенко // Лінгвістичні дослідження: [збірник наукових праць]. – Харків, 2007. – Вип. 21. – С. 137-144.
188. **Сухенко В.Г.** Лексико-тематичні парадигми поетичних творів Дмитра Білоуса / В.Г. Сухенко // Лінгвістична палітра: [збірник наукових праць з актуальних проблем лінгвістики]. – Харків, 2009. – С. 201-208.
189. **Сухенко В.Г.** Лінгвопоетична інтерпретація топонімів у збірці Дмитра Білоуса «Ромен хіба не родич Рима?» / В.Г. Сухенко // Мова і культура: [наукове видання]. – К., Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2008. – Вип. 10. – Т. 3. – С. 83-88.
190. **Сухенко В.Г.** Мовна особистість Дмитра Білоуса в українській лінгвокультурі кінця ХХ століття / В.Г. Сухенко // Культура народів Причорномор'я: [научн. журнал Таврического нац. ун-та им. В.И. Вернадского]. – Симферополь, 2008. – Т. 1. – № 137. – С. 45-48.
191. **Сухенко В.Г.** Слово в лінгвістичних поглядах П.Г. Житецького / В.Г. Сухенко // Мовознавчий вісник: [збірник наукових праць] / МОН України. Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. – Черкаси: Брама-Україна, 2007. – Вип. 4. – С. 113-118.
192. **Сухенко В.Г.** Слово в мовознавчій концепції Івана Ковалика / В.Г. Сухенко // Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

- Філологія. – Випуск XV-XVIII. – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2007. – С. 25-28.
193. **Сухенко В.Г.** Слово в поетичному мовленні Дмитра Білоуса (на матеріалі збірок «Диво калинове», «Чари барвінкові») / В.Г. Сухенко // Вісник Луганського нац. пед. ун-ту ім. Т. Шевченка (філологічні науки). – Видавництво ЛНПУ ім. Т. Шевченка «Альма-матер», 2007. – № 15. – серпень. – С. 159-165.
194. **Сухенко В.Г.** Слово як лінгвопоетична домінанта ідіостилю Дмитра Білоуса / В.Г. Сухенко // Філологічні науки: [збірник наукових праць]. – Суми: СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2008. – С. 160-165.
195. **Сухенко В.Г.** Творча спадщина Дмитра Білоуса: [тези] / В.Г. Сухенко // Матеріали III науково-практичної конференції молодих учених «Методологія сучасних наукових досліджень» / За заг. редакцією акад. І.Ф. Прокопенка. – У 2-х частинах. – Ч. 1. – Харків: ХНПУ, 2006. – С. 68-69.
196. **Сучасна** українська літературна мова: В 5 т. / [За заг. ред. акад. І.К. Білодіда]. – К.: Наук. думка, 1973. – Т. 4: Лексика і фразеологія. – 1973. – 439 с.
197. **Телия В.Н.** Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В.Н. Телия. – М.: Наука, 1996. – 288 с.
198. **Теньер Л.** Основы структурного синтаксиса / Л. Теньер. – М.: Прогресс, 1988. – 656 с. – (Языковеды мира).
199. **Тищенко К.М.** Мовні контакти: свідки формування українців / Костянтин Тищенко; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Лінгвіст. музей. – К.: Аквілон–Плюс, 2006. – 415 с.: іл. – Бібліогр. наприкінці розд.
200. **Ткач М.М.** Генеалогія слова / М.М. Ткач. – К.: «Амфа», 2004. – 15 с.
201. **Томенко М.** Дмитро Білоус: Літературно-критичний нарис / М. Томенко. – К.: Веселка, 1988. – 72 с.
202. **Томенко М.** Духовні висоти Дмитра Білоуса / М. Томенко // Освіта України. – 2001. – № 17. – Квітень. – С. 10.

203. **Томенко Н.** Слово трудом достается / Н. Томенко // Радуга. — 1978. — № 8. — С. 139–144.
204. **Томенко М.** У глубинах поэтического слова / Микола Томенко // Рідна школа. — 1997. — № 12. — С. 59–61.
205. **Трегубова Е.Н.** Структурные и семантические изменения в лексическом классе «наименования лица» (на матер. говора вторичного образования XVII и XX в.в.): автореф. дис. на соиск. научн. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.02 «Русский язык» / Е.Н. Трегубова — Томск, 1989. — 18 с.
206. **Українська мова:** Енциклопедія / [редкол: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), Зяблюк М.П. та ін.]. — 3-є вид., зі змінами і доп. — К: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2007. — 856 с.
207. **Українське слово:** Хрестоматія української літератури та літературної критики XX ст.: [Навч. посіб.]: В 4 кн. / [Упоряд., фахове ред. та бібліогр. довідка В. Яременка]. — 2-ге вид., змінене, доопрац., доп. — К.: Апоніт, 2001. — Кн. 4. — 2001. — 799 с.
208. **Уфимцева А.А.** Лексическое значение (Принцип семасиологического описания лексики) / А.А. Уфимцева. — М.: Наука, 1986. — 240 с.
209. **Уфимцева А.А.** Слово в лексико-семантической системе языка / А.А. Уфимцева. — М.: Наука, 1968. — 272 с.
210. **Фасмер М.** Этимологический словарь русского языка: В 4 т. / М. Фасмер / [пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачева]. — 4-е изд., стереотип. — М.: ООО «Издательство Астрель»: ООО «Издательство АСТ», 2003. — Т. 3. — 2003. — 832 с.
211. **Философская энциклопедия** / Науч. совет. изд-ва «Сов. энцикл.», Ин-т философии АН СССР; Гл. ред.: Ф.В. Константинов. — М.: Советская энциклопедия, 1970. — (Энциклопедии. Словари. Справочники). — Т. 5: Сигнальные системы. — Указатель. — 1970. — 740 с.

212. **Філософський** словник / [за ред. В.І. Шинкарука]. – К.: Головна редакція Укр. Радянської енциклопедії НА УРСР, 1973. – 600 с.
213. **Франко З.Т.** Ономастика в мові творів Івана Франка / З.Т. Франко // Мовознавство. – 1975. – № 2. – С. 55-86.
214. **Франко І.** Із секретів поетичної творчості / І. Франко / [Вступ. стаття: Є. Адельгейм. «Естетич. трактат І. Франка і проблеми психології творчості»]. – К.: Рад. письменник, 1969. – 191 с.
215. **Фрумкина Р.М.** Лингвист как познающая личность / Р.М. Фрумкина // Язык и когнитивная деятельность. – М.: Наука, 1989. – С. 359-471.
216. **Хлисту́н І.В.** Власна назва в українській поезії II пол. XX ст. (семантико-функціональний аспект): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / І.В. Хлисту́н. – К., 2006. – 20 с.
217. **Христианство:** Энциклопедический словарь: В 3 т. / [ред. кол.: С.С. Аверинцев (гл. ред.) и др.]. – М.: Большая Российская Энциклопедия, 1995. – Т. 2. – 1995. – 671 с.
218. **Чабаненко В.** Антропоніми в Шевченкових поезіях (лінгвостилістичний аналіз) / В. Чабаненко // Збірник праць двадцятої наукової Шевченківської конференції. – К.: Наукова думка, 1973. – С. 141-161.
219. **Чабаненко В.** Стилістика експресивних засобів української мови: [монографія] / В. Чабаненко. – Запоріжжя: ЗДУ, 2002. – 351 с.
220. **Чучка П.П.** Патроніми та їх місце в лексичній системі мови / П.П. Чучка // Мовознавство. – 1984. – № 6. – С. 49-56.
221. **Шевченко Т.Г.** Повне зібрання творів: У 12 т. / [редкол.: М.Г Жулинський (голова) та ін.]. – К.: Наук. думка, 2001. – Т.1: Поезія 1837-1847.– 2001. – 784 с.
Т.2: Поезія 1847-1861. – 2001. – 784 с.

222. **Шмелёв Д.Н.** Проблемы семантического анализа лексики / Д.Н. Шмелёв. — М.: Наука, 1973. — 279 с.
223. **Шуляк С.А.** Лексико-тематичні парадигми у поетичному ідіолекті Євгена Гуцала: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / С.А. Шуляк. — К., 2005. — 19 с.
224. **Щерба Л.В.** О далее неделимых единицах языка / Л.В. Щерба // Вопросы языкознания. — 1962. — № 2. — С. 99-101.
225. **Щербина В.** Наш современник: концепция человека в литературе XX столетия / В. Щербина. — М.: Наука, 1964. — 572 с. — Бібліогр. у підрядк. прим.
226. **Юдина А.Д.** Оказиональные наименования лиц (по материалам периодики 60-80-х годов): автореф. дис. на соиск. науч. степ. канд. філол. наук: спец. 10.02.02 «Русский язык» / А.Д. Юдина. — Ленинград, 1989. — 22 с.
227. **Ющенко О.Я.** Вибране: Поезії / Олекса Ющенко; [Передм. П. Моргаєнка]. — К.: Дніпро, 1987. — 405[1]с.: портр.
228. **Язык о языке:** сб. статей / [под общ. рук. и ред. Н.Д. Арутюновой]. — М.: Языки русской культуры, 2000. — 624 с. — (Studia Philologica).
229. **Якобсон Р.** Работы по поэтике: [переводы] / [сост. и общ. ред. М.Л. Гаспарова]. — М., 1987.
230. **Янко М.Т.** Топонімічний словник України: словник-довідник / М.Т. Янко. — К.: Знання, 1998. — 432 с.
231. **Lakoff G., Johnson M.** *Metaphors We Live By.* — Chicago, L.: The University of Chicago Press, 1980. — 242 p.
232. **Lakoff G., Johnson M.** *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and its Challenge to Western Thought* — N.Y.: Basic books, 1999. — 624 p.
233. **Ryle G.** *The Concept of Mind.* — Penguin Books, 1978. — 316 p.
234. **Trudgill P.** *Sociolinguistics: An introduction to language and society.* — London etc.: Penguin Books, 1983. — 202 p.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
--------------------	---

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ЛЕКСИЧНОГО АНАЛІЗУ МОВНО-ОБРАЗНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

ДМИТРА БІЛОУСА	7
-----------------------------	---

- 1.1. Художньо-інтерпретаційна аналітика
поетичного тексту .....
- 1.2. Індивідуально-авторська особливість
ідіостилю Д. Білоуса .....
- 1.3. Парадигматика лексичних рядів
у поетичному макротексті письменника .....

РОЗДІЛ 2.

СЛОВО ЯК КОНЦЕПТУАЛЬНА ДОМІНАНТА ПОЕТИЧНОГО МОВОСВІТУ ДМИТРА БІЛОУСА .....

- 2.1. Антропоцентричне осмислення
концепту СЛОВО .....
- 2.2. Специфіка *слова* як мовної одиниці
та мовного образу .....
- 2.3. Концептуалізація СЛОВА
в поетичній картині світу Д. Білоуса .....

РОЗДІЛ 3.

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОНЦЕПТУ *ЛЮДИНА* В ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТАХ ДМИТРА БІЛОУСА .....

- 3.1. Когнітивні аспекти термінопоняття «людина»
у творчості поета .....
- 3.2. Парадигматичне вираження авторського «Я»
в метатексті Д. Білоуса.....

3.3. Апелятивна лексика номінації осіб у поетичному мовомисленні письменника	78
3.3.1. Художньо-лінгвальна парадигма ЛЮДИНА–СОЦІУМ	78
3.3.2. Художньо-лінгвальна парадигма ЛЮДИНА–ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ	95
3.3.3. Художньо-лінгвальна парадигма ЛЮДИНА–РОДИНА	105
3.4. Антропоніми як складник парадигми ЛЮДИНА–ІМ’Я в мовній картині світу Д. Білоуса	108
РОЗДІЛ 4.	
ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ <i>ПРОСТІР</i>	
У МОВНІЙ МОДЕЛІ СВІТУ ДМИТРА БІЛОУСА	132
4.1. Лінгвоментальна інтерпретація <i>простору</i> в поетичному мовомисленні поета	132
4.2. Індивідуально-авторська топонімічна система Дмитра Білоуса	139
4.2.1. Домінанти топонімічного словника поета	139
4.2.2. Топонімічний простір Сумщини в поетичній картині світу Д. Білоуса	156
4.2.3. Індивідуально-мовна актуалізація топонімів у макротексті поета	167
ВИСНОВКИ	175
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	178

Наукове видання

СУХЕНКО Вікторія Григорівна

**ХУДОЖНЬО-МОВНИЙ УНІВЕРСУМ
ДМИТРА БІЛОУСА**

Монографія

Відповідальний за випуск: *Н. В. Ганіна*

Літературний редактор: *Л. О. Лузан*

Коректор: *С. М. Головатюк*

Підписано до друку 22.09.2011. Формат 60×84/16

Папір офсетний. Друк офсетний.

Наклад 300 прим. Ум. друк. арк. 12.625. Зам. № 28/09-11

Видавництво «НТМТ».

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців

ДК № 1748 від 15.04.2004 р.

61072, м. Харків, пр. Леніна, б. 58, к. 106.

Тел. (057) 763-03-80, 763-03-87.

E-mail: ntmt@mail.ru

Надруковано ТОВ «Цифра принт»

м. Харків, вул. Культури, 22 б.